

SZ. BÍRÓ ZOLTÁN

Oroszország visszatérése

Sorozatszerkesztő:
KRAUSZ TAMÁS,
SZVÁK GYULA

SZ. BÍRÓ ZOLTÁN

Oroszország visszatérése

Írások
a mai Oroszországról

RUSSICA PANNONICANA

Készült az MTA–ELTE Történeti Ruszisztikai
Kutatócsoportjában,
az ALAPÍTVÁNY AZ OROSZ NYELVÉRT ÉS KULTÚRÁÉRT
támogatásával

© Sz. Bíró Zoltán, 2008
© Russica Pannonicana, 2008

ISBN 978-963-7730-45-0

ISSN 1215 2560

Felelős kiadó: a Magyar Ruszisztikai Egyesület elnöke
és az MTA–ELTE Történeti Ruszisztikai Kutatócsoport vezetője

Felelős szerkesztő: Jávor Éva

Tördelés: Typo D' Apo Bt.

Nyomdai kivitelezés: Mesterprint Kft.

TARTALOM

Előszó	7
--------	---

1. RÉSZ

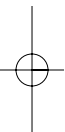
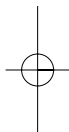
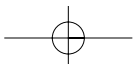
Oroszország és a világ

1.1. Az orosz–amerikai viszony alakulásáról	15
1.2. Az abház- és a déloszétkérdés változó dimenziói	23
1.3. A FÁK-térség: az integráció politikai esélyei	39
1.4. Oroszország és Kelet-Közép Európa	66

2. RÉSZ

Csövek és csaták

2.1. „ <i>Sz novim gazom!</i> ” Az orosz–ukrán gázcsata	99
2.2. Nabucco avagy Kék áramlat?	107
2.3. A Nabucco-vita: kockázatok és tanulságok	115
2.4. A Déli áramlat és a Nabucco	120
2.5. Nabucco – a Kaszpikum felől	133

Előszó

A kötet az elmúlt másfél évben írt – hosszabb-rövidebb – dolgozataimból ad válogatást. Egyetlen egy írás jelent ebből a szempontból kivételt, az emlékezetes 2005. végi orosz–ukrán gázcsatáról érkező rövid dolgozat. Ám, mert ez az a pillanat, amikor kezdetét veszi a Nyugat Oroszországgal szembeni „energetikai bizalmatlansága”, mindenképpen indokoltnak találtam szerepeltetését. Az időbeli kereteken túl a válogatásnál további két tartalmi szempontot tartottam szem előtt. Jelesül, hogy olyan tanulmányok kerüljenek a kötetbe, amelyek vagy Oroszország külkapcsolataival, vagy energiapolitikájával foglalkoznak. Mindezt azért ítéltem fontosnak, mert Moszkva politikai magatartásában épp e két vonatkozásban következett be az elmúlt időszakban figyelmet érdemlő változás. Mindez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy a tanulmányok egy része ne nyúlna vissza korábbi időszakokra, akár a 90-es évekre is. Ám még ezek az összefoglaló, időben visszatekintő írások is azzal a céllal születtek, hogy értelmezzék a közelmúlt fejleményeit, bizonyos tekintetben fordulatait.

2008 tavaszán aligha lehetett bárkinek is kétsége, hogy Moszkva – miután maga mögött tudhatta az elnökválasztás kényes műveletét – határozott léptekkel halad tovább a Putyin kijelölte úton, vagyis Oroszország megpróbálja majd tovább mérsékelni – és ahol tudja, vissza is venni – a 90-es évek orosz stratégiai veszteségeit. Senkinek sem okozhatott meglepetést, hogy Moszkva – kihasználva a XXI. század elejének új energiakonjunktúráját – ismét egyre magabiztosabban lép fel érdekeinek védelmében. E politikának ugyan ere-

dendően nem célja a mindenáron való konfliktuskeresés, ám aligha lehet kétséges: Moszkva immár nem fél a nyílt érdekütközésektől sem. A mai Oroszország ugyanis nem a 90-es évek megroggyant gigásza, hanem olyan fontos világpolitikai tényező, amely – mindenekelőtt a globális jelentőségű erőforrások feletti kontrollja révén – képes érdemi hatást gyakorolni a világ politikai és gazdasági folyamataira.

És hogy az energetikai erőforrások feletti rendelkezés milyen fontos eszköz, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy Földünk energiafogyasztása a XX. század során megtizenötszöröződött. A növekedést a szükségletek nagymérvű gyarapodásán túl a kitermelés, a szállítás és a felhasználás „technológiájának” látványos fejlődése kísérte. Miközben a világ energiafogyasztásának *szerkezetében* a XX. század derekán jelentős változások mentek végbe – az addig első számú kőszén helyét fokozatosan és egyértelműen ekkor vette át a kőolaj és a földgáz –, addig hasonló radikális átrendeződésre az elmúlt három évtizedben nem találunk példát. Bár ebben az időszakban mintegy 10%-kal mérséklődött a kőolaj részesedése a világ energiamérlegében – az 1976-os 46%-os szintről 2006-ra 36%-ra csökkent –, ám mindez a gázfogyasztás növekedése, a kőszénfelhasználás stagnálása, illetve a nukleáris energia és az ún. megújuló energiafajták szerény bővülése mellett történt. A helyzet ma is úgy fest, hogy a világ energiamérlegét továbbra is a szénhidrogének – a kőolaj (36%), a kőszén (28%) és a földgáz (24%) – uralják. És ez egyértelműen kedvez Oroszországnak. Általában is elmondható, hogy a világ energiaforrásainak mind nagyobb része nem a legjelentősebb fogyasztóknál található. Épp ellenkezőleg, ezekből az erőforrásokból egyre nagyobb hiány mutatkozik náluk.

Ebből a szempontból kiváltképp kényes az Európai Unió helyzete. Miközben a szervezet tagállamainak területén a világ igazolt kőolajtartalékainak mindössze 0,6%-a, míg föld-

gázkészleteinek 1,3%-a található, aközben az EU fogyasztása ezt már ma is sokszorosával múlja felül, merthogy részese-
dése a világ kőolajfelhasználásából 18,2%-os, míg földgáz-
fogyasztásából 16,3%-os. Mindez pedig azt vetíti előre, hogy
a ma is magas európai importigények a következő másfél-két
évtizedben – nagy valószínűséggel – tovább növekednek
majd. Komolyan kell vennünk azokat az előrejelzéseket,
amelyek 2030-ra az EU kőolajszükségeit akár 90%-ot is
elérő importrészesedését prognosztizálják, míg a gáz eseté-
ben a mai 40%-os szint 70%-ra történő bővülését.

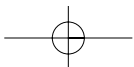
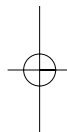
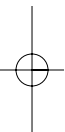
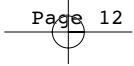
Az utóbbi évek fejleményei – az energiaárak látványos
fölfutása – aligha hagynak kétséget afelől, hogy egy korszak
– az „alacsony energiaárak korának” – végéhez értünk. És ez
több körülménnyel is összefügg. Egyrészt azzal, hogy jelen-
tős részben kimerülőben vannak azok a világ fejlett centru-
maihoz közel eső kőolaj- és földgázlelőhelyek, amelyeken
viszonylag könnyen, kevés ráfordítással lehetett felszínre
hozni eme értékes energiafajtákat. Ráadásul, a világnak azt
a részét, ahol az igazolt olajkészletek több mint 60%-a, míg a
földgáztartalékok legalább 40%-a koncentrálódnak, vagyis az
ún. „Nagy Közel-Keletet”, ma is és még jó ideig, konfliktu-
sok és kockázatok sora jellemzi majd. Ilyen körülmények kö-
zött teljes mértékben érthető, ahogy rövid idő alatt megnőtt –
többek között – a közép-ázsiai, a kaszpikumi és az orosz-
országi lelőhelyek jelentősége. Oroszország egyébként is
kulcsszereplő e történetben, hiszen területén található a világ
legnagyobb igazolt gázkincse, amely megközelíti a világtar-
talékok 27%-át, vagyis majdnem duplája a következő két leg-
nagyobb földgázkinccsel rendelkező ország – Irán és Katar –
külön-külön vett tartalékainak, míg a kőolaj esetében ez a
részesedés – különböző értékelések szerint – 6 és 9% közt
mozog. És bár ismertek az oroszországi kitermelés körüli ak-
tuális gondok – mind a földgáz, mind a kőolaj tekintetében az
utóbbi években már-már stagnált a kitermelés szintje –, még

sem „írható le” Moszkva, kiváltképp Európa számára nem. Még akkor sem, ha Oroszország – mint ahogy azt az elmúlt évek mutatták – nem egyszerű partner. Stratégiai jelentőségét hiba lenne lebecsülni. Már csak azért is, mert az „új korszak” egy másik fontos eleme rá is jellemző. A világ energiapiacán ugyanis már egy ideje megjelent még egy figyelmet érdemlő tendencia, mégpedig az, ahogyan az állam a nagy energiaforrásokkal rendelkező országokban mindinkább megerősíti eme erőforrások feletti közvetett és közvetlen ellenőrzését, vagyis ahogy „visszatér” e stratégiai jelentőségű piacra. Magáért beszél az a tény, hogy a „Nagy Közel-Kelet” öt állami olajcége – a szaudi, a kuvaiti, az iráni, az algériai, illetve az Arab Emírségek állami energiavállalata – ma már együttesen a világ kőolaj-kitermelésének egynegyedét adja, míg a kőolaj- és gáztartalékok legalább fele fölött rendelkezik. Általában is elmondható, hogy Észak-Amerikát, valamint Nyugat- és Közép-Európát leszámítva, az elmúlt 8-10 év fejleményei nyomán a világ energiakészleteinek nagyobbik része immár nem különböző jelentős nyugati társaságok, hanem az egyes nemzetállamok, illetve azok vállalatainak kontrollja alatt áll, illetve került. És e tendencia alól Oroszország sem jelent kivétel. Legfeljebb annyiban más Oroszország esete, hogy Moszkva nemcsak az energiaforrások feletti ellenőrzéséből nyeri erejét, hanem ezentúl katonai képességeiből, örökölt nemzetközi státusából és ma is meglévő nyilvánvaló politikai súlyából. És ez így együtt valóban nem kevés, sőt nyugtalanítóan nem az. Ám a vele való együttműködés mégis fontos, mert a lehetséges beszállítóhelyek közül Európa számára – Norvégiát és Észak-Afrikát leszámítva – mégiscsak Oroszország számít a leginkább stabil forrásnak. Ráadásul olyan tartalékok birtokosa, amellyel egyedül a „Nagy Közel-Kelet” versenghet.

Mindazonáltal Európa számára sem végzetes e helyzet, mivel Oroszországgal szembeni energetikai kiszolgáltatottsá-

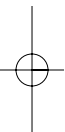
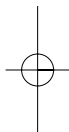
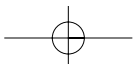
ga távolról sem korlátlan. Moszkva számára – még ha ezt nehéz is hasonló súlyú függésnek tekinteni – az európai piac legalább annyira fontos, mint Európa számára Oroszország. Merthogy a teljes orosz kőolaj- és földgázexport 90%-a – ma és még jó ideig – Európába irányul. A földgáz tekintetében pedig ez az arány – amennyiben Törökországot is Európához soroljuk – 100%-os. És ezen a helyzeten orosz részről sem könnyű változtatni. Ezeket a szállításokat ugyanis még középtávon sem egyszerű feladat más piacok felé forgatni, kiváltképp egy olyan ország számára, ahol mindmáig egyetlen cseppnyi cseppfolyós gázt sem állítanak elő. A már kitermelt gáz esetleges „visszatartásának” pedig komoly technológiai korlátai vannak. A földgáz ugyanis nem alkalmas olyan stratégiai játékokra, mint a kőolaj, mert a tárolása távolról sem olyan egyszerű. Ha kijött a földből – már amennyiben Moszkva nem akar technogén katasztrófát kiprovokálni –, legfeljebb csak 4-5 napig tartható vissza az oroszországi vezetékrendszerben, miközben Európának legalább 90 napra vannak tartalékai. De miért is tenne ilyet Oroszország, hiszen bevételeinek döntő részét épp gáz- és olajexportja révén nyeri?

Mindebből pedig mi következik? Mindenekelőtt az, hogy nem kell Európának megrémülnie. Az orosz „energetikai fegyver” ugyanis kétélű. E helyzettel pedig Európa éppúgy élhet, mint Oroszország. Csak tudni kell okosan és bátran tárgyalni.

1. RÉSZ

Oroszország és a világ

1.1. Az orosz–amerikai viszony alakulásáról

Moszkva és Washington kapcsolatai a Szovjetunió felbomlását (1991. december) követő bő másfél évtized során – a korai orosz atlantizmus éveit (1992–1994) leszámítva – 2001 ősze és 2003 késő nyara közt váltak a leginkább bizalomtelivé és együttműködővé. Az Egyesült Államokat ért terrortámadásokat követően Moszkva gyorsan és határozottan Washington mellé állt: egyetértését fejezte ki a terrortámadásokat követő, Afganisztánnal szembeni katonai fellépéssel is, aminek egyebek között az volt az oka, hogy az al-Kaida, illetve a tálib fundamentalizmus Oroszországot is érintette, mindenekelőtt a csecsenföldi konfliktusban. Ez a gesztus – és persze az a segítség is, amit Moszkva nyújtott az amerikaiaknak afganisztáni háborújuk során – átmenetileg fölértékeltte George W. Bush adminisztrációjának szemében a korábban gyengése miatt egyre inkább leírt Oroszországot. Ez volt az a rövid periódus, amikor Moszkva kapcsolatai éppúgy kiválóak voltak Európa meghatározó hatalmaival, mint az Egyesült Államokkal. Ez volt az az időszak, amikor az orosz elit – akkor még jelentős befolyással bíró – nyugatos és liberális csoportjai elérhető és elérendő célnak tekintették Oroszország teljes jogú EU-tagságának elnyerését. És végül, de nem utolsósorban, ez volt az a két év, amikor komoly esélye volt annak, hogy Oroszország és a Nyugat kapcsolatai tartósan demilitarizálódnak. Vagyis, ha maradnak is konfliktusok, ilyen-olyan súlyú érdekütközések, senki – se keleti, se nyugati oldalon – nem gondolja majd úgy, hogy konfliktusos

helyzetben akárcsak finom utalással is emlékeztessen önnön katonai erejére. Ez a korszak azonban már jó ideje mögöttünk van...

Abban hogy vége lett e „kegyelmi állapotnak”, külső és belső folyamatok egyaránt szerepet játszottak.

Ami a külső tényezőket illeti, már Borisz Jelcint is aggodalommal töltötte el a NATO-nak a Biztonsági Tanács felhatalmazása nélküli beavatkozása a boszniai háborúba 1995-ben, majd a koszovói konfliktusba 1999-ben. Ugyancsak fontos „epizód” volt Washington 2003 márciusában megindított iraki intervenciója, melyet Moszkva határozottan és kitaróan ellenzett. Az iraki invázió ugyanis Vlagyimir Putyin szemében az Egyesült Államok – ugyancsak BT-felhatalmazás nélkül megindított – hódító háborúja volt, amely a Föld legjelentősebb energiataralékainak és a térség feletti katonai ellenőrzésnek a megszerzésére irányult. Az orosz diplomácia mindazonáltal az invázió előkészítésének (2001–2002), majd végrehajtásának időszakában tartózkodott Washington politikájának erőteljesebb elítélésétől. Célszerűbbnek tartotta ugyanis, ha e szerepet átengedi Franciaországnak és Németországnak.

Bár az Egyesült Államok és Oroszország közötti új keletű bizalmatlanság kezdetei kétségtelenül az Irak-vita és az iraki háború időszakára nyúlnak vissza, mégsem ez a körülmény a meghatározó e folyamatban. A bizalmatlanság drámai eróziója ugyanis nem ehhez, hanem a szovjet belső periféria Nyugatról támogatott „színes forradalmihoz” – a 2003-as grúziaihoz, mindenekelőtt pedig a 2004. őszi ukrán „narancsos fordulathoz” – kapcsolódik. Mivel Moszkva mindkettő mögött erős amerikai támogatást látott, a Nyugat-barát kormányok hatalomra jutását az Oroszország bekerítésére, illetve elszigetelésére irányuló stratégia részeként értékelte. Ne feledjük, ugyancsak ebben az időben bonyolították le a balti államok felvételét is a NATO-ba, amely az előkészítés külön-

1.1. Az orosz–amerikai viszony alakulásáról

17

böző állomásai után 2004-ben fejeződött be. Korábban Jelcin, később pedig Putyin is komoly ellenérzésekkel szemlélte a korábban moszkvai felügyelet alatt álló területek átkerülését a nyugati (illetve amerikai) érdekszférába.

Paradox módon Irak nem az amerikai beavatkozás orosz elítélése miatt gyakorol majd fontos hatást Moszkva és Washington kapcsolataira. Az intervenció érdemi következményei áttételesen mutatkoznak majd meg, mégpedig az olaj árának alakulásában. 2003 végén – amikor egyértelművé válik a „háború utáni háború” tartóssá válása Irakban – a 17 éven át alacsony (20 USD/hordó) olajárak pillanatok alatt megduplázódnak és tartósan a 40 USD/hordó szint fölé emelkednek. Ez a fejlemény a következő négy év alatt megötszörözi Oroszország valuta- és aranytartalékait. (Putyin 2000-es elnökké választásakor az ország tartalékai még csak 7,5 milliárd USD-re rúgtak. 2003 végére azonban már elérik a szovjet „aranykor” csúcát, vagyis a 80 milliárd USD-s szintet, hogy aztán az olaj árának folyamatos további emelkedésével 2007 végére fölkússzanak a több mint 400 milliárd USD-s nagyságra.)

Az új orosz önbizalom eredete azonban nemcsak ezekre a külső körülményekre vezethető vissza, de jelentős részben arra a belpolitikai stabilizációra is, amit Putyin és környezete már első elnöki ciklusa idején vitt véghez. Az orosz elnök 2003 nyarán már ahhoz is kellő erőt érzett, hogy hozzákezdjen az ország korábban elkótyavetyélt stratégiai erőforrásai feletti ellenőrzés részleges visszavételéhez. E folyamat leglátványosabb eleme az ún. Jukosz-ügy volt. Annak az oroszországi olajtársaságnak az ügye, amelynek napi kőolaj-kitermelése (2,4 millió hordó/nap) a kuvaitival vetekedett. A Jukosz-ügy nemcsak arra volt jó, hogy példát statuáljon, és a magántulajdonosi elit is kezdjen „érteni a szóból”, de arra is, hogy átrendezze a hatalmi elit belső erőviszonyait, jelentősen legyengítve a Nyugattal való együttműködés fönntartásában

leginkább érdekelt csoportokat. Mindennek következménye rövid időn belül érezhetővé is válik Moszkva külpolitikai magatartásában.

Oroszország nemzetközi súlyát és mozgásterét még egy fontos fejlemény növelte meg jelentősen az elmúlt években, mégpedig Irán regionális befolyásának megerősödése. Ez utóbbi pedig egyenes következménye volt annak, hogy régióbeli riválisa, azaz Irak az amerikai intervenció, illetve az azt követő „szervezett káosz” nyomán összeomlott. A regionális hegemonia megszerzése Teherán régi ambíciója, ám megfelelő erőforrások nélkül, erős versenytársak környezetében mindez aligha lett volna elérhető. Az amerikaiak iraki beavatkozása azonban – paradox módon – hozzásegítette Iránt ahhoz, hogy mindinkább a térség hegemon hatalmának érzékelje magát. A mára kialakult helyzet azonban nem csak ebben a tekintetben paradox, de abban is, hogy Moszkva regionális riválisával – merthogy Irán minden látszat ellenére Oroszország konkurense a térségben – épp egykori „hidegháborús” ellenfele, az Egyesült Államok került éles konfliktusba. Nem elég, hogy Washington beleragadt az iraki háborúba – ahol immár valódi ambíciója aligha több, mint Teherán további megerősödésének megakadályozása –, hanem egy ideje Iránnal is súlyos konfliktusba került. A konfliktus sajátos módon azt követően is fennmaradt, hogy Irán a legutóbbi hírek szerint 2003-ban felhagyott a nukleáris fegyverek közvetlen fejlesztésére irányuló tevékenységével. Ahmedinezsad Izraelnek címzett gyűlölködő kijelentései, a – pillanatnyilag – békés célú atomprogram felgyorsítása, és a Hezbollahnak nyújtott tevékeny támogatás ugyanis fenntartotta Washington gyanakvását Iránnal szemben.

Ez a helyzet nyilvánvalóan megerősíti Oroszországot, ahol láthatóan messzemenően tisztában vannak e helyzet kínálta politikai lehetőségekkel. 2006 márciusában – amikor is Moszkva a legmagasabb szinten fogadta az irániak támogat-

ta libanoni síita szervezet, a Hamasz vezetőit – mindennek ékes bizonyítékát is adták és adják azóta is. A Kreml ezzel kapcsolatban nem is érez semmi takargatni valót. Már csak azért sem, mert Iránban olyan politikai eszközt – alkutárgyat – lát, melynek segítségével eredményesebben tárgyalhat a számára közvetlen jelentőséggel bíró kérdésekről, mint amilyen a „színes forradalmak” fenyegette szovjet belső periféria ügye. Ugyanakkor Moszkva időről időre világos jelét adja annak is, hogy Irán kapcsán kész a Nyugattal való együttműködésre, ám ennek megkéri az árát. Washington – bármennyire erős is – Oroszország együttműködése nélkül képtelen hatékony nyomás avagy elszigetelés alá vonni Teheránt. És arra is csak nagyon komoly áldozatok árán lesz képes, hogy a síiták lakta Dél-Irakban föltartóztassa az iráni „behatolást”. Ha pedig kivonulna onnan, e lépésével szabályszerűen fölkínálná Teheránnak a Perzsa-öböl olajban gazdag nyugati partvidékét. (Ha Irán képes lenne e döntően iraki síiták lakta partvidéket megszállni, azzal lényegében egy olyan egybefüggő terület felett szerezne meg az ellenőrzést, mely terület a világ olajkitermelésének mintegy negyedét – 20 millió hordó/nap – adja.)

Washington 2006 elejétől kezdi egyre inkább nyugtalanítani Oroszország új keletű magabiztossága. A Bush-adminisztráció megpróbál minden eszközt megragadni ahhoz, hogy „föltartóztassa” Moszkvát. Ezek az eszközök azonban nem túl erősek. Hiába bírálja egyre intenzívebben a putyini rendszer autoriter tendenciáit, e kritika egyre kevésbé hat. És nemcsak azért, mert a politikai elit egyre közömbösebb a Nyugat véleményével szemben, hanem azért is, mert az orosz politikai közösség nagy többsége élhetőbbnek és méltányosabbnak tartja a putyini rendszer világát, mint az 1990-es évekéit. A „köznel-külföld” színes forradalmi is csak legfeljebb arra voltak képesek, hogy növeljék Moszkva Nyugattal szembeni bizalmatlanságát – helyenként a paranoiáiág növel-

ve azt –, miközben arra már képtelennek bizonyultak, hogy példájukkal az erős, vagy akárcsak valamelyest is jelentős oroszországi ellenzék megszületését ösztönözzék. Nem vezetett sikerre Washingtonnak az az igyekezete sem, amellyel Moszkva energetikai expanzióját próbálta elreteszelni az ún. Nabucco-projekt erőteljes politikai támogatásával.

Az amerikai rakétavédelmi rendszer európai telepítésével pedig – Strobe Talbottnak, a Clinton-adminisztráció egykori külügyminiszter-helyettesének szavaival élve – valósággal „botot adott Putyin kezébe, hogy azzal Amerikát és európai szövetségeseit ütleghesse”. Talbott mindezt 2007 októberének utolsó napjaiban a Képviselőház külügyi bizottsága előtt adta elő, nem elsőként az amerikai elit képviselői közül. Az amerikai telepítési tervek kapcsán ugyanis számos technikai és politika természetű probléma merül fel. Az oroszok számára elfogadhatatlan, hogy az amerikai stratégiai nukleáris erők egy komponensét Európába telepítsék, még akkor is, ha az jelenlegi formájában nem támadó, hanem védelmi jellegű. Ilyenre korábban soha, még a „hidegháború” éveiben sem került sor. És bár az amerikaiak a tervek szerint legfeljebb egytucatnyi elfogórakétát telepítenek majd, orosz részről egyáltalán nem zárják ki, hogy a silókba felállított elfogórakétákat egy megfelelő pillanatban föld-föld támadó rakétákkal cserélik majd le. A korábban már idézett Talbott maga is elismerte, hogy ennek feltételezéséhez nem kell paranoiásnak lenni, mindez egyáltalán nem kizárható.

És ezzel elérkeztünk a minket is közvetlenül érintő legkellemetlenebb lehetséges következményekig. Mégpedig ahhoz, hogy a kölcsönös bizalmatlanság végül azzal jár, hogy azok a jelentős fegyverzetkorlátozási és leszerelési megállapodások, amelyeket Moszkva és Washington még az 1980-as évek végén vagy az 1990-es évek elején kötött egymással, lejárnak, mégpedig anélkül, hogy új szerződések váltanák föl őket. (Az 1991-ben megkötött START-I 2009-ben, a 2002-ben, a nuk-

leáris támadóképességekről aláírt szerződés pedig 2012-ben jár le.) A felek egyelőre hajthatatlannak tűnnek, noha épp az utolsó hetekben mutatkoznak jelei bizonyos kompromisszumkészségnek. Ha azonban a felek nem jutnak egyezsre, akkor a hagyományos fegyverek korlátozására vonatkozó – 1990-ben megkötött és 1999-ben módosított – szerződés jövője éppúgy bizonytalanná válhat, miként a közép- és rövid hatótávolságú rakéták felszámolásáról rendelkező 1987-es washingtoni megállapodásé. És ha a stratégiai stabilitás fenntartásában mindeddig legnagyobb szerepet vállaló hatalmak feladják korábbi kiszámítható és felelősségteljes magatartásukat, mire számíthat a világ a kevésbé kiszámítható hatalmaktól?

A putyini vezetés 2007 augusztusa – vagy talán már München – óta katonai szempontból is egyre inkább bizonyítani törekszik az Egyesült Államokkal való egyenrangúságát, mindenekelőtt ott, ahol stratégiai érdekeit hűsbavágóan sértve érzi. Augusztus elején az orosz katonai vezetés közölte, hogy felújítja állandó jelenlétét a Földközi-tengeren, és modernizálni kívánja a fekete-tengeri flottáját. Augusztus 17-én Putyin elnök jelentette be, hogy Oroszország stratégiai bombázói 1992 óta először ismét repülni fognak az ország határain túli területeken. Az elnök ezt követően látogatást tett a 2006 végén átadott Szentpétervár környéki új generációs rádiólokátor-állomáson, amely a jövőbeni orosz rakétavédelmi rendszer egyik eleme lesz.

Az oroszországi parlamenti választásokat követő elnöki bejelentés Dmitrij Medvegyev elnökjelöltként való támogatásáról tisztázni látszik a „Putyin utáni korszakra” való áttérés menetrendjét. Ha ehhez még hozzátesszük Medvegyev Putyint kormányfői szerepre felhívó nyilatkozatát, akkor még világosabb a kép. A kérdés csak az, hogy e tandem miként fogja megosztani egymás közt a politikai kompetenciákat, vagyis megtörténik-e, és ha igen, milyen formában az erő-

szak-apparátusok, illetve a külpolitika irányításának Putyin-hoz való kapcsolása. (Ezek a jelenlegi alkotmány szerint kizárólagos elnöki jogkörök. Az alkotmányt persze napok alatt módosítani lehet.) Kérdés az is, hogy az orosz politika mértékadó érdekcsoportjai – vagy legalábbis azok meghatározó többsége – készek-e elfogadni politikai utódként Medvegyevet. Putyin „tandembe emelésével” azonban ez aligha lehet kétséges. Vagyis igazolódni látszik az a már régóta létező feltételezés, hogy a „Putyin utáni korszak” is putyini lesz.

Mindazonáltal bárkit válasszanak is meg elnöknek, és ezt követően bármilyen tisztséget is töltsön majd be Putyin, valószínűtlen, hogy az amerikai–orosz kapcsolatok lényegesen javulnának 2008-ban. Az új elnök és a vezető orosz politikai elit ugyanis mindenképpen meg fogja várni az amerikai elnökválasztás eredményét, és lényeges kompromisszumok megkötésére majd csak annak győztesével lesz hajlandó.

2008. január

(*Nemzet és biztonság*, 2008. február)

1.2. Az abház- és a déloszétkérdés változó dimeziói

2008. április 15-én Vlagyimir Putyin orosz elnök bejelentette, hogy az Oroszországi Föderáció megerősíti együttműködését a Grúzia területén található két szakadár területtel, Abháziával és Dél-Oszétiával, továbbá megnöveli a szakadár tartományban állomásozó békefenntartói számát. Az orosz bejelentés ezúttal nem csupán a grúz vezetésből váltott ki éles kritikát, de a NATO, az Egyesült Államok és az Európai Unió vezető politikusaiból is. Moszkva kritikusai szerint az orosz vezetés e lépéssel megkérdőjelezi Grúzia területi integritását és szuverenitását, s újra kielezi a feszültséget a Kaukázus déli oldalán. A jelen írás az abház- és déloszétkérdés elmúlt évekbeli alakulását kívánja bemutatni.

AZ ABHÁZ- ÉS DÉLOSZÉTKÉRDÉS GAMSZAHURDIÁTÓL...

Grúzia jelenlegi – az abház, illetve a déloszét szecesszióból fakadó – problémáinak jelentős része visszanyúlik a szovjet felbomlás időszakához. Még létezett a Szovjetunió, amikor 1991 májusában az akkor még szovjet tagköztársaság, Grúzia elnökévé választották Zviad Gamszahurdiát. Az 1990 ősztől az első szabadon választott grúz parlament elnökeként tevékenykedő, komoly ellenzéki múltat maga mögött tudó, nacionalista Gamszahurdia egyik legfontosabb politikai programpontjává a „*Grúzia a grúzoké!*” jelszót tette. Egy olyan – már-már a teljes függetlenséget elnyert – országban hirdette meg e jelszót, ahol a teljes népesség mindössze kétharmada grúz, és ahol már a szovjet időkben is három autonóm területi egység létezett: a 8600 km² területű Abház Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság, a 3000 km²-nyi

Adzsár ASzSzK, valamint a 3900 km²-nyi Déloszét Autonóm Terület. Mindez azt jelentette, hogy Oroszország után – ahol 16 autonóm köztársaság, 5 autonóm terület és 10 nemzetiségi körzet létezett – a grúz tagköztársaságban alakítottak ki a legnagyobb számban autonóm képződményeket. Nem véletlen, hogy az orosz „másként gondolkodók” már a 70-es évektől előszeretettel emlegették Grúziát „kis birodalomként”, kiváltva ezzel grúziai eszmetársaik heves ellenkezését. Mindenesetre a „Grúzia a grúzoké!” program rövid idő alatt megtette hatását. A teljes népesség közel harmadát kitevő kisebbségi csoportok a korábbiaknál is bizalmatlanabbá váltak Tbiliszivel szemben, és különböző formákban elindultak a központi hatalommal szembeni engedetlenség útján. Ez a folyamat az oszétok esetén – akiket autonómiájuktól még 1990 márciusában fosztott meg Tbiliszi – 1991 novemberére, míg az abházoknál 1992 júliusára nyílt szakítással érett. A központi grúz hatalom lényegében már ekkor elveszítette politikai felügyeletét mind Abházia, mind Dél-Oszétia felett, s ez a helyzet de facto máig fennáll. Az adzsárok (vagyis a muzulmán vallású grúzok) ugyan nyíltan nem szakítottak Tbiliszivel, de a grúz vezetés pontosan érzékelte, hogy Batumi politikai lojalitása csak addig tartható fenn, ameddig elvárásai nem ütköznek az adzsár politikai osztály szándékaival.

Az 1991 májusában még óriási fölényrel – a leadott szavazatok 86%-ával – Grúzia elnökévé választott Zviad Gamszahurdia igen gyorsan népszerűtlenné vált. Rövid idő alatt megmutatkozó, végletekig demagóg és autoriter politikai stílusa ellen 1991 augusztusában már közvetlen környezete is tiltakozott, Tengíz Sigua miniszterelnök vezetésével. 1991 decemberében pedig – a Szovjetunió felbomlásával csaknem egy időben – ellenzékének felfegyverzett csoportjai heteken át tartó polgárháborús helyzetben megbuktatják, és szabály-

szerűen kiűzik az országból. Grúzia irányítását 1992 januárja és márciusa között átmenetileg a felkelésben részes csoportok vezetői (Tengíz Kitovani és Dzsaba Joszeliáni) vették át, majd miután nem tudtak úrrá lenni sem a politikai és szociális káoszon, sem pedig a területi dezintegráción (jóllehet 1992. február 21-én érvénytelenítették az abház autonómiát garantáló szovjet alkotmányt), visszacsábították Moszkvából Eduard Sevardnadzét, a grúz kommunista párt egykori vezetőjét (1972–1985), a gorbacsovi korszak szovjet külügyminiszterét (1985–1991). A döntés nyilvánvalóan összefüggött Sevardnadze nemzetközi – főként nyugati – elismertségével, és azzal a reménnyel, hogy nemzetközi kapcsolatai révén erős külső támogatást talál majd az ország területi egységének helyreállításához, valamint a súlyos gazdasági gondok felszámolásához. Sevardnadze a grúziai politikai életbe való visszatérésének első hónapjaiban óvatos politikát folytatott, ám az abház függetlenség kikiáltását követően mégis elfogadta környezetének – politikai „visszahívóinak” – Abházia erőszakkal történő visszaszerzésére vonatkozó tervét. Ám a több mint egy éven át – 1992 augusztusától 1993 októberéig – tartó háborúban a grúzok súlyos és megalázó vereséget szenvednek az észak-kaukázusi szunnita muszlimok által is támogatott abházoktól. A grúz–abház háború 7-10 ezer ember életébe került, és mintegy 250 ezren – többségében grúzok – kényszerültek arra, hogy elhagyják korábbi otthonukat. Az immár másfél évtizede lezajlott tizennégy hónapos háború lényegében máig meghatározza a felek közti mélyen bizalmatlan viszonyt. E máig fennálló bizalmatlanságnak – az azt kiváltó harci cselekményeken túl – döntő szerepe volt abban, hogy az 1989-ben még több mint félmillió Abházia mára kevesebb mint 200 ezres közösséggé zsugorodjék. A késői szovjet korszakban a még relatíve grúz többségű tartomány (1989-ben 46%-os volt a grúzok aránya) az 1990-es évek de-

rekára szinte teljes egészében elveszítette korábbi grúz népességét (2005-ben a grúzok aránya már csupán 12%-os volt). A grúz–abház háború hivatalosan 1994-ben zárult le, amikor is Moszkvában a szemben álló felek megállapodtak arról, hogy orosz békefenntartók közreműködését kérik. Ez – az egyezményben 3000 főben maximált (s csak a 2008 áprilisában bejelentett létszámemeléssel kitöltött) – orosz kontingens választja szét egymástól ma is a grúz és az abház erőket.

Sevardnadze azonban nemcsak az ország területi egységének helyreállítása tekintetében nem tudta beváltani a hozzá fűzött reményeket, de arra sem volt képes, hogy politikai és gazdasági értelemben konszolidálja a központi hatalom felügyelete alatt maradt területeket. Elnöki éve alatt a közhatalom eróziója tovább mélyült, a korrupció mindent áthatóvá vált. Működésének utolsó szakaszában már arra is képtelennek bizonyult, hogy megtartsa és élvezze a – formálisan soha el nem szakadó, ezt programként soha meg nem hirdető – muszlim grúzok, az adzsárok politikai lojalitását. Ezt a kudarc sorozatot tetézte be a 2003 őszi meg tartott parlamenti választások eredményének gátlástalan meghamisítása és az ennek nyomán kibontakozó „rőzsák forradalma”.

...MIHAIL SZAAKASVILIIG

A Gamszahurdia–Sevardnadze-korszak súlyos öröksége rendkívül nehéz feladat elé állította a lemondásra kényszerített Sevardnadze helyére lépő, 2004. január 4-én őr iási többséggel meg választott új elnököt, Mihail Szaakasvilit és politikai szövetségeseit, a miniszterelnök Zurab Zsvanyiját és a parlament elnökét, Nino Burdzsanadzét. Az új „triumvirátus” rövid idő n belül radikális és átfogó reformokba kezdett.

Megpróbálta kezelni az ország egymásra halmozódó súlyos gondjait, miközben tartózkodott attól, hogy fölösleges konfliktust szítson környezetében, mindenekelőtt Oroszországgal. Erre, vagyis a külső konfliktusoktól mentes konszolidációra megvolt minden esélye. Moszkva ugyanis különösebb ingerültség nélkül vette tudomásul a számára egyre kevésbé elfogadható, mindinkább kiszámíthatatlannak tetsző és egyre korruptabbnak vélt Sevardnadze távozását. Olyannyira, hogy a lemondásáról folyó végső tárgyalásoknak részese volt az akkori orosz külügyminiszter, Igor Ivanov is, aki történetesen félig orosz, félig grúz. Kezdetben semmi nem utalt arra, hogy Moszkva és Tbiliszi kapcsolatai rosszabbá, netán kifejezetten konfliktusossá váljanak. Mindkét oldalon a kapcsolatok javulását várták és remélték. Hogy mégsem ez történt, annak számos oka van.

A felébresztett remények és várakozások – mind a területi egység helyreállítása, mind a politikai és gazdasági konszolidáció tekintetében – túlzóak voltak és csalódást keltettek. Hiába indult meg a viszonylag gyors gazdasági növekedés, e növekedés jótékony következményei a grúz társadalom jelentős csoportjai számára továbbra is érzékelhetetlenek. Hiába egy ideje immár két számjegyű a grúz GDP gyarapodása (2006-ban 10%, 2007-ben 12%), a rendkívül magas munkanélküliség továbbra se csökken (az országos átlag 13,6%, de a városokban eléri a 28%-ot). Hiába fogott a kormányzat erőteljes kampányba a mindent átható korrupció ellen, e fellépés következményei a mindennapokban – néhány területet leszámítva – alig-alig érzékelhetőek (bár 2006–2007-ben az ország a 130. helyről a 99. helyre került a Transparency International korrupciós ország rangsorában). S jóllehet Adzsáriát sikerült ugyan viszonylag rövid időn belül visszaterelni a központi hatalom felügyelete alá, ám a másik két szeceszói területtel, Abháziával és Dél-Oszétiával nem hogy

javult volna Tbiliszi viszonya, épp ellenkezőleg, még bizalmatlanabbá vált.*

Szaakasvili elnökségére sötét árnyékot vet közvetlen szövetségesének, az ország miniszterelnökének máig tisztázatlan halála. Zurab Zsvanyija és testőre holttestére 2005 februárjában – a hivatalos verzió szerint – egy állítólag konspirációs célokat (?) szolgáló lakásban találtak rá. A halálok: fulladás. Egy két héttel korábban beszerelt iráni olajkályha füstje oltotta ki életüket – állítja máig a hivatalos verzió. Hogy ténylegesen mi történt, aligha tudható. Mindenesetre a történet felettébb bizarr, már-már abszurd. És ha ehhez még hozzátesszük, hogy a Szaakasvili–Zsvanyija–Burdzsanadze „triumvirátuson” belül Zsvanyija jelentette Szaakasvili tényleges hatalmi „ellensúlyát” – könnyen meglódul a politikai képzelet. Túl ezen az is köztudott volt, hogy Zsvanyija mindvégig határozottan ellenezte a Moszkvával való viszony élezését. Ő a modus vivendi embere volt ebben a tekintetben is.

Az azonban kétségbevonhatatlan tény, hogy amióta Zurab Zsvanyija meghalt, Szaakasvili elnök egyre sűrűbben húzza elő az „orosz kártyát”, és próbálja meg a grúz politikai közösséget az orosz fenyegetés rémképével „összefogni”, illetve mozgósítani. Mindebben persze komoly szerep jut annak a körülménynek is, hogy az „orosz veszély” napirenden tartása hatékony eszköznek bizonyult a grúz társadalom figyelmének irányításában. Emlékezetes, hogy a grúz elnök

* Adzsária esetén „csak” konfesszionális határ húzódik a grúzok és iszlamizált „testvéreik”, az adzsárok között. Ezzel szemben az oszétok és grúzok között nincsenek ugyan felekezeti különbségek, merthogy mindkét etnikai csoport ortodox keresztény, ám annál inkább vannak etnikaiak. Az abházok esetén pedig kettős, etnikai és felekezeti különbség egyaránt elválasztja a szemben álló feleket, az abházok ugyanis nemcsak etnikailag különülnek el a grúzoktól, de többségükben nem is keresztények, hanem szunnita muszlimok.

az ellene irányuló 2007. novemberi tbiliszi százezres tömegtüntetések háttérében is az orosz titkosszolgálatok aknamunkáját láttatta. S bár az orosz szolgálatok nyilván felettebb aktívak Grúziában, mégis aligha valószínű, hogy képesek lennének ilyen méretű tömegmegmozdulások kiprovokálására. Ehhez valami másra is szükség van, leginkább belpolitikai kudarcokra.

AZ OROSZ-GRÚZ VISZONY

Miközben aligha vitatható, hogy Moszkva elmúlt évtizedben követett kaukázusi és ezen belül grúziai magatartása igen ellentmondásosan alakult, Oroszországnak a dél-kaukázusi térség iránti fokozott érdeklődését botorság lenne csupán valamiféle birodalmi reflexként leírni. Ennél alighanem jóval összetettebb a kép.

A Szovjetunió felbomlásakor az orosz politikai elit komolyan bízott abban, hogy az egykori szovjet belső periféria többségén hosszú időn át képes lesz megőrizni befolyását, és ehhez különösebb erőfeszítésekre sem lesz szüksége. Akadt azonban már a kezdet kezdetén is néhány olyan terület, amellyel kapcsolatban efféle illúziói nem lehettek Moszkvának. A Baltikum mellett ilyen térségnek számított Grúzia is. Nem mintha valamiféle hagyományos ellenszenv munkált volna grúzok és oroszok között, sőt tegyük hozzá: ilyen ellenszenv valószínűleg az elmúlt több mint másfél évtized megannyi politikai konfliktusa után sem jellemző e kapcsolatra. Az 1990-es évek elejének moszkvai józanságát – ha tetszik: földhözragadtságát – mindenekelőtt Gamszahurdia határozott, Grúzia szuverenitását hangsúlyozó politikája diktálta. Az önállóvá vált jelcini Oroszországnak azonban valójában nem nagyon maradt ideje komolyabb és mélyebb kapcsolatra lépni a már 1992 januárjában elüldözött Gamszahurdiával.

A megbuktatott elnök politikájának következményeivel azonban annál inkább kénytelen volt szembesülni.

Az abház és a déloszét szecessziós törekvésekkel belső egyensúlyából kibillentett Grúzia ugyanis Moszkva számára egyszerre lett kockázatok és lehetőségek forrása. Kockázatoké, amennyiben az egyre inkább gyengülő grúz központi hatalom a kiszámíthatatlanság és a káosz veszélyét vetítette előre egy olyan térségben, ahol Oroszországnak is – csak épp a határ túlsó oldalán fekvő területeken – hasonló kihívásokkal kellett megküzdenie. A Kreml bizonytalanságérzetét csak növelte, hogy az orosz katonai jelenlét minimálisra csökkent azt követően, hogy az 1990-es évek elején kivonta csapatainak többségét Grúziából. Ezt követően Moszkva csupán három katonai támaszpontot tartott fenn az országban: a grúz fennhatóság alatt álló Ahalkalakiban, a szakadár Abháziában lévő – következképp Tbiliszi fennhatósága alól kivont – Gudautében, valamint a 2003-as rózsás forradalom után újra a központi grúz hatalom ellenőrzése alá kerülő adzsáriai Batumiban, összesen kb. 5-7 ezres létszámmal. Mindez kiváltképp azok után vált fontossá, hogy 1999 őszén Moszkva megindította második csecsen háborúját. A katonai műveletek során ugyanis kiderült – és ezt Oroszország éveken keresztül nehezményezte is –, hogy a grúz hatóságok képtelenek a Csecsenföldre érintkező orosz-grúz határszakasz hatékony lezárására. Ez a helyzet pedig időről időre alkalmat adott arra, hogy csecsen harcosok menedékre találjanak grúz területeken. Hogy ez a probléma mennyire fontos volt Moszkva számára, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a Pankiszi-szoros ügye ezt követően éveken át rendre napirendre került azokon a magas szintű tárgyalásokon, amelyeknek első számú témája a Grúziában állomásozó orosz erők kivonása volt. Kívülállóként persze nehéz lett volna eldönteni, hogy mindez csupán taktikai fogás volt-e Moszkva repertoárjában, avagy a Pankiszi-szoros ügye

valóban komolyan aggasztotta az orosz felet. Az mindenesetre tény, hogy az ügy napirenden tartása – bármi állt is annak háttérében – állandó eleme volt az orosz erők kivonásával kapcsolatos 2007 végéig tartó alkufolyamatnak.

Témánk szempontjából azonban fontosabb, hogy Tbiliszi – kiváltképp 2005-től – egyre határozottabban állítja, hogy Oroszország nem semleges és elfogulatlan békefenntartó, hanem maga is egyre inkább részese az abház–grúz és a déloszét–grúz konfliktusnak. Ez a politikai taktika eddig többnyire eredményesnek bizonyult – köszönhetően Moszkva gyakran aránytévesztő és türelmetlen reagálásainak. Vitathatatlan, hogy az orosz vezetés politikájának számos eleme távolról sem jóhiszemű. Ezzel kapcsolatban elég arra a feletébb különös gyakorlatra utalni, amellyel Moszkva néhány év alatt mind az Abháziában, mind pedig a Dél-Oszétiában élők nagy többségét (80-90%-át!) orosz állampolgárrá fogadta. Mindeközben a Kreml már hosszú idő óta állítja, hogy kész a békefenntartó kontingens rövid idő alatt történő kivonására, ha ezt grúz és abház oldalon egyaránt igénylik.

Aligha vitatható, hogy Moszkva magatartása nem segít a helyzet rendezésében. Mindazonáltal hiba lenne azt állítani, hogy Moszkva és Tbiliszi konfliktusát folyamatosan egyoldalúan generálják, s félreértés lenne azt gondolni, hogy csak és kizárólag Oroszország miatt marad el a rendezés. Persze, miattuk sincs, de mégsem ők jelentik az alapvető problémát. Sokkal inkább az a mély – már korábban is említett – bizalmatlanság, amely abházok és grúzok, illetve oszétok és grúzok közt még az 1990-es évek véres háborúi nyomán alakult ki, és maradt máig fenn. Ne feledjük, az 1992–93-as háborúban a teljes abház népesség több mint 4%-a odaveszett. Ez rendkívül magas arány. Ilyen veszteségeket ritkán felejtnek el gyorsan. Ráadásul 2004-ben, már Szaakasvili idején, volt egy újabb erőszakos grúz kísérlet Dél-Oszétia visszaszerzésére, de Tbiliszi ezúttal is kudarcot vallott. Következőképp

pen annak esélye, hogy e két „engedetlen” terület visszatérjen Tbiliszi politikai felügyelete alá, még középtávon is feletébb kicsi. Legalább két fontos előfeltételnek kellene ugyanis ehhez teljesülnie. Egyrészt gazdaságilag és szociális tekintetben a grúz „törzsterületeknek” roppant vonzóvá kéne válniuk, ám ettől – az utóbbi évek látványos gazdasági növekedése ellenére – Grúzia még nagyon távol áll. Másrészt valószínűleg mindkét oldalon a politikusok olyan új nemzedékének kellene színre lépnie, akik semmilyen formában sem voltak érintettjei a háborús konfliktusnak. Amíg e két feltétel nem teljesül, legfeljebb erőszakkal lehet e területeket visszatartani. Ezt viszont Moszkva biztosan nem fogja engedni.

A SZECESSZIÓ PROBLÉMÁJÁNAK ÚJ DIMENZIÓJA

Annál is kevésbé, mert a grúziai szakadár területek problémája az ezredfordulót követően egyértelműen kilépett a grúz belpolitika, illetve az orosz–grúz viszony keretei közül, s dimenziót váltott. A dimenzióváltás kezdetének konkrét fordulópontját a 2001. szeptember 11-ei Egyesült Államok elleni terrortámadásokhoz, illetve az ezt követően meginduló nemzetközi terrorizmus elleni harchoz köthetjük. Az Egyesült Államok ugyanis ekkor határozta el, hogy a grúz politikai vezetéssel karöltve egyrészt hathatós lépéseket tesz a dél-kaukázusi térség nemzetközi terrorizmus számára bázisokat biztosító „politikai fekete lyukainak” felszámolására, másrészt pénzügyi, szakértői és politikai támogatásban részesíti Tbiliszit a grúz állam működőképességének megteremtése érdekében. Az Egyesült Államok és a Nyugat figyelmét azonban nem csupán a terrorizmus elleni harc irányította a korábban marginális területként számon tartott dél-kaukázusi térség, ezen belül Grúzia felé. Az érdeklődés növekedésében további három stratégiai törekvésnek volt igen komoly szerepe:

- egyrészt a neokonzervatív amerikai vezetés azon, 2001 szeptembere után nyíltan megfogalmazott ambíciójának, hogy Washington saját érdekeinek legmegfelelőbbre kívánja formálni az új világrendet;
- másrészt a nyugati nagyhatalmak növekvő kőolaj- és földgázszükségletének, illetve ezzel összefüggésben az olaj- és a gázszállítási útvonalak olyan diverzifikálásának, amely tartósan biztosítja az említett szükséglet akadályok nélküli kielégítését;
- harmadrészt a NATO és az Európai Unió bővülésének, melynek következtében a Dél-Kaukázus olyan szomszédsági térséggé lépett elő, melynek biztonsága fontossá vált az Észak-Atlanti, illetve az európai nagyhatalmak számára.

Az említett nyugati megfontolások és törekvések igen gyorsan éreztették hatásukat Grúziában. Washington 2002 márciusában bejelentette, hogy egy Grúziai Kiképzési és Felszerelési Programot (Georgian Train and Equip Program, GTEP) indít. A projekt 64 millió dollárt irányzott elő 2000 grúz katona terroristaellenes harcra történő kiképzésére és felszerelésére, 150-200 amerikai kiképző helyszíni részvételével. A GTEP ugyanakkor nem az állandó amerikai katonai jelenlét megszilárdítására irányult, s legfőképpen nem irányozta elő katonai bázisok létrehozását Grúziában. Az Egyesült Államok (és bár kisebb intenzitással, de az Európai Unió is) abból a meggyőződésből kiindulva, hogy a demokrácia a nemzetközi biztonság fundamentuma, növekvő nyomást gyakorolt Grúziára a demokratikus állami intézmények kiépítése és hatékonyabb működtetése érdekében, s támogatták a Sevardnadze távozását célul tűző grúz ellenzéket is. 2001. szeptember 11. után született végleges döntés arról is, hogy a Nyugat – tradicionális, perzsa-öbölbeli olaj- és gázforrásainak veszélyeztetése miatt – teljes mellszélességgel támogatja

a Baku–Tbiliszi–Ceyhan kőolajvezeték (2002–2006), illetve a Baku–Tbiliszi–Erzurum földgázvezeték (2003–2007) megépítését. A 2003-as grúziai fordulatot követően pedig Szaakasvili egyértelművé tette: a grúz reformok egyik kulcsfontosságú célja az NATO- és (hosszabb távon) az EU-tagság feltételeinek és elvárásainak teljesítése, amelyhez a Nyugat maximális támogatást ígért. S teljesítette is, hiszen 2004. október 29-től Grúzia elsőként élhetett a NATO által 2002-ben felajánlott ún. egyéni partnerségi akcióterv lehetőségével, 2006 szeptemberétől pedig a szövetség az intenzív párbeszéd szakaszába emelte az országot. Az Európai Unió pedig az európai szomszédságpolitika keretében 2006 novemberében ötéves kétoldalú akciótervet fogadott el Grúziát illetően. Mindezek következtében az elmúlt években Tbiliszi külpolitikájának nyugati orientációja az egyik legstabilabbá vált a dél-kaukázusi térségben.

Belpolitikai értelemben ugyanakkor a nyugati támogatás korántsem bizonyult ilyen eredményesnek. A 2007. novemberi tömegtüntetésekkel szembeni brutális fellépés, a békés tüntetők szétveretése, majd pedig a rendkívüli állapot bevezetése jelentős mértékben erodálta Mihail Szaakasvili 2003-ban kialakított, több nyelven beszélő, az Egyesült Államokban tanult, nyugatos reformer imázsát a nagyvilágban. S bár a grúz elnök a 2008 januárjára előrehozott elnökválasztásokra tett ajánlatával már a válság idején igyekezett magához ragadni a kezdeményezést, több elemző szerint ez csak részben bizonyult sikeresnek. 2008. január 5-én ugyanis Szaakasvilinek – a grúz politikai ellenzék szétagoltsága, illetve a novemberben bevezetett rendkívüli állapot mellett is – csupán a szavazatok 53,6%-át sikerült megszereznie, ami jócskán elmaradt a 2004-es elnökválasztáson szerzett 96%-tól. Ráadásul szemben a 2004-essel, az idei elnökválasztás tisztaságával kapcsolatban komoly kritikákat fogalmaztak meg a nemzetközi megfigyelők, sőt maga az EBESZ is. A 2008.

május 21-i parlamenti választások eredményeiből viszont arra lehet következtetni – miután Szaakasvili pártja a listás szavazatok közel 60%-át szerezte meg, míg a párt egyéni jelöltjei a 75 mandátumból 71-hez jutottak –, hogy az elnöknek belpolitikai értelemben sikerült stabilizálnia hatalmát az elnökválasztást követő hónapokban. Más kérdés, hogy alighanem ebben is komoly szerepe volt annak, hogy a választást megelőző hetekben Szaakasvili és stábjá ismét alkalmazta – s ezúttal már-már hiszterizált formában – az orosz fenyegetés rémképével való riogatás módszerét.

Bár Moszkva a kezdetektől bizonyos fenntartásokkal viseltetett az Egyesült Államok és az európai nagyhatalmak dél-kaukázusi térség iránt mutatott megnövekedett érdeklődésével kapcsolatban, a 2001 ősze és 2003 kora nyara közötti időszakban – Washington és Moszkva terrorizmus elleni harcban való egymásra találásának rövid időszakában – nem adott ennek látványosan hangot. Sőt ellenkezőleg. Az orosz vezetés például elfogadta azt a washingtoni magyarázatot, hogy a Grúziai Kiképzési és Felszerelési Program egy Oroszországot a csecsen terroristákkal szemben támogató akció. Moszkva eredményes tárgyalásokat kezdett és folytatott a 2003-ban hatalomra kerülő Szaakasvili-féle vezetéssel két grúziai orosz támaszpont bezárásáról is, s az erre vonatkozó, 2005-ben tető alá hozott egyezmény értelmében 2007 decemberére felszámolta ahalkalai és batumi támaszpontjait. Tette ezt annak ellenére, hogy a 2003-as grúz és a 2004-es ukrán „színes forradalmak” mögött egyértelműen erős amerikai támogatást látott, a Nyugat barát kormányok tbiliszi és kijevi hatalomra jutását pedig az Oroszország bekerítésére, illetve elszigetelésére irányuló amerikai stratégia részeként értékelte. Az orosz vezetésnek ahhoz sem kellett hosszasan böngésznie a térképet, hogy rájöjjön: Oroszország elszigetelésén túl, Grúzia jelentőségét az amerikai politika számára elsősorban geopolitikai elhelyezkedése adja. Főként az a tény, hogy az

Egyesült Államok által megszerezni kívánt Kaszpi-tengeri olaj és gáz – Oroszországot és Iránt elkerülve – csakis Azerbajdzsánon és Grúzián keresztül szállítható Európába.

A legérzékenyebben azonban a posztsovjet térség országainak esetleges NATO-tagsága érintette és érinti Oroszországot. Az, hogy Moszkva Vilnius, Riga, Tallin, Tbiliszi és Kijev ilyen jellegű aspirációira igen ingerülten reagál majd, s igyekszik azt szinte minden, éppen rendelkezésére álló eszközzel megakadályozni, aligha érhetne meglepetésként a nyugati országokat. Moszkva ugyanis e kérdés kapcsán 1999 óta igen egyértelmű és határozott politikát követ. A balti országok 2004-es, illetve Grúzia és Ukrajna 2008-as története e tekintetben csupán annyiban más, amennyire más Oroszország hatalmi potenciálja 2008-ban, mint volt 2004-ben. Nem csupán, s talán nem is elsősorban önmaga, hanem sokkal inkább a világ szemében.

Aligha vitatható, hogy Moszkva Grúzia NATO-tagságát és az Egyesült Államok dél-kaukázusi befolyásának erősödését megakadályozandó kihasználja, és ki fogja használni az abház és a déloszét kártyát. Világosan érzékelhető volt ez már Montenegró 2006-os függetlenné válása után, még inkább pedig azt követően, hogy Pristina ez év februárjában egyoldalúan deklarálta Koszovó függetlenségét. E tekintetben több mint nyilvánvaló a párhuzam Moszkva Grúziával és Koszovóval kapcsolatos magatartása között. Mint korábban utaltunk arra, a Kreml már hosszú idő óta folyamatosan (még a mostani létszámemelés mellett) is azt állítja, hogy kész grúziai békefenntartó kontingensének rövid idő alatt történő kivonására, ha ezt grúz és abház oldalon egyaránt igénylik. Orosz részről Koszovó kapcsán is azt hangoztatták, hogy semmi kifogásuk függetlensége ellen, amennyiben azt mindkét fél – szerbek és albánok – egyaránt elfogadják. Vagyis paradox módon a két probléma megítélése kapcsán Oroszország mutat nagyobb következetességet s nem a moszkvai

grúz politikát bíráló nagyhatalmak és nemzetközi szervezetek.

És itt jutottunk el írásunk lényegéhez. Tisztában kell lennünk ugyanis azzal, hogy az abház-, illetve a déloszétkérdés az utóbbi években, de különösen Koszovó függetlenné válás után, elvesztette korábbi lokális jellegét: már nem csupán Grúzián belüli problémák, s nem is egyszerűen grúz–orosz konfliktusok. A két szakadár terület kérdése ugyanis az Oroszország és Nyugat közötti, a Dél-Kaukázus térségének befolyásolásáért folyó nagyhatalmi harc egyik fontos elemévé vált. Ma igen nehéz megjósolni, hogy ez a geopolitikai küzdelem végül kinek a győzelmével végződik. Csupán annyi bizonyos, hogy középtávon nem változik majd Tbiliszi nyugati orientációja. A grúz ellenzék vezető alakjai ugyanis éppúgy Nyugat-barát politikusok, mint a jelenlegi elnök. És éppúgy bizalmatlanok Moszkvával szemben, mint Szaakasvili. Legfeljebb csak az jelenthetne különbséget, hogy az új „garnitúra” nem feltétlenül élne az „ orosz kártyával” oly gyakorta, mint ahogy azt Szaakasvili teszi. Vagyis orientációváltástól a Nyugatnak nem kell tartania, a 2007 novemberében kirobbant, s lényegében a mostani választásokig elhúzódó válság ugyanis csupán a grúz politikai eliten belüli harc. Washington egy vonatkozásban azonban alighanem ismét kudarcot vallott. Grúzia esete megint megmutatta, hogy a demokráciát lehetetlen exportálni. Az ugyanis csak akkor képes működni, ha annak „működtetésére” a politikai közösség meghatározó többsége kész és képes. Ha nem, akkor szükségszerűen jönnek majd a tavaly őszihez hasonló krízisek.

Persze az is tény, hogy manapság – az Oroszország és a Nyugat közt a dél-kaukázusi térség befolyásolásáért folyó nagyhatalmi harc közepette – nem egyszerű feladat grúz elnöknek lenni. Moszkva ugyanis közvetlen környezetében már egy ideje felettébb nehéz partner. Mindazonáltal a külvilágnak egy dolgot biztosan nem érdemes tennie: automati-

kusan – anélkül, hogy ismerné a soros konfliktus valamennyi lényeges elemét, illetve körülményét –, minden esetben azonnal Grúzia pártját fogni. Ahogy Moszkvának, úgy a Szaakavili-féle Grúziának sem kell mindig és mindenben hinni. A nemzetközi közösség alighanem akkor jár el bölcsen, ha mindkét felet rendre önmérsékletre inti. Grúzia ugyanis attól még, hogy kicsi, nem biztos, hogy mindig igazat is mond...

2008. április

(Nemzet és biztonság, 2008. június)

1.3. A FÁK-térség: az integráció politikai esélyei

A szovjet szövetségi államkeretet felszámoló 1991. december 8-án, Belovezszzkaja Puscsában (Fehéroroszország) aláírt dokumentum nemcsak a Szovjetunió megszűntét mondta ki, de a Független Államok Közösségének létrejöttét is. Az orosz és ukrán elnök, valamint a belorusz parlament elnöke által aláírt megállapodás – miközben preambulumban kimondta, hogy a „Szovjetunió mint a nemzetközi jog alanya, s mint geopolitikai realitás megszűnik létezni” – első paragrafusában azt is leszögezte, hogy a szerződő felek megalapítják a Független Államok Közösségét. A mindössze 14 paragrafusból álló megállapodás 13. cikkelye ugyanakkor azt is egyértelművé tette, hogy a szerződés nyitott a Szovjetuniót alkotó többi egykori tagköztársaság előtt, sőt mindazon további államok előtt is, amelyek osztják az e szerződésben lefektetett célokat és elveket. (A megállapodás ratifikálására rekord gyorsasággal és minimális elutasítás mellett már néhány napon belül mindhárom részes ország parlamentjében sor került. Az ukrán és a fehérorosz törvényhozás december 10-én, míg az orosz december 12-én hagyta jóvá a szerződést.) A csatlakozásra felszólító passzus is szinte azonnal meghallgatásra talált. Már 1991. december 21-én a kazah fővárosban, Alma-Atában (ma: Almati) – egy jegyzőkönyv aláírásával – kilenc egykori szovjet tagköztársaság csatlakozott a Független Államok Közösségéhez. Az egykori Szovjetuniót alkotó 15 tagállam közül csak a három balti köztársaság, továbbá az épp akkor polgárháborús helyzetbe sodródó Grúzia nem csat-

lakozik a számos tekintetben bizonytalan tartalmú és politikai jövőjű új „államszövetséghez”, a Független Államok Közösségéhez.

A balti államok nem is változtattak ezen a helyzeten. Politikai útjuk ugyanis már korábban elvált a többi szovjet tagköztársaságtól. A három kis köztársaság ugyanis még a Szovjetunió fölbomlása előtt – teljesen legitim körülmények között és erőszakmentesen – 1991 kora őszén kiválik a szövetségi államból. Szeptember 17-én pedig mindhármukat felveszik az ENSZ-be. Ezzel szemben Grúzia távol maradása csak ideiglenesnek bizonyult. Miután sikerült úrrá lenni a polgárháborús helyzeten, és az előzőtt Zviad Gamszahurdia helyére lépő új elnök, Eduard Sevardnadze stabilizálja pozícióját, Tbiliszi már 1993-ban kéri felvételét a FÁK-ba. (A Független Államok Közösségét alkotó államok köre lényegében azóta is változatlan. Az egyedüli kivételt Türkmenisztán jelenti, melynek korábbi elnöke, Szaparmurat Nyijazov még 2005 augusztusában felfüggesztette országa teljes jogú tagságát. Ám e bejelentéssel párhuzamosan azt is jelezte, hogy Türkmenisztán társult tagként továbbra is részt vesz a közösség munkájában.)

A „CIVILIZÁLT SZÉTVÁLÁS” IDŐSZAKA (1991–1992)

A FÁK-térrel kapcsolatos orosz politika az elmúlt bő másfél évtized során többször is módosult. Kezdetben, a Szovjetunió felbomlását közvetlenül követő periódusban Moszkva jórészt saját belső gondoljaival – a politikai és gazdasági transzformációból fakadó kihívásokkal – volt elfoglalva, így ha politikai figyelméből a térségnek bármi is jutott, az nem volt több, mint a szétválással kapcsolatos veszteségek és konfliktusok mérséklése. Mindez azt jelentette, hogy a felbomlást követő első év lényegében a „civilizált szétválás”

gyében telt. Olyan időszak volt, amikor a felbomlás fejleményei mellett még éltek bizonyos illúziók a térség relatív egységének fenntarthatóságáról. Komoly eshetőségként merült fel például a FÁK-államok „rubelzónán” belüli megtartása, illetve a szovjet korszakban kiépült stratégiai védelmi képesség egységes védelmi térségként való prolongálása. Ezekről az elképzelésekről azonban rövid időn belül kiderült, hogy messzemenően illuzórikusak.

Az oroszországi demokratikus átmenetet irányító elitcsoportok a szovjet belső periféria leválását távolról sem tekintették veszteségnek. Sokkal inkább olyan politikai előnynek, amely Oroszország számára megkönnyíti a politikai és gazdasági átalakulást. Az egykori Szovjetunió transzkaukázusi és közép-ázsiai területeinek „elengedése” a reformokat irányító csoportok megítélése szerint olyan politikai és civilizatórikus terhektől szabadította meg Moszkvát, amely lényegesen megnövelte az oroszországi átalakítás sikerének esélyét. És miután 1992-ben – az orosz „soktérápia” évében – még egyértelműen azok a politikai csoportok irányítják Moszkva hivatalos magatartását, amelyek előnyt látnak az egykori szovjet belső periféria leválásában, kísérlet sem történik e folyamat lassítására avagy feltartóztatására.

Miközben a térség belső – politikai és gazdasági – kapcsolatainak átalakítását az egykori szovjet tagállamok megpróbálták minél gyorsabban keresztülvinni, aközben Moszkva – noha érdekelt volt e folyamat gyors és konfliktusmentes levezénylésében – egyre erősödő nyugtalansággal szemlélte a régióban felbukkanó és mindinkább aktívvá váló riválisokat, mindenekelőtt Iránt és Törökországot. Visszatekintve – némiképp meglepő módon – a korabeli orosz elemzések nem annyira Kínában vagy az Egyesült Államokban láttak komoly vetélytársat, mint amennyire az akkor rendkívül dinamikusan fejlődő Törökországban és a hajdani szovjet Közép-Ázsiához nyugtalanítóan közeli Iránban. Ezek a félelmek azonban

utóbb megalapozatlannak bizonyultak. Különböző okokból sem egyik, sem másik ország nem tudott Moszkva komoly regionális riválisává előlépni. Sőt Irán tekintetében az a nem várt helyzet jött létre, hogy Moszkva – noha Irán számos körülmény folytán Oroszország regionális versenytársa – nem egy kérdésben messzemenően együtt tudott működni Teheránnal. Így mindenekelőtt a Kaszpi-tenger státusa és felosztása körüli bizonytalanságok fönntartásában. De nemcsak ilyen „destruktív szereposztásban” tudtak egymás támaszai lenni, de olyan konstruktív helyzetekben is, mint amilyen a tádzsikisztáni véres polgárháború közös erőfeszítéssel történő „lefagyasztása”.

AZ „ERŐLTETETT GAZDASÁGI INTEGRÁCIÓ” KÍSÉRLETE (1993–1995)

A szétválással összefüggő közvetlen feladatok megoldása után Oroszország FÁK-politikája feltűnő fordulaton megy át. Ez jelentős mértékben összefüggött az orosz „sokterápia” részleges revíziójával, ami többek között olyan látványos személyi változásokban is kifejeződésre jutott, mint a miniszterelnöki poszton 1992 decemberében végrehajtott csere. E váltás nyomán az addigi (megbízott) kormányfőt, Jegor Gajdart az energetikai szektorból érkező Viktor Csernomirgyin követte. Az új miniszterelnök tevékenysége nemcsak a belső reformok lefékeződését eredményezte, de azt is, hogy Moszkva a felmerülő transzformációs gondjai egy részét immár kifejezetten azzal magyarázta, hogy túl gyorsan és túl erőszakosan szakadtak meg Oroszország gazdasági kapcsolatai közvetlen környezetével. Ha pedig ez így van – mondta ki a moszkvai verdikt – , akkor változtatni kell e kapcsolatok természetén. E felismerés jegyében Moszkva 1993 elejétől próbálkozik azzal, hogy ismét erősítse gazdasági kapcsolatait az

egykori Szovjetunió tagállamaival. Ez az „erőltetett gazdasági reintegráció” politikai tekintetben is komoly támogatást nyert, mindenekelőtt annak az ideológiai konstrukciónak a jegyében, amely a térségre immár ismételten mint saját első számú érdekövezetére tekintett. Miközben e váltást Oroszország hangos retorikával tudatta a külvilággal, aközben az ehhez szükséges eszközök és források még felettebb korlátozottan álltak csak rendelkezésére.

Mindenesetre az 1993-as az az esztendő, amikor a gazdasági reintegrációs kísérleten túl kialakulnak és többé-kevésbé végérvényes formát nyernek a FÁK-térség intézményei. Ekkor jön létre – többek között – az államközösség legfontosabb irányító intézménye, az ún. Államfők Tanácsa. Az eredetileg rotációs elven évenként elnököt váltó tanács a gyakorlatában ezzel épp ellentétesen működött. A tanács elnöki posztját ugyanis hosszú időn át – nem kényszerből avagy moszkvai nyomásra, hanem Oroszország akkor még meglévő feltétlen tekintélye okán – az orosz államfő töltötte be. A moszkvai dominancia azonban nemcsak ebben mutatkozott meg. Oroszország éveken át szinte minden lényeges vonatkozásban képes volt látványosan felügyni az államközösség működését, beleértve annak irányítását is. Hiába volt (és maradt mindmáig) a közösség hivatalos fővárosa Minszk, az elfogadásra kerülő dokumentumok és megállapodások előkészítése, végső formájának kialakítása egészen 1997–98-ig jellemzően erőteljes orosz felügyelet mellett zajlott. Az Államfők Tanácsán túl ugyancsak ekkor, 1993-ban jön létre a Kormányfők Tanácsa is, továbbá a részterületek munkáját irányító számos miniszteri bizottság. És miután egy önmagát komolyan vevő, demokratikus szerveződésről volt akkor még szó, a tagállamok létrehozták az államközösség Parlamenti Közgyűlését is.

Jellemző módon Moszkva hosszú éveken át kereste a FÁK-államokkal fenntartott politikai és gazdasági kapcsolatainak

leginkább megfelelő intézményi kereteket. Kezdetben, vagyis 1991 decemberétől 1994 januárjáig önálló állami bizottság (Госкомитет по экономическому сотрудничеству с СНГ) felügyelte a FÁK-térsséggel kapcsolatos gazdasági együttműködést. 1994 januárjában az addigi állami bizottságot minisztériummá (Министерство по сотрудничеству с СНГ) alakítják át, és ezzel párhuzamosan a politikai kapcsolattartás is átkerül az új főhatósághoz. Ez a minisztérium 1998 áprilisának végéig működik, majd néhány hónapos kihagyás után a főhatóság ugyanezen a néven szeptemberben újjáalakul. Ám ez az intézményi keret sem bizonyul hosszú életűnek. 2000 májusában fölszámolják, és feladatait immár végérvényesen a Külügyminisztériumhoz helyezik át. A FÁK-térsség ügyei azóta is – megszakítás nélkül – ehhez a főhatósághoz tartoznak.

Már ebben a korai időszakban vannak jelei annak, hogy a FÁK-térsségen belül különböző okokból igény mutatkozik szubregionális szövetségek kialakítására. Ez több szempontból érthető, s egyben várható is volt. Például azért, mert Oroszország gazdasági, politikai és katonai „túlereje” oly mértékben haladta meg a többi egykori szovjet tagállamét, hogy azok koordinált fellépése nélkül aligha lett volna esélye a hatékony érdekképviselőnek. Érdemes ezzel kapcsolatban emlékeztetni arra, hogy a felbomlás nyomán Oroszországnál maradt az egykori Szovjetunió gazdasági erejének legalább fele – más adatok szerint csaknem 60%-a –, míg a katonai képességek tekintetében a hajdani szovjet arzenál legkevesebb négyötöde. Ezt a „túlerőt” csak úgy lehetett volna némiképp ellensúlyozni, ha a hajdani szovjet belső periféria újonnan születő államai taktikai avagy stratégiai tartalmú szövetségekre lépnek egymással. Noha ez nyilvánvaló volt, mégsem nagyon születtek ilyen, az orosz „túlsúlyt” ellenpontosítani képes szövetségek egészen 1997-ig, az ún. GUAM-csoport megszerveződéséig. Létrejönnek ugyan szubregionális

szerveződések, mint például az 1993-as kazah–kirgiz–üzbég szövetség, de a szövetségalkotók ekkor még látványosan ügyelnek arra, hogy együttműködésüket Moszkva egy pillanattig se érzékelje ellenségesként. A regionális szövetségkötés mellett szóló másik racionális megfontolás pedig az lehetett volna, hogy az egykori szovjet belső periféria három „természetes” szubrégiójának államai – az európai (Ukrajna, Fehéroroszország, Moldova), a transzkaukázusi (Grúzia, Örményország, Azerbajdzsán) és a közép-ázsiai (Kazahsztán, Kirgizisztán, Tádzsikisztán, Üzbegisztán, Türkmenisztán) szubrégió országai – számos tekintetben hasonló kihívásokkal találtak szembe magukat, miközben civilizációs alapzatuk közös – avagy csaknem közös – volt. Mindez – elvileg – jó alapot teremthetett volna a szoroson koordinált együttműködésre. Mégsem ez történt. Ezek a térségbeli, illetve civilizatórikus közelségre építő „logikák” ugyanis – mint utóbb kiderült – nem bizonyultak kellőképpen vonzóknak, illetve hatékonyak. Ha létre is jöttek ilyen típusú szövetségek, azok többnyire rövid életűek voltak, és erőtlenekek maradtak. A közeli államok egymással szembeni bizalmatlansága – időnként nyílt konfliktusa – ekkor még erősebben hatott, mint Moszkvától való félelmük. A Transzkaukázusban pedig eleve reménytelen volt a szubrégió szövetségkötésére számítani, miután Örményországot és Azerbajdzsánt nemcsak területi konfliktus (Hegyi-Karabah) fordította élesen szembe egymással, de a két közösség közt húzóó felekezeti határ is.

A korai integrációs elképzelések közül feltétlenül említést érdemel a kazah elnök ún. Eurázsia-terve, amely ekkor ugyan még nem nyer részletes kifejtést, de kontúrjai ennek ellenére is világosak voltak. Nurszultan Nazarbajev egy olyan eurázsiai együttműködést körvonalazott, amely két alappillérré épült. Egyfelől a részes államok politikai szuverenitásának megőrzésére, másfelől pedig egy mindinkább szélesedő „közös gazdasági térség” kialakítására. Ez azonban ekkor, vagyis

a 90-es évek elején, még nem volt több merő politikai vízió-nál.

Hasonlóképpen a politikai vágyak szintjén rekednek meg azok a felettébb ambíciózus szerződések is, amelyek sorra születnek a 90-es évek első felében a gazdasági szövetség létrehozásáról (1993), a szabad kereskedelmi térség kialakításáról (1994), vagy épp a négy tagállam – Oroszország, Fehéroroszország, Kazahsztán és Kirgizisztán – vámszövetségéről (1995).

Az 1993-mal kezdődő időszak további fontos fejleménye, hogy Oroszország nemcsak gazdasági kapcsolatait próbálja közvetlen környezetében aktivizálni, de a térség vonatkozásában immár másfajta törekvésekkel is fellép. Ekkortól kezdenek ugyanis megjelenni az egykori szovjet belső perifériával kapcsolatos privilegizált politikai igényei. Előbb befolyásos politikai elemzők – elsőként 1994 januárjában az elnök tanácsadó testületének tagja, Andranyik Migranjan – fejtik ki azt az álláspontot, hogy a FÁK-térség Oroszország „életfontosságú érdekeinek övezete”, következésképpen Moszkvát az egykori Szovjetunió területén bizonyos előjogok illetik meg. Ez az utóbb „orosz Monroe-elvként” elhíresült koncepció rövid időn belül az orosz hivatalos álláspont részévé válik. Előbb – 94 késő nyarán – a Jevgenyij Primakov vezette külső hírszerzés (SzVR) FÁK-térségről szóló jelentése fogalmaz ebben a szellemben. Majd néhány héttel később hasonló gondolatokat fejt ki maga az államfő, Borisz Jelcin is az ENSZ soros közgyűlésén. Ez a váratlannak tetsző politikai ambíció azonban nem Oroszország hirtelen megerősödésével függött össze – ennek ekkor még épp az ellenkezője igaz – , hanem sokkal inkább azzal a helyzettel, hogy a posztszovjet térség konfliktusait rendre orosz békefenntartó csapatok próbálják kezelni. E műveletek kétségtelenül komoly terheket raknak Moszkvára, miközben az kezdetben egyáltalán nem zárkózna el attól, hogy e terheket másokkal – esetleg akár

még nyugati erőkkal is – megossza. A „Nyugat” azonban ekkor még messzemenően tartózkodik attól, hogy bármilyen formában is részesévé váljon a posztszovjet térség konfliktusainak. Ez a tartózkodás ugyanakkor egy idő után azt a benyomást kelti Moszkvában, hogy – miután Oroszország viseli a konfliktusokkal összefüggő terheket – a térségben különös, sőt kizárólagos előjogok illetik meg.

A „TÖBBSEBESSÉGES FÁK” TERVE (1995–1999)

1995 őszére azonban kiderült, hogy hiába próbálja Moszkva erőteljesen forszírozni a térség gazdasági integrációját, a helyi elitek jelentős része ellenáll ennek. Ez az az időszak, amikor orosz részről először látják be, hogy az egykori Szovjetunió területén létrejött új államok nem azonos intenzitással és „kiterjedésben” akarnak Moszkvával együttműködni. Ha pedig ez így van, akkor értelmetlen és felesleges minden olyan kísérlet, amely azonos „integrációs programot” kínál valamennyi FÁK-államnak. E felismerés nyomán megint csak módosul Moszkva térséggel kapcsolatos magatartása. Ennek első látványos jelét az 1995. szeptember 14-én kiadott – Oroszország FÁK-politikáját lefektető – elnöki rendelet szolgáltatta. A jelicini rendelet új koncepciót körvonalazott, mégpedig a „többsebességes FÁK” koncepcióját. Ez lényegében azt jelentette, hogy Moszkva belátta: vannak hozzá közelebb álló, intenzívebben együttműködni kész FÁK-államok és vannak tőle távolabb állók, lazább érintkezésben érdekeltek. És még egy dolgot érzékelt a korabeli – elnökválasztásokra készülő – Kreml. Azt tudniillik, hogy mennyire erős az orosz politikai közösség Szovjetunió iránti nosztalgája. Ebből pedig az következett, hogy a jelicini Kremlnek valamilyen formában demonstrálnia kellett integrációs igyekezetét és elkötelezettségét, lehetőleg még a következő év

nyarára kitűzött elnökválasztások előtt. Ez politikai értelemben kétségtelenül helyes felismerés volt, annál is inkább, mert a politikai és gazdasági transzformáció legerősebb ellenfelei, az oroszországi kommunisták egyik legfontosabb elnökválasztási kampánytémájukká épp a Szovjetunió feloszlásának kritikáját, illetve a szovjet térség reintegrációjának támogatását tették. (Ez a határozott politikai irányvonal azonban időnként kifejezetten abszurd következményekhez vezetett. Ennek legékeesebb példája az 1995 decemberében megválasztott – a kommunisták, illetve szövetségeseik által dominált – Duma 1996 elején hozott döntése volt. Az oroszországi törvényhozás alsóházának többsége ugyanis határozatban mondta ki a Szovjetuniót feloszlató megállapodás érvénytelenségét. A döntés abszurditását aligha kell itt különösebben bizonygatni.)

A Kreml a reintegráció iránti elkötelezettségének bizonyítékeként 1996. április végén orosz–belorusz „kettős közösséget” hoz létre, megteremtve ezzel a majdani kiterjedt térségbeli együttműködés legfelsőbb magját. Majd néhány nappal később, május elején újabb látványos szövetségkötésre került sor. Ezúttal „négyes közösség” jött létre, amelynek Oroszországon és Fehéroroszországon túl Kazahsztán és Kirgizisztán is részese lett. De ezzel még nem zárult le a szövetségteremtő igyekezet. Még ugyanebben a hónapban egy újabb megállapodás elfogadásával a néhány héttel korábban aláírt „orosz–belorusz közösség” „orosz–belorusz szövetségé” alakult át. Mindez persze ekkor még inkább csak retorikát, mintsem a tagállamok közti érdemi közeledést jelentett. Azt azonban kétségtelenül jelezte, hogy a FÁK-térségen belül vannak olyan államok, amelyek – különböző megfontolásokból – készek a Moszkvával való szorosabb együttműködésre, vagyis reintegrációs politikai szándék nemcsak orosz oldalon van, de a többi tagállam egy részénél is. Az integráció tartalma persze ekkor még felettébb bizonytalan és képlé-

1.3. A FÁK-térség: az integráció politikai esélyei

49

keny, de politikai tendenciájában már ekkor egyértelműen érzékelhető.

Miközben Moszkva – különböző okokból – igyekszik aktívnak mutatkozni a FÁK-térségben, aközben a 90-es évek közepétől azt is mind jobban érzékeli, hogy immár nincs egyedül e „küzdőtéren”. Ez az új, térségbe belépő versenytárs pedig nem volt más, mint az Egyesült Államok. E „belépés” közvetlen előzményei visszanyúlnak a NATO Béke-partnerségi programjának posztszovjet államokra való kiterjesztéséig. Mindazonáltal hiába csatlakozott már 1994-ben a NATO-programhoz Azerbajdzsán, Grúzia, Kazahsztán, Kirgizisztán, Üzbegisztán és Ukrajna – mindez akkor még nem hozott létre új politikai minőséget. Már csak azért sem, mert a partnerségi programhoz csatlakozó FÁK-országok – Ukrajna kivételével – ekkor még egytől egyig tagjai a posztszovjet térség katonai szervezetének, az 1992 májusában alapított ún. Kollektív Biztonsági Szerződésnek. Oroszország számára tehát mindez ekkor még nem teremtett „új helyzetet”. Ez majd csak évekkel később, az ún. GUAM-csoport megalapításával jön létre.

A csoport neve betűszó. Azoknak az államoknak a kezdőbetűiből állították össze, amelyek – Grúzia, Ukrajna, Azerbajdzsán és Moldova – részesei a szervezetnek. Csak rá kell nézni a térképre, és máris világossá válik, hogy miért is jött létre 1997 májusában e csoport. Nos, mindenekelőtt azért, hogy megteremtse és biztosítsa a kaszpikumi energiaforrások nemzetközi piacokra történő – Oroszországot elkerülő – szállítási útvonalát. Ugyanakkor az is világos volt, hogy a Strasbourgban aláírt szerződés nem egyszerűen a Nyugat alternatív energiabeszerzési lehetőségeit akarta bővíteni – bár nyilván azt is –, hanem ezen túlmutató politikai célokat követett. Belekezdett egy olyan politikába, amely a szovjet belső periféria új szuverén államainak Moszkvától való fokozatos eltávolítását, majd teljes leválasztását tekintette céljá-

nak. A GUAM-projekt elsősorban e távolabbi politikai cél gazdasági alapjait akarta lefektetni. Merthogy már akkor világos volt, hogy amennyiben a térség államai alternatív energetikai útvonalat tudnak kialakítani és biztonságosan működtetni, úgy egy idő után – gazdaságilag megerősödve – bátrabban mondhatnak nemet Oroszországnak. Ekkor még a szóban forgó államok tekintetében szó sincs demokráciaexportról avagy demokráciatelepítésről. Ez a politikai narratíva akkor még azért sem jöhetett szóba, mert Oroszország nyilvános nyugati megítélése – legalábbis a demokrácia ügyében – még távolról sem kritikus. Arról már nem is beszélve, hogy a Leonid Kucsma vezette Ukrajna, az Eduard Sevardnadze irányította Grúzia avagy a Gejdar Alijev elnökölte Azerbajdzsán egyáltalán nem volt demokratikusabb és vonzóbb, mint a korabeli Oroszország. Épp ellenkezőleg, ezek az államok, illetve azok elitje talán még az oroszországinál is korruptabb és antidemokratikusabb volt. Ráadásul e rendszerek, vagy legalábbis azok többsége – ellentétben Oroszországgal – kifejezetten autoriter irányítás mellett működött.

A GUAM-csoport felállítása és a részes államok magatartásának hatékony összehangolása nemcsak ezért volt nehéz feladat. De azért is, mert nem könnyű hatékony egységet teremteni egy olyan helyzetben, amikor a szerveződés elvileg békés célokat követ, ám tevékenysége mégiscsak valamilyen ellen irányul. Merthogy az egy pillanatig sem lehetett kétséges, hogy a csoport Oroszország térségbeli túlhatalmát akarta ha nem is megtörni, de legalábbis mérsékelni. Ez – sem akkor, sem most – nem könnyű feladat. Különösen akkor nem, amikor a GUAM-csoport tekinthető a posztszovjet térség első és mindmáig egyetlen olyan szerveződésének, amely némi „integrációs pluralizmust” vitt az egykori szovjet belső periféria politikai világába. A GUAM tehát máig az egyetlen olyan szerveződés, amely nemcsak Oroszország nélkül, de annak érdekeivel szemben jött létre és próbál ma is működni.

Ezt a „programját” azonban egyelőre felettebb korlátozottan tudja csak sikerre vinni. Igaz ugyan, hogy 1999 áprilisában – Üzbegisztán csatlakozásával – kibővült a szerveződés, és a neve is átalakult GUUAM-má, ám a csoport az ukrainai politikai fordulatig alig-alig vétette észre magát. Az egymást követő „színes forradalmak” (Grúzia, Ukrajna, Kirgizisztán), illetve azok kísérletei (Belorusszia, Moldova, Üzbegisztán) pedig igencsak ellentmondásos következményekkel jártak. Egyfelől kétségtelenül inspirálták a „színes forradalmak” nyomán hatalmi helyzetbe került „új” grúzai és ukrainai eliteteket a csoport „átpolitizálására”, valamiféle demokratikus alternatív FÁK-ká való átalakítására. Míg más részesek tekintetében e „forradalmak” épp ellenkező hatást váltottak ki. Üzbegisztán például épp az andizsáni vérengzés kapcsán ért határozott nyugati kritika nyomán lép ki 2005 májusában a csoportból, amely ismételten GUAM néven működik tovább.

A demokráciaterjesztői szerep Azerbajdzsánnak sem áll igazán jól. Kiváltképp azok után, hogy a 2005 végén megtartott parlamenti választásokat megelőzően Baku az orosz titkosszolgálatokkal messzemenően együttműködve tartotta az országtól távol Ilham Alijev elnök nyugatos és liberális ellenzékét. (Arról már nem is beszélve, hogy Azerbajdzsán a posztszovjet térség egyetlen olyan állama, ahol sikerült dinasztikus átörökítés levezényelni. A 40-es évekre visszanyúló, hosszú szovjet belbiztonsági múltat maga mögött tudó, a gorbacsovi korszakban PB-tagságig emelkedő Gejdar Alijevet fia, Ilham követte az elnöki poszton.)

Moldova pedig végképp különös szereplő e körben. A ma is hatalmi helyzetben lévő Voronin elnök vezette csoport a 2005 elején esedékes parlamenti választások előtt merész fordulatra szánta el magát. A politikai elit hatalmi helyzetben lévő része az addig mérsékelten Moszkva-barát magatartását hirtelen feladva lelkes Nyugat-hívővé vált. Ez meglepte az ellenük „színes forradalmat” tervező politikai ellenfeleket és

azok külső támogatóit. Ha valamire, hát erre biztosan nem számítottak. Úgyhogy Moldova az a különleges hely, ahol az elit úgy tartotta meg hatalmát, hogy maga vált a „színes forradalom” hívévé és részleges megvalósítójává. Moldova helyzete azonban nemcsak ezért különleges. De azért is, mert van egy jelentős „szecessziós” területe, a Dnyeszter keleti oldalán található – Moszkva által támogatott – Transznisztria. Ez a helyzet eleve bizalmatlanná teszi Moldova és Oroszország viszonyát. Ám ez a bizalmatlanság egy határon túl még sem tud tovább mélyülni, mert Moldovának van még egy súlyos problémája, mégpedig Románia. A román elit ugyanis időről időre nyilvánosan is fölveti a történelmi Besszarábia (+Transznisztria) Romániával való egyesítésének programját. Ha valamitől, hát ettől még Moszkva politikájánál is jobban tart Chişinău (Kisinyov). Ezt igazolják azok a 2008 elején szárnyra kapott hírek is, amelyek ismételtén oroszbarát fordulatot sejtetnek. Eszerint a moldáv vezetés az ország területi egysége helyreállításának orosz támogatásáért cserébe kész garanciákat adni az ország semlegességének fenntartására. Sőt Chişinău még arra is kész, hogy elhagyja a GUAM-csoportot, miután annak működését nem találja kellőképpen hatékonynak.

A FÁK-térség politikai kereteinek fenntartását azonban a 90-es évek végén mégsem a GUAM-csoport létrejötte fenyegette a leginkább. Jóval jelentősebb volt az a hatás, amely az oroszországi belső fejleményekkel függött össze. Előbb az 1998 augusztusában bekövetkező pénzügyi kollapszus, illetve annak szerteágazó következményei, majd a közelgő hatalomátörökítéssel összefüggő problémák fordítják el Moszkva figyelmét a FÁK-térségtől. Ez az a két év, amikor leginkább kétségessé válik a FÁK-térség politikai jövője, mindenekelőtt azért, mert Oroszország energiáit belső problémái kötik le.

A „BIZTONSÁGPOLITIKAI EGYMÁSRAUTALTSÁG” KONCEPCIÓJA (1999–2004)

1999 tavaszán mégis mutatkozott némi esély arra, hogy a FÁK-térség államainak egy része ismét felújítsa és bizonyos vonatkozásokban újra szorosabbra tegye együttműködését. Erre esélyt részben egy „bürokratikus helyzet” – a taskenti megállapodás lejárta –, részben pedig az afganisztáni belső folyamatok radikális romlása – a tálib rendszerrel szembenálló „Északi Szövetség” tádzsik határhoz történő szorítása – adott. A taskenti megállapodást, hivatalos néven az ún. Kollektív Biztonsági Szerződést még 1992. május 15-én írta alá a FÁK-térség hat tagállama: Oroszország, Kazahsztán, Kirgizisztán, Üzbegisztán, Tádzsikisztán és Örményország. A szerződéshez 1993-ban előbb Azerbajdzsán (szeptember 24.), majd Grúzia (december 9.), végül pedig Fehéroroszország (december 31.) is csatlakozott. (A szerződés a ratifikációs eljárások befejeztével 1994. április 20-án lépett érvénybe.) A védelmi és biztonsági együttműködés kereteit lefektető megállapodás máig a FÁK-térség talán legkomolyabb kölcsönös kötelezettségeket kialakító államközi dokumentuma. A szerződés 2. paragrafusa kimondja, hogy a részes államok bármelyikének biztonságát avagy területi integritását fenyegető helyzetben azonnal működésbe lépnek az államközi konzultáció mechanizmusai. A 4. paragrafus pedig garantálja, hogy amennyiben a szerződés bármely tagját agresszió érné, úgy a többi tagállam a támadás elhárításához szükséges minden segítséget megad, beleértve a katonait is. Eme erős garanciák dacára 1999 tavaszára a részes államok egy része úgy ítélte meg, hogy a szerződés biztonsági igényeiket nem tudja megfelelő szinten kielégíteni, így fölösleges a szerződés április 2-án esedékes meghosszabbításához csatlakozni. A kilenc tagállam közül három, még pedig Üzbegisztán, Azerbajdzsán és Grúzia maradt távol a megállapodás megújításától. A szóban

forgó államok különböző körülményekre hivatkozva tagadták meg az aláírást. Az Iszlám Karimov vezette Üzbegisztán mindenekelőtt azzal magyarázta kilépését, hogy a szerződés alkalmatlan arra, hogy a legnépesebb egykori szovjet közép-ázsiai köztársaságot megvédje az afganisztáni bázisú iszlamista csoportok támadásaitól. [A karimovi Üzbegisztánt épp 1999 legelején érték el az első komoly terroristamerényletek. Az Afganisztánban háttérbázist élvező Üzbegisztáni Iszlám Mozgalom (IDU) harcosai 1999 februárjában hajtották végre azt a nagyszabású robbantássorozatot, amelynek az üzbég főváros, Taskent középületei voltak a célpontjai.] Grúzia és Azerbajdzsán távolmaradása pedig nyilvánvaló módon illeszkedett abba a külpolitikai orientációváltásba, melynek eredményeképp két évvel korábban létrejött a GUAM. (Magáért beszél, hogy a GUAM másik két alapítóállama, Ukrajna és Moldova soha nem volt és ma sem részese a Kollektív Biztonsági Szerződésnek. Rajtuk kívül még egy ilyen állam van a térségben, mégpedig a már a 90-es évek elejétől hangsúlyozottan semleges politikát követő nyijazovi, majd berdiumammedovi Türkmenisztán.) És az sem véletlen, hogy miután Üzbegisztán áprilisban nem csatlakozik a szerződés meghosszabbításához, májusban belép a GUAM-csoportba. Karimov és környezete ugyanis határozottan úgy ítélte meg, hogy az üzbég déli határoknál kialakult feszültséget és külső fenyegetettséget kizárólag az amerikai erők képesek elhárítani és nem a Kollektív Biztonsági Szerződés tagállamai.

Ezt a taskenti álláspontot azonban távolról sem osztotta mindenki a FÁK közép-ázsiai térségében. Épp ellenkezőleg, az Afganisztán felől jelentkező erősödő fenyegetések a tagállamok egy részében olyan helyzetet és politikai érzületet teremtettek, hogy Moszkva új, ezúttal döntően biztonságpolitikai alapokra helyezhette át a FÁK-együttműködés súlypontját. A biztonságpolitikai szempontok előtérbe kerülése azonban egyben azt is jelentette, hogy következményeként tovább

erősödik majd a GUAM-csoport létrejöttével megindult szétválási folyamat, azaz még inkább nyilvánvalóvá válik, hogy mely tagállamok készek a Moszkvával való szorosabb együttműködésre és melyek nem. Mindenesetre a közép-ázsiai FÁK-államok fenyegetettségének látványos erősödése 1999-ben alkalmat adott Oroszországnak arra, hogy új életet leheljen a már-már a „klinikai halál” állapotába került FÁK-együttműködésbe.

AZ „ÚJRAFOGALMAZOTT INTEGRÁCIÓ KÍSÉRLETE ERŐS RIVALIZÁLÁS MELLETT” (2004-TŐL)

Ez Moszkva számára „lélektanilag” fontos pillanat volt. A biztonságpolitikai együttműködés kölcsönös igénye – még ha ez nem is minden tagországra terjedt ki – átsegítette az államközösséget legmélyebb krízisében. Az együttműködés biztonságpolitikai „szála” ugyanis akkor kínált kapaszkodót, amikor Oroszország a leggyengébb volt, és belső problémái – a 90-es évek legelejét leszámítva – a leginkább lekötötték figyelmét. A putyini stabilizáció megindulásával azonban szinte rögtön elkezdődött a FÁK-térség ismételt konszolidációs kísérlete, természetesen ezúttal is orosz irányítás mellett. Igaz, ez az új integrációs kísérlet már olyan környezetben zajlik, amikor Moszkva pozíciói távolról sem olyan erősek és kizárólagosak, mint voltak a 90-es évek első felében. Ennek ellenére az együttműködés biztonságpolitikai „szálához” meglepő gyorsasággal kezdenek gazdaságiak is „hozzáfonódni”. E folyamat első komoly jelévé a gazdasági együttműködés új keretét lefektető – orosz kezdeményezésre létrejövő – ún. Eurázsiai Gazdasági Közösség (Евразийское экономическое сообщество, rövidítve: ЕвразЭС) létrehozása vált. A közösség alapítódokumentumát 2000. október 10-én írták alá a kazah fővárosban, Aszتانában. A csoportnak

Oroszországon kívül tagja Kazahsztán, Belorusszia, Kirgizisztán és Tádzsikisztán, vagyis azok az államok, amelyek politikai tekintetben a leginkább készek az Oroszországgal való együttműködésre. (Legfeljebb csak Moszkva legmegbízhatóbb transzkaukázusi szövetségese, Örményország hiányzik e sorból.) A felettebb ambiciózus tervekkel jelentkező szerveződés elsősorban az energetikai és szállítási területen megvalósuló együttműködésben teremthet stratégiailag új minőséget. A 2000-es évek elejétől fokozatosan erősödő Oroszország azonban nemcsak a nála jóval gyengébb államokat fölvonultató ázsiai irányban próbált hatékony gazdasági integrációt teremteni (e megjegyzés alól nyilvánvaló módon kivételt képez az utóbbi 7-8 évben rendkívül dinamikusan fejlődő Kazahsztán), de az európai térségben is. Ennek nyomán került sor 2003 szeptemberében az ún. Egységes Gazdasági Térség (Единое Экономическое Пространство, rövidítve: ЕЭП) szerződéses kialakítására. E megállapodásnak Moszkván túl a posztszovjet térség három, Oroszországot követő legerősebb gazdaságú országa a részese, vagyis Ukrajna, Kazahsztán és Belorusszia. Ez a négy FÁK-ország nemcsak a négy legerősebb gazdaságú térségbeli állam, de ezek azok az országok, amelyek között máig a legkiterjedtebb gazdasági kapcsolatok állnak fenn. Noha a két gazdasági tömörülés részesei jelentős mértékben fedik egymást, még sincs szó felesleges párhuzamosságról. Az utóbbi szervezet ugyanis lényegesen mélyebb és átfogóbb gazdasági kapcsolatok kialakulását feltételezi a szerződéshez csatlakozó államok között. Olyan együttműködést, amely elvezethet nemcsak az áruk, a szolgáltatások, a tőke és a munkaerő szabad áramlásához, de egy közös valuta bevezetéséhez, illetve használatához is.

Az Egységes Gazdasági Térség jövőjét azonban jelentős mértékben átrajzolták azok az események, amelyek 2004 őszén Ukrajnában bontakoztak ki. Az ukrainai „narancsos

forradalom” azonban nem csak ebben a tekintetben teremtett új helyzetet a posztszovjet térségben, de abban a vonatkozásban is, hogy Moszkva először szembesült igazán komoly formában a ténnyel: az egykori szovjet belső periferián erős és elszánt riválisa jelentkezett, mégpedig az Egyesült Államok. Az egy évvel korábbi grúziai „rózsák forradalma” még nem keltett gyanút és ellenérzést Moszkvában. Már csak azért sem, mert Sevardnadzét már jó ideje az orosz vezetés sem tekintette saját emberének. Az egykori szovjet külügyminiszter Moszkva szemében idegen, kiszámíthatatlan és egyre barátságatlanabb vezetőnek tűnt, aki nemcsak végtelenül korrupt rendszert működtet, de egyre kevésbé képes arra is, hogy a transzkaukázusi kis államot politikai felügyelete alatt tartsa. Olyannyira nem voltak félelmei Moszkvának Sevardnadze távozásakor, hogy maga az orosz külügyminiszter, Igor Ivanov is ott ül annál a tárgyalóasztalnál, ahol eldől a választásokat meghamisító grúz elnök sorsa, aki végül is lemond. Ezzel szemben egészen másképp alakul az ukrainai „ütközet”. A 2004 őszen esedékes ukrainai elnökválasztásokra nemcsak a Nyugat, de Oroszország is komolyan készült. Mindkét oldalon világosan látták, hogy e választások eredménye hosszú időre eldöntheti Ukrajna külpolitikai orientációját, vagyis érzékelhető volt, hogy nem csupán elnökválasztás zajlik, de egyben felettébb súlyos geopolitikai ütközet is. A nyugati oldalon először látták úgy, hogy esély van Ukrajna tartós Nyugathoz történő kapcsolására, míg orosz részről először érezték hosszú idő után kellő erőt magukban ahhoz, hogy nyugati partnereikkel szemben valamit határozottan – és nagy valószínűséggel sikeresen is – képviselni tudnak. Az ukrainai „narancsos forradalom” még egy fontos vonatkozásban hozott fordulatot. Mégpedig abban a tekintetben, hogy a Nyugat és Oroszország szembenállása először ekkor nyert a Szovjetunió felbomlása óta ideológiai fundamentumot. Moszkva ugyanis határozottan azt állította, hogy

szó sincs demokráciatelepítésről. Ami Ukrajnában zajlik az nem más, mint a Nyugat geopolitikai expanziója. Ráadásul olyan expanzió, amely nem csak arra alkalmatlan, hogy demokráciát teremtsen, de arra is, hogy az adott politikai közösség életének belső stabilitását fönntartsa. Vagyis a Nyugat nemhogy demokráciát nem hoz, de még a térség relatív stabilitását is fölborítja. Ezzel szemben a nyugati álláspont azt hajtogatta, hogy a térség – mármint az egykori szovjet belső periféria – mindaddig nem is lesz stabil, amíg következetesen nem demokratizálódik. Mindebből pedig világosan kitetszik, hogy e két álláspont közt aligha van esély bárminemű kompromisszumra.

2003 és 2005 között a választási kampányokhoz kapcsolódó ún. „színes forradalmak”, illetve azok kísérletei három helyen – Grúziában, Ukrajnában és Kirgizisztánban – hatalmi fordulatot hoztak, míg két helyen – Azerbajdzsánban és Örményországban – erősen megbillentették az ország belső stabilitását, ám fordulathoz nem vezettek. Ezzel szemben Belorussziában 2004 őszén a stabilitást – ami persze autoriter eszközökkel fenntartott állapot – még átmenetileg sem sikerült kikezdeni. Az üzbeasztáni Andizsánban viszont véres konfliktusba torkollt (2005. május) a Karimov elleni – máig nem teljesen tisztázott körülményű – lázadás. Ezek az események – függetlenül attól, hogy azok a rendszerek, amelyek ellen e megmozdulások irányultak, egytől egyig autoriter rezsimiek, a különbség köztük legfeljebb csak „stiláris” – Moszkva számára egyet jelentettek: az elszigetelés és visszaszorítás érzetét. Következésképpen egyáltalán nem meglepő, hogy Oroszország rendkívül bizalmatlanul, sőt ellenségesen tekintett e fejleményekre, és az ukrainai veresége után megpróbált mindent megtenni annak érdekében, hogy hasonló kudarcot többé ne szenvedjen. Ez éppúgy érezhetővé vált a 2005 elejétől kibontakozó – helyenként a nyilvánvaló politikai paranoia jeleit mutató – új belpolitikai kurzusában (lásd

1.3. A FÁK-térség: az integráció politikai esélyei

59

az NGO-k újregisztrálását, finanszírozásuk és működésük korábbiaknál jóval szigorúbb ellenőrzését, vagy a Kremlhez hű ifjúsági szervezetek – Nasi, Moladaja Gvargyija, Meszt-nije stb. – gyors megszervezését!), mint Moszkva külvilággal fenntartott kapcsolatainak látványos „áthangszerezésében”.

A 2004. végi ukrajnai fejlemények nagyon gyorsan arra készítetik Moszkvát, hogy újragondolja a FÁK-térséggel kapcsolatos addigi politikáját. Már 2005 elején előbb szakértők, majd pedig politikusok nyilatkoznak arról, hogy Oroszországnak fel kell hagynia azzal a korábbi gyakorlatával, amikor is a szovjet belső periféria államainak lojalitását különböző – többnyire átláthatatlan és ellenőrizhetetlen – kedvezményekkel próbálta megvásárolni. Az ukrajnai fordulat után Moszkva egyre világosabban látta, hogy ezek a háttérben megkötött alkuk rendkívül ingatag politikai talapzaton állnak, betartásuk felettébb kiszolgáltatott a mindenkori politikai konjunktúrának. Ebben a helyzetben hangzanak el az első figyelmeztető orosz megnyilatkozások arról, hogy Moszkvának nem kötelessége méltányosságot gyakorolni közvetlen környezetével – például, az energiaárak alacsony szinten való tartásával –, kiváltképp akkor, amikor partnerei látványosan elfordulnak tőle. Többek között e 2005 tavaszától megszaporodó moszkvai politikai nyilatkozatok miatt sem érhetette Kijevet váratlanul az az orosz törekvés, amely az energiaárak jelentős emelésével fenyegetve próbálta megszerezni az Ukrajnán áthaladó magisztrális gázvezetékek feletti részleges ellenőrzést. Moszkva láthatóan abból indult ki, hogy pozíciói rendkívül erősek, és az új politikai helyzetben immár arra sem kényszerül, hogy tekintettel legyen a korábbi politikai alkukra.

Ha Ukrajna a Nyugatot választotta, akkor legyenek megfelelő forrásai is arra, hogy az Oroszországból szállított energiát – mindenekeelőtt a földgázt – az európai piaci szintet

közelítő árakon vásárolja – hajtogatták Moszkvában. Ha pedig erre képtelen, avagy nem hajlandó, akkor engedje végre át a magisztrális vezetékek fölötti részleges ellenőrzést az orosz félnek. Amennyiben Kijev ezt megteszi – hangoztatták orosz részről –, Moszkva kész az árak tekintetében a kompromisszumra. Nos, röviden így foglalható össze az az alapszituáció, amely 2005 őszére kialakult és az év végén – megoldás híján – a gázcsapok átmeneti orosz elzárásához vezetett. Moszkva eközben váltig hajtogatta, hogy a történetben nincs politika, annál inkább piaci megfontolások. Ez részben talán még igaznak is tekinthető, leszámítva azt a fontos körülményt, hogy mégiscsak politikai döntés határoz az addig „méltányos” – az európai piacokon érvényesített árak mindössze negyedét-ötödét kitevő – árszint jelentős növeléséről. Ugyanakkor aligha gondolhatták Kijevben komolyan, hogy a „narancsos fordulat” nyomán meghirdetett radikális orientációváltás következmény nélkül maradhat Ukrajna és Oroszország kapcsolatában. Noha a konfliktus végeredményeképp Moszkvának sikerült jelentős mértékben megnövelnie az Ukrajnával szemben érvényesített gázárakat, Oroszország mégsem került ki egyértelműen győztesként az ütközetből. Sőt nemcsak jelentős presztízaveszteséget volt kénytelen elkönyvelni – merthogy könnyen lehetett „ráverni”: Ukrajnával szembeni magatartását csak és kizárólag a nyers politikai bosszú irányítja –, de párhuzamosan ezzel komoly bizalmi válság is létrejött Moszkva kiszámíthatóságát illetően. Ez az ekkor keletkező bizalmi deficit egyike lett azoknak a lényeges fejleményeknek, amelyek közrejátszottak abban, hogy 2006 elejétől mind gyorsabb ütemben és egyre látványosabban kezdett romlani Oroszország és a Nyugat kapcsolata.

Az ukrajnai „gázcsörtének” lett azonban még egy fontos következménye, mégpedig az, hogy Moszkva kezdte felgyorsítani azoknak az alternatív szállítási útvonalaknak a kiépítését, amelyek kiszabadítják a közvetlen környezetével –

Ukrajnával és Belorussziával – fennálló folyamatos alkukényszerből. Miután a 2005–2006 fordulóján zajló gázkonfliktusban nem sikerül megszereznie az Ukrajnán áthaladó magisztrális gázvezetékek fölötti ellenőrzést, még részlegesen sem – holott ezek stratégiai jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy ezeken át halad az Európába tartó orosz gázszállítások 80-85%-a –, Moszkva számára elsődleges stratégiai céllá válik a folyamatosan konfliktust okozó FÁK-térséghez tartozó tranzitállamok kikerülése. A Kreml ezt olyan jelentős stratégiai célnak tekinti, hogy annak megvalósításától még az sem tartja vissza, hogy ennek érdekében az új vezetékeket hosszú szakaszokon át jóval drágábban, a tengerfenéken lesz majd kénytelen fektetni. A 2011-re, illetve a 2013-ra kiépítendő Északi, illetve Déli áramlat ugyan jelentős mértékben mérsékelni tudja Oroszország szállítási függőségét közvetlen szomszédaitól, ám ez egyben azt is valószínűsíti, hogy ezzel párhuzamosan szűkül majd Moszkva eszköztára környezetének befolyásolásában. De ezzel nyilván Moszkvában is tisztában vannak. Minden bizonnyal az orosz számítások abból indulnak ki, hogy egyelőre képtelenek Ukrajnát tartósan Oroszország felé fordítani, ehhez ugyanis még mindig hiányoznak a megfelelő erőforrások. A legtöbb amit egyelőre tehetnek, az annak megakadályozása, hogy Kijev végérvényesen a Nyugat mellett kötelezze el magát. E cél elérése érdekében viszont elégségesek lehetnek a merőben destruktív eszközök is. Ilyen eszköz lehet például annak a domináns ukrajnai közérzületnek a fenntartása, amely továbbra is felettebb tartózkodó Ukrajna majdani NATO-tagságát illetően. (Jellemző, hogy 2008 elején az ukrán lakosság legfeljebb negyede-harmada támogatja csak az ország NATO-tagságát. Ezzel szemben a másik tagságra aspiráló FÁK-tagállam, Grúzia esetében egészen más a helyzet. Az év eleji elnökválasztással párhuzamosan megtartott referendumon ugyanis a szavazók 77%-a értett egyet az ország

katonai szervezethez történő csatlakozásával.) Ez a NATO-tagsággal kapcsolatos ukrain óvatosság pedig jórészt annak következménye, hogy az ukrán társadalom többsége fél attól, hogy a nyugati világ katonai szervezetéhez történő csatlakozás súlyosan megterheli majd az orosz–ukrán kapcsolatokat. Olyannyira súlyosan, hogy annak következményei a politikai közösség jelentős részének mindennapi életére közvetlenül is hatnak majd. Eme érzület fenntartásában Moszkva – természetesen – messzemenően érdekelt. És meg is tesz ennek érdekében mindent. Ennél többre azonban nem nagyon képes, annak ellenére sem, hogy tisztában van Ukrajna stratégiai jelentőségével. És ez mindennél világosabban mutat rá Oroszország FÁK-politikájának jelenlegi korlátaira. Továbbra sem látszódnak ugyanis azok a konstruktív orosz opciók, amelyek nem félelemből, nem kiszolgáltatottságból, avagy egyik-másik masszívan autoriter posztszovjet állam moszkvai politikai védernyőt igénylő helyzete miatt terelnék az egykori szovjet belső periféria államait az Oroszországgal való kiterjedt együttműködés felé. Még ott sem látszódnak ezek a „konstruktív opciók”, ahol Oroszország gazdasági, katonai avagy éppenséggel civilizatorikus „főlénye” egyaránt nyilvánvaló.

Ezzel összefüggésben felettébb beszédes az a helyzet, amely az egykori szovjet Közép-Ázsia államai tekintetében az utóbbi években kialakult. Ugyan ezen államok jelentősége az elmúlt 6-8 évben különböző okokból – a globális terrorfenyegetés elleni fellépés, avagy egyik másik térségbeli ország komoly energiakészletei miatt – látványosan fölértékelődött, mégsem látni Moszkva térségbeli hosszú távú konstruktív stratégiáját. Olyan fajta stratégiát, amely nemcsak arra koncentrál, hogy az elkövetkező 5-10 évben az egyedül észak, azaz Oroszország felé nyitott „közép-ázsiai zsákban” tarthassa meg és pumpálhassa onnan ki a térség energiakinseit, mindeneke előtt földgázát, hanem arra is, hogy az elit föl-

növekvő új nemzedéke éppolyan természetességgel beszéljen oroszul és legyenek kiterjedt üzleti és politikai kapcsolatai oroszországi partnerekkel, mint voltak a Szovjetunió felbomlását követő évtized térségbeli elitjeinek. Nos, e stratégiai célt szolgáló lépések egyáltalán nem látszódnak. Az orosz politika itt is pragmatikus, szinte kizárólag a jelenben érvényesíthető előnyszerzésre koncentrál. Ez rövid és középtávon akár még hatékonynak is bizonyulhat, ám távolabbi perspektívában felettébb kérdésessé teszi azoknak az erős orosz pozícióknak a megőrzését, amellyel Moszkva például épp Közép-Ázsiában egyelőre még rendelkezik.

Össességében leszögezhető: Oroszország – miután túljutott a 90-es évek káoszán, és belpolitikai helyzetét stabilizálta, valamint tudatára ébredt annak, hogy jelentős globális erőforrások birtokosa – kezd mindinkább a FÁK-térségben is határozott és pragmatikus politikát követni. Ez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy ez a politika feltétlenül konfrontatívává vált volna. Oroszország továbbra sem keresi a konfliktusokat, de immár nem is tér ki előlük. Túl mindezen, e határozott és egyben pragmatikus politika még egy dolgot mindenképpen jelent, mégpedig azt, hogy Moszkva közvetlen környezetében immár nem akar újabb veszteségeket elszenvedni. Sőt, ahol csak lehet a korábbi stratégiai veszteségeit megpróbálja vissza is venni. Törekvéseit és helyzetét több körülmény is erősíti, így többek között a posztsovjet térség jelentős részén még mindig domináns autoriter hatalomgyakorlás praxisa, amely igényli az orosz politikai védernyőt, a helyi elitnek nagy részével fenntartott még mindig meglévő szoros kapcsolata, valamint kiváló helyismerete és erős energetikai pozíciói. Mindez az utóbbi években komoly anyagi lehetőségekkel és határozott politikai magatartással egészült ki, ami együttesen olyan erőt kölcsönöz Moszkvának, amellyel szemben a Nyugat politikai esélyei – néhány országot leszámítva – meglehetősen korlátozottak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Grinberg, R.: *Ekonomicseszkije i gumanitarnije aszpekti vzaimogyejstvtvije sztrani SzNG*, in: Jezsegodnyik SIPRI 2006: Vooruzsenyija, razoruzsenyije i mezsduarodnaja bezopasznoszty, Moszkva, 2007.
- Jevropejszkije sztrani SzNG: meszto v „Bolsoj Jevrope”*, Moszkva, 2005.
- Zsiznyin, Sz.: *Energetyicseszakaja gyiplomatyija Rosszii*, Moszkva, 2005.
- Kotilko, V. V.: *Riszki i kriziszi na prosztranzstvtve SzNG*, Moszkva, 2007.
- Kozsokin, Je. (red.): *Moldavija. Szovremennije tendencii razvityija*, Moszkva, 2004.
- Kuznyecova, Sz. (red.): *Sztrani Centralnoj Azii na rubezse XX–XXI vv.: sztanovlenyije nacionalnih goszudarsztv*, Moszkva, 2006.
- Kuznyecova, Sz. (red.): *Centralnaja Azija v szovremennom mire: vnyesnyepolityicseszakije i geoekonomicseszakije aszpekti razvityija*, Moszkva, 2007.
- Litvinova, A. (red.): *Rosszija i jejo szoszedi: problemi integracii i federalizma v sztranaht SzNG*, Moszkva, 1998.
- Litvinova, A. (red.): *Rosszija i jejo szoszedi: szootnyeszenyije nacionalnih intyereszov vnutri SzNG*, Moszkva, 1999.
- Mammadov, I.–Muszajev, T.: *Armjano-azerbajdzsanszkij konflikt: isztorija,pravo, poszrednyicseszto, tula*, 2006.
- Marganija, O. (red.): *SzSzSzR poszle raszpada*, Szankt-Petyerburg, 2007.
- Mukimdzsanova, R.: *Sztrani Centralnoj Azii: aziatszkij vektor vnyesnej polityiki*, Moszkva, 2005.
- Nadzsafov, E.: *Juzsnij Kavkaz: tyernisztij puty k bezopasznosztyi*, Moszkva, 2005.
- Narocsnyickaja, Je. (red.): *Polityika SzSA na posztszovjetszkom prosztranzstvtve*, Moszkva, 2006.
- Nyikolajenko, V.: *Organizacija dogovora o kollektivnoj bezopasznosztyi: isztoki, sztanovlenyioje, perszpektyivi*, Moszkva, 2004.
- Pikajev, A.: *Rosszija i novije nyezaviszimije goszudarsztvo: ekonomicseszakije i vojennije imperatyivi*, in: Razoruzsenyije i bezopasz-

1.3. A FÁK-térség: az integráció politikai esélyei

65

- noszty (1999–2000): Rosszija szreda bezopasznosztyi v konce XX veka, Moszkva, 2001.
- Pogrebinszkij, M. (red.): „Oranzsevaja revoljucija”: ukrainszkaja verszija, Moszkva, 2005.
- Rumer, B. (red.): *Centralnaja Azija i Kavkaz*, Moszkva, 2007.
- Tyiskov, V. (red.): *Rosszijszkij Kavkaz*, Moszkva, 2007.
- Vlagyimirov, V.: *Polityika Rosszii na juzsnih rubezsah*. Poiszok novoj sztabilnosztyi (2004–2005 gg.), in: *Razoruzsenyje i bezopasznoszty (2004–2005): Novije podhodi k mezsdunarodnoj bezopasznosztyi*, Moszkva, 2007.

2008. március

(*Sikerek és kudarcok: a FÁK-térség energetikai és integrációs dilemmái*, Bp., MTA VKI, 2008.)

1.4. Oroszország és Kelet-Közép-Európa

Oroszország kelet-közép-európai régióval kapcsolatos politikáját nehéz rekonstruálni. Mindenekelőtt azért, mert ez a politika máig nélkülözi a stratégiai tudatosságot. A térség – különböző okokból – az elmúlt bő másfél évtizedben soha nem élvezte Moszkva kitüntető figyelmét. Ha időről időre átmenetileg fontossá is vált a régió, az többnyire más, a térségen kívüli stratégiai célok elérése érdekében történt. Ez alól az utóbbi néhány évben tapasztalt orosz aktivitás sem jelent kivételt. Mégis ez a fokozott jelenlét a korábbiaknál jóval komolyabbnak tűnik. Mindenekelőtt azért, mert immár nem egy gyenge, belső gondjai által jelentős mértékben lekötött, a Nyugat politikai elismerését kereső Oroszország pozícionyerő kísérleteiről van szó, hanem egy mindinkább magabiztossá váló, érdekeit határozottan képviselő, időnként ütközést is vállaló hatalom fellépéséről. Mindazonáltal tévedés lenne azt hinni, hogy mindez miattunk történik. Ha mára fontossá is váltunk – továbbra sem magunk miatt. Felértékelődésünk mindenekelőtt tranzitáló szerepünk jelentőségének következménye. Ám ez a sajátos fontosság sem pótolhatatlan. Mi sem mutatja ezt jobban, mint Lengyelország példája. Még egy ilyen súlyú, középhatalmi ambíciókkal fellépő ország is megkerülhető – lásd az Északi áramlat történetét –, ha az Európába irányuló orosz energiaszállítások Moszkva által elvárt politikai, üzleti és technológiai biztonságát képtelen megteremteni és fenntartani. Annak azonban egyelőre semmi jele, hogy Oroszországot eme tranzitáló szerep elfogadásán és

megbízható betöltésén túl – leszámítva az Egyesült Államok cseh- és lengyelországi rakéta- és radartelepítési terveit – bármi is komolyan foglalkoztatná térségünkben. Az utóbbi időben mind gyakrabban emlegetett új lendületet nyert orosz üzleti expanzió sem éri el azt a mértéket, amely valódi fenyegetést jelentene, vagyis a térség országainak politikai szuverenitását korlátozná. És arról sincs tudomásunk, hogy Moszkva megpróbálna mélyen beavatkozni az egykori szatellitállamok belpolitikai folyamataiba, avagy megkísérelné megkérdőjelezni külpolitikai orientációváltásukat, illetve próbára tenni szövetségesi lojalitásukat. Igaz, mindezt ilyen határozottsággal mind a FÁK-térség, mind a balti államok vonatkozásában már jóval nehezebb lenne állítani. De Kelet-Közép-Európa esetén – meglehet, hogy csak egyelőre – még más a helyzet.

Az, hogy térségünk a Szovjetunió felbomlását követően Moszkva figyelmének perifériájára sodródott számos körülménynek volt köszönhető. Meghatározó szerepet játszott ebben az oroszországi politikai és gazdasági átmenet felettébb ellentmondásos természete. Mindez jelentős mértékben megnehezítette a kiszámítható és következetes orosz külpolitika kialakulását, és ez messzemenően érintette térségünket is. A szétesett birodalom politikai, gazdasági és szociokulturális öröksége a kelet-közép-európainál is jóval bonyolultabb feladatok elé állította az oroszországi átalakulást. Moszkvának nem csak a térségünkben is jól ismert problémákkal kellett megküzdenie, vagyis egyszerre kellett kiépítenie hiányzó piacgazdaságának és versengő demokráciájának alapintézményeit, de mindezt a korábbi államkeret felbomlásával párhuzamosan kellett véghezvinnie. Az új államiság körüli kétségek, a Szovjetunió szétesése nyomán nemzetközivé vált határok gyenge történelmi legitimitása, a birodalmi nagyság gyors elillanása és a nemzeti önismeret torzulásai egymást erősítő súlyos tehertételként nehezettek Moszkvára.

Mindezt csak tovább tetézte az orosz gazdaság 90-es évekbeli folyamatos hanyatlása. A XX. századi Európa történetében az oroszországihoz fogható visszaesésre békeidőben nem találni példát. Nem meglepő hát, hogy ilyen körülmények között alig jutott figyelem térségünknek.

A Szovjetunió széthullását követő hónapok eufórikus, Nyugat-barát hangulatban teltek. A politikai és gazdasági átmenet legnagyobb áldozatokat követelő kezdeti periódusában az orosz külpolitika legfőbb célja a nyugati világgal – mindekelőtt az Egyesült Államokkal – való szoros együttműködés demonstrálása volt. A szovjet múlttal való radikális politikai szakítás 1991–92 fordulóján nemcsak a történelmi örökség megtagadását, a szovjet típusú társadalmi rendszer felmondását, a birodalmi kötelékek elmetszését jelentette, de a világ gazdaságba történő mihamarabbi visszailleszkedés szándékát is kifejezte. Ebben a politikai hangulatban joggal gondolhatták mind Moszkvában, mind Kelet-Közép-Európa fővárosaiban, hogy stratégiai érdekeik immáron nem ütköznek, sőt a politikai és gazdasági átalakulással összefüggő hasonló feladataik és céljaik segítik majd abban egymást, hogy ezek az érdekek érvényre is juthassanak. Mindez pedig megteremti az egymás közti új minőségű együttműködés lehetőségét. Hamarosan azonban kiderült, hogy ez távolról sincs így. Ám ez kezdetben nem barátságatlan ütközésekben fejeződött ki, hanem a felek egymás iránti látványos közönyében.

Mindez már nagyon korán érzékelhetővé vált. Jól példázák ezt *Az átalakult Oroszország az új világban* címmel, 1992 februárjában megtartott nagyszabású moszkvai konferencia előadásai is. A tanácskozás a külpolitikai kormányzat első komoly kísérlete volt arra, hogy szélesebb szakmai nyilvánosság előtt vitassa meg az új orosz külpolitika lehetséges és kívánatos stratégiai irányvonalát. A konferencia tekintélyét tovább növelte a tanácskozás résztvevőihez intézett elnöki

üzenet, valamint az ott szerepet vállaló befolyásos előadók széles köre. A rövid, ám több vonatkozásban is figyelmet érdemlő elnöki levél, többek között, megállapította, hogy az orosz külpolitikának első ízben nem kell – még csak potenciálisan sem – ellenségekkel számolnia. Az üzenet további részeiből az is kiderült, hogy Jelcin szerint az új orosz külpolitika miközben megőrzi mindazt, ami hozzájárult a konfrontáció leküzdéséhez, egyben minőségileg újjá is válik, mert hogy a demokrácia oroszországi győzelmével a „hidegháború” immár a múlté.¹

A kulcselőadások többségének intonációja lényegében osztotta az elnök derűlátását. Ugyanakkor felettébb beszédes, hogy az orosz külpolitika stratégiai irányait lefektető moszkvai konferencián egyetlen előadó sem tartotta fontosnak, hogy álláspontját Kelet-Közép-Európára vonatkozó elképzeléseivel is árnyalja. Moszkva számára ugyanis immár több ok miatt sem volt fontos térségünk. Mindenekelőtt azért, mert a régió országait ekkor még éppúgy nem tekintette veszélyforrásnak, miként riválisnak sem. Bár az utóbbinak elvileg tekinthette volna, hiszen Moszkvában is tisztában voltak azzal, hogy a térség államai Oroszországhoz hasonlóan a nyugati világgal való széles körű kapcsolatépítést tekintik stratégiai céljuknak. Moszkva azonban ekkor még biztos a dolgában, azaz nincsenek kétségei önnön jelentőségét illetően.

Túl mindezen, Oroszország a térségben azért sem akart ekkor még aktívnak mutatkozni, mert tevékeny jelenlétét nem csak a régió országai, de a Nyugat meghatározó hatalmai is érthető bizalmatlansággal fogadták volna. Moszkva térségbeli politikai érdeklődése ugyanis könnyen kelthette volna azt a benyomást, hogy Oroszország a késői szovjet korszak egyik legfontosabb lépésének, a Brezsnyev-doktrína felmondásának felülvizsgálatára készül. És ezen mit sem változtatott

¹ Diplomatyicseszkiy Vesztnyik, 1992. 6. 29–30. o.

volna az a körülmény, hogy Moszkva ekkor már aligha lett volna képes a „korlátozott szuverenitás” állapotának helyreállítására. És ami még ennél is fontosabb: nem is akarta ezt. Már csak azért sem, mert a nyugati világ jóindulatának elnyerésével volt elfoglalva. Ez ekkor még kiemelten fontos számára.

Mindebből felettebb különös helyzet adódott. Olyan helyzet, amelyben Oroszország számára évekre „eltűnt” Kelet-Közép-Európa. És ez – a térség országainak jelentős oroszországi piacvesztése dacára – politikai tekintetben mindenképpen előnyös volt. Ha másért nem, hát azért, mert egy politikai problémával kevesebb várt megoldásra. És ez akkor, az átmenet korai éveiben, jelentős nyereségnek számított. Mind ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy 1988 márciusától, a „Brezsnyev-doktrína”-felmondásának nyilvános bejelentésétől, egészen 1994 tavaszáig, térségünk integrációs jövőjének moszkvai alkuba bocsátásáig, Oroszországnak lényegében semmiféle Kelet-Közép-Európának szánt mondanója nem volt, leszámítva a visszavonulását segítő „technikai” természetű üzeneteit. Ezek az évek Moszkva térségből való kihátálásának éveit.

A 90-es évek eleje Oroszország számára alapvetően az atlantista – vagyis a Nyugattal messzemenően együttműködni akaró – külpolitikai kurzus jegyében telt. De már akkor mutatkoztak a jelei annak, hogy a kozirjevi irányvonallal az orosz politikai osztály, illetve a hozzá kapcsolódó szakértői elit különböző csoportjai messzemenően elégedetlenek. Ennek egyik első figyelmeztető dokumentumaként látott napvilágot az 1992 tavaszán alapított Kül- és Védelempolitikai Tanács első, augusztus 19-én nyilvánosságra hozott jelentése.² A mintegy háromtucatnyi befolyásos politikust, kül- és biztonságpolitikai szakértőt és sikeres vállalkozót egyesítő ta-

² Nyezaviszimaja Gazeta, 1992. augusztus 19.

nács jelentései – a grémium felállításától egészen a 90-es évek végéig – fontos szerepet játszottak az orosz külpolitika stratégiai megformálásában. A sorra megjelenő jelentések helyzetértékelő fejezetei általában feltűnően józanok és mértéktartóak voltak, politikai ajánlásaik pedig rendre komoly hatást gyakoroltak mind a szélesen vett politikai elitre, mind a kormányzati apparátusra. Az 1992-es tanulmány az intenciók és kritikák szokatlan, a korai Oroszországra egyáltalán nem jellemző társításával állt elő. Egyfelől rendkívül önkritikusnak mutatkozott a gazdasági, politikai és katonai tényezők számbavételekor („Oroszország gazdasági középhatalom”), s ennyiben folytatta a radikális „demokrata” hagyományt; másfelől viszont a nemzeti érdekekre igen határozottan hivatkozott, s ennyiben szakított a demokrata tábor nyugatos romantikájával. Ugyanakkor az orosz külpolitika külön érdekeinek hangoztatása nem jelentett egyben új keletű agresszivitást, avagy konfliktuskeresést. A dokumentum egyértelműen leszögezte, hogy Oroszország biztonságát mindenekelőtt belső eredetű kockázatok veszélyeztetik.

A jelentés több tekintetben is kitért Kelet-Közép-Európára. Felvetette a térséggel kapcsolatos orosz politikai magatartás aktivizálásának szükségességét, kiváltképp gazdasági, kulturális, valamint a személyes kapcsolatok terén. A dokumentum azt is leszögezte, hogy Oroszország nem érdekelt Közép-Európa államainak olyan biztonsági rendszerekhez való csatlakozásában, amelyek kirekesztik Moszkvát. Ugyanakkor önkritikusan azt is megállapította, hogy ezek az országok nem tartoznak az orosz külpolitika első számú partnerei közé: „Nyugat felé tartanak, földrajzilag ma már elszakítottak Oroszországtól, és nem rendelkeznek olyan eszközökkel, technológiákkal, amelyek révén jelentős részt vállalhatnak az oroszországi újjáépítésben.”³ A dokumentumból az is ki-

³ Uo.

derült, hogy Moszkva számára legnagyobb jelentőséggel a régióban – mindenekelőtt nagyságának és geopolitikai helyzetének köszönhetően – Lengyelország bír. Rajta kívül talán még Bulgária érdemel majd megkülönböztetett figyelmet – állítja a jelentés –, illetve esetleg – az akkor még Csehszlovákiához tartozó – Szlovákia.

1994 elejétől Moszkvában egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a korai „nyugatos” külpolitikai kurzus tovább nem tartható. Különböző külső és belső fejlemények mindinkább arra szorították az orosz külpolitikát, hogy módosítson korábbi magatartásán. Kétségtelenül e korrekciót kikényszerítő fejlemények közé tartozott a délszláv válság megítélése körül kibontakozó éles belpolitikai vita. Mindazonáltal a balkáni válság csak apropó volt. Olyan alkalom, amely segített abban, hogy a politikai osztály „kihordja” a korai orosz külpolitika teljesítménye miatt érzett csalódását. Az irányváltás valódi okait azonban máshol kell keresni. Mindenekelőtt a nyugati hatalmak korai – orosz nézőpontból Moszkvát cserbenhagyó – balti politikájában és az oroszországi radikális gazdasági reformok érdemi nyugati támogatásának elmaradásában. És még egy dologban: a NATO keleti bővítésének egyre nyilvánvalóbbá váló közelségében. Oroszország – miként ennek különböző orosz elemzői csoportok már az évtized elején nemegyszer hangot is adtak – soha sem volt érdekelt abban, hogy a kelet-közép-európai államok bármilyen szélesebb biztonsági rendszer tagjává váljanak, ha az Moszkvát nem fogadja be. Ez azonban az ellenkezős legintenzívebb periódusaiban sem zárta ki azt, hogy Oroszország – fölmérve lehetőségeit – végül ne fogadja el a bővítés tényét. A keleti óriás ekkor még túl gyenge, hogy bármi mást is tehessen, és azt komolyan is vegyék tőle.

A NATO keleti bővítésével kapcsolatos rosszállását Moszkva először 1993 késő nyarán jelezte. Az ezt kiváltó alkalmat az orosz elnök augusztus végi lengyelországi hiva-

talos látogatása szolgáltatta. A történet már-már anekdotába illő, és bizonyos mértékben önmagában is jól példázza Moszkva Kelet-Közép-Európával kapcsolatos politikájának végiggondolatlanságát és esetlegességét. A történet kiinduló epizódja, hogy a varsói látogatás során Jelcin a két elnök sajtótájékoztatóján egy kérdésre válaszolva kijelentette, hogy Moszkvának nincs kifogása Lengyelország majdani NATO-tagsága ellen. Ez az álláspont utóbb, igaz némiképp puhább formában – vagyis azzal a fordulattal, hogy Jelcin „megértéssel fogadta” a lengyel elnök ezzel kapcsolatban kifejtett álláspontját – bekerült az augusztus 25-én kiadott lengyel–orosz közös nyilatkozatba is. Az orosz elnök azonban Moszkvába visszatérve felülvizsgálta varsói kijelentését, és szeptember 15-én bizalmas levélben fordult az amerikai elnökhöz, valamint a német egyesítésről rendelkező dokumentum európai aláíróihoz. Mindenekelőtt kifejezte egyet nem értését a kelet-közép-európai államok esetleges NATO-felvételét illetően. Egy ilyen döntés – érvelt Jelcin a levélben – értetlenséget és negatív reakciókat keltene az orosz társadalom jelentős részében, minthogy nemcsak az ellenzék, de a mérsékelt politikai csoportok is azt mint az ország ismételt elszigetelését vennék tudomásul. Oroszország – állította az orosz államfő – azt szeretné, ha olyan helyzet jönne létre, amelyben Moszkva és a NATO kapcsolatai mindig némiképp meghittebbek lennének, mint a Brüsszel és a kelet-közép-európai államok közti viszony. Oroszország tehát a NATO-hoz nem mint ellenséghez viszonyul, épp ellenkezőleg: Moszkva szeretne közelebb kerülni a katonai szervezethez, de nem akarja, hogy Kelet-Közép-Európa államai a szervezet tagjai legyenek, mert ez azt jelentené, hogy a térség államait Moszkva többé nem tekinthetné sem Oroszország biztonsági övezetének, sem olyan zónának, amelyben érvényesíthetné különös jogait és érdekeit.⁴ Ez

⁴ Lásd *SIPRI 1994-es évkönyvében* (oroszul), Moszkva, 1995. 125. o.

meglehetősen egyenes beszéd volt, nem számítva azt az apró körülményt, hogy eme „jeles” gondolatokat kifejtő levél másolatát elfelejtették Varsóba is elküldeni. Egyébként ez a gesztus, hogy tudniillik Moszkva nem a térség államaival tartotta indokoltnak megtárgyalni a régióra vonatkozó problémákat, végig jellemző maradt a 90-es évek orosz politikájára.⁵

Oroszország korábbi, a lengyel közjátékot megelőző NATO-bővítéssel kapcsolatos türelmét több körülmény is magyarázta. Így többek között az, hogy Moszkvában sokáig úgy tartották: a bővítés nem több távlati tervnél, így amikor végül napirendre kerül, Oroszország feltehetően maga is rendelkezni fog mindazon kondíciókkal, amelyek felvételét biztosítják. Ráadásul Moszkva – miként utaltunk erre – sokáig a Nyugat jóindulatának és bizalmának elnyerésével volt elfoglalva, így aligha szánhatta el magát a bővítési terv nyílt ellenzésére. Végül, de nem utolsósorban, a kelet-közép-európai régió ebben az időszakban Moszkva szemében jelentős mértékben leértékelődött, mindenekelőtt tőkeszegénysége miatt.

1993 végétől azonban kezd megváltozni Moszkva NATO-bővítéssel kapcsolatos nyilvános politikai taktikája. Miután tarthatatlanná vált a bővítés távlati tervként történő feltüntetése, a megértő elfogadást kezdik fölváltani az elutasítás különböző formulái. 1994 nyarára a következő kompromisszumnak szánt moszkvai álláspont fogalmazódott meg: a NATO keleti irányú bővítése megengedhetetlen, ám a volt szocialista országok Európai Unióhoz való csatlakozását Oroszország kész üdvözölni. A térség országainak stabilitása, gazdasági föllendülése ugyanis orosz biztonsági érdek. A régió államainak EU-felvétele nemcsak tovább stabilizálná

⁵ Lásd ezzel kapcsolatban: I. Kobrinszkaja: *Rosszija i Centralnaja Vosztocsnaja Jevropa poszle „holodnoj vojni”*, Moszkva, 1997. 95. o.

gazdaságukat, de nyugati integrálódásuk bizonyítékául is szolgált volna – érvelt Moszkva.

Ez a koncepció először a Kül- és Védelempolitikai Tanács második, 1994 májusában közreadott jelentésében⁶ fogalmazódott meg. A dokumentum több tekintetben is figyelmet érdemlő módon helyezte át a hangsúlyokat az első jelentéshez képest. Így, szemben a korábbi elemzés elszigetelődésre vonatkozó homályos előrejelzésével, immár annak katonai vonatkozásait emelte ki. A NATO és Oroszország közti régióról pedig mint „félleg demilitarizált sáv”-ról beszélt. E köztes térség államainak NATO-hoz való csatlakozási szándékát ugyan nem minősítette, ám annak esetleges bekövetkeztét az orosz nemzeti érdekekkel ellentétesnek tartotta, amennyiben Oroszország kívül reked a katonai szervezeten. A Moszkvát kihagyó NATO-bővítés hatásainak kompenzálására – állította a jelentés – Oroszországnak fel kell készülnie, és meg kell találnia biztonsági és politikai érdekei védelmének hatékony alternatív eszközeit. Mindezek dacára a második jelentésben körvonalazott ajánlat – hogy ti. Kelet-Közép-Európa államai ne katonailag, hanem gazdaságilag integrálódjanak Nyugat-Európához –, valamint az elemzés általános nyelvhasználata, hangütése a „keményebb” részletek ellenére is jóval visszafogottabb volt, mint az elnöki és külügyi adminisztráció egy-némely korabeli megnyilatkozása.

1995 nyarára ismét módosult Moszkva NATO-bővítést elhárító, illetve fékezni próbáló politikája. Oroszország ezentúl igyekezett úgy viselkedni, hogy még a látszatát is kerülje annak, hogy a kelet-közép-európai térségre bármilyen formában is nyomást próbálna gyakorolni. Az új taktika jegyében a régió államainak NATO-felvételt sürgető magatartását Moszkva többé nem bírálta, helyette annak feleslegességét és ésszerűtlenségét hangsúlyozta. Oroszország új, bővítéselle-

⁶ Nyezaviszimaja Gazeta, 1994. május 27.

nes offenzívája azokat a befolyásos csoportokat célozta meg – mind a felvételtől döntő NATO-országokban, mind a felvételtükét kérő kelet-közép-európai államokban –, amelyek különböző okok miatt már akkor, 1995-ben kétségeiket fejezték ki a majdani csatlakozással kapcsolatban. Voltaképpen egy olyan helyzet kialakítása volt a cél, ahol a NATO-bővítés folyamatos – mindinkább elbizonytalanító és megosztó – diskurzus tárgyává válik.⁷

Moszkva tehát nem mindig utasította el mereven az atlanti szervezet keleti kiterjesztését, ám a vita érdemi szakaszában – 1994 és 1997 között – annak ellenzése az orosz külpolitika valóságos rögeszméjévé vált. Ennek a kitarító és elszánt orosz ellenállásnak több oka is volt. Ám ezek az egymással összefüggő elutasításra készítő körülmények a NATO-bővítés körüli vita különböző szakaszaiban más és más hangsúllyal jelentkeztek. Az 1996-os Jelcint megerősítő elnökválasztást követően a határozott elutasítás taktikáját fokozatosan felváltotta az alkukészség, a „mit kapunk cserébe?” hozzáállás demonstrálása. Így próbált az új tulajdonosi csoportok által dominált hatalmi elit hozzájutni azokhoz a gazdasági előnyökhöz és engedményekhez, amelyekhez 1992-ben – Oroszország első nyugatos periódusában – nem tudott hozzáférni, ám az évtized derekától fokozatosan kibontakozó relatív stabilizáció nyomán egyre inkább érezte azok hiányát. Mindazonáltal a NATO-bővítésre vonatkozó és egyre határozottabban érzékelhető moszkvai megegyezési készség alapvető oka belpolitikai természetű volt. Azokkal az igen jelentős gazdasági és belpolitikai változásokkal állt összefüggésben, amelyek a 90-es évek derekán játszódtak le. A felgyorsuló privatizációs folyamat nyomán ugyanis olyan jelentős új tulajdonosi csoportok jelentek meg az orosz politika színterén, amelyek mind nyilvánvalóbban és egyre köz-

⁷ Uo., 1995. június 21.

vetlenebbül tartottak igényt az ország bel- és külpolitikájának irányítására. Némi túlzással azt lehet állítani – és ennek volt látványos bizonyítéka az 1996-os elnökválasztás „leveleznylése” és a hatalom azt követő újrafelosztása –, hogy az állam közhatalmi funkcióinak különböző tulajdonosi csoportok általi „privatizálása” többek között ahhoz kellett, hogy a nemzetközi összehasonlításban akkor még nem elég erős orosz nemzeti tőke külpiaci mozgását és lehetőségeit az állam politikai eszközeivel segítse. Az államhatalom „magánosítását” végrehajtó új orosz tulajdonosi csoportok nem új konfrontációra, hanem szélesebb gazdasági mozgástérre vágytak. Nem véletlen, hogy 1996 őszétől egyre nyíltabban fogalmazták meg befolyásos politikai elemzők, hogy a valódi kompromisszum a NATO-bővítés kapcsán nem elsősorban katonai és biztonságpolitikai engedményekben fejeződhet majd ki – bár az erről folyó tárgyalások jelentőségét nyilván senki sem vonta kétségbe –, hanem Oroszország piacra engedésében, a fejlett technológiák piacának Moszkva mint vásárló előtti megnyitásban, a kommunikációs forradalom legújabb vívmányainak átengedésében, az új információs világrend aszimmetriáinak enyhítésében, az Európát behálózó nagy közlekedési és szállítási folyosók minél gyorsabb közös kiépítésében és más gazdasági természetű együttműködésekben.

A politikai áttörést kétségtelenül az amerikai és az orosz elnök 1997 márciusában megtartott helsinki találkozója hozta meg. Lényegében három kérdésben sikerült megállapodniuk, de ez elég volt ahhoz, hogy elháruljanak a végső megegyezés előtt álló akadályok. Egyrészt mindkét fél kinyilvánította készségét egy a NATO és Oroszország viszonyát átfogóan rendező charta kidolgozására és aláírására. Másrészt Moszkva lehetőséget kapott arra, hogy különleges, intézményesített kapcsolatot alakítson ki a NATO-val. Harmadrészt az amerikai elnök ígéretet tett arra, hogy kormánya segíti Oroszországot világgazdaságba történő visszakapcsolódásában.

Ennek részeként Clinton megígérte, hogy Washington támogatja Moszkva felvételét a Világkereskedelmi Szervezetbe, a WTO-ba. Az amerikai elnök arról is biztosította orosz partnerét, hogy Washington megpróbálja elérni a G7-es csoport Oroszországgal történő kibővítését. És végül, de nem utolsósorban, Clinton azt is fölajánlotta, hogy kormányzata közbenjár az amerikai magántőke figyelmének Oroszország felé fordításában.

1997 februárjában, röviddel a helsinki találkozó előtt, két dokumentum is jelezte: Moszkva megpróbálja újragondolni kapcsolatait mind a kelet-közép-európai térség államaival, mind a Szovjetunióhoz egykor tartozó három balti országgal. Oroszország felől szemlélve ezek nem azonos „minőségű” régiók, semmiképpen sem képeznek egységes térséget. Más és más orosz érdekek kapcsolódnak hozzájuk. Moszkva érzékenysége sem azonos a két térségben. Együttes említésük – ezúttal – mégsem alaptalan. Nem volt véletlen ugyanis, hogy Moszkva figyelme csaknem egy időben fordult a kelet-közép-európai és a balti térség felé. Úgy tűnik ez is annak volt jele, hogy Oroszország már ekkor kereste a Madrid, vagyis a katonai szervezet bővítéséről döntő NATO-csúcs utáni Európához való illeszkedés hatékony megoldásait.

1997. február 11-én hozták nyilvánosságra Moszkva baltikumi hosszú távú politikájának koncepcióját. A Szovjetunió szétesése óta ez volt az első hivatalos dokumentum, amelyben Oroszország megfogalmazta a térségre vonatkozó érdekeit és céljait. A koncepció világosan lefektette Moszkva stratégiai, humanitárius, gazdasági és egyéb térségbeli érdekeit. A dokumentum „a kapcsolatok konstruktív modelljének kialakítását” ígérte, valamint azt, hogy Oroszország magatartását „a kölcsönös érdekek szem előtt tartása” határozza majd meg. Különösen fontos a koncepciónak az a kitétele, amelyben Moszkva kinyilvánította tartózkodását az erő és a nyomásgyakorlás politikájától. A dokumentum a fordulatot

sejtető békülékeny hangnem ellenére sem tudott szabadulni a NATO-bővítés problémájától. A balti térségre is e perspektíva prizmáján át tekintett. Mindazonáltal világos jelét adta annak, hogy Moszkva kész rendezni viszonyát Észtországgal, Lettországgal és Litvániával. A kapcsolatok konszolidálásának moszkvai motívumai azonban nem voltak teljesen világosak. Többféleképpen is lehetett értelmezni az orosz szándékot. Föl lehetett fogni a dokumentumot imitációként éppúgy, mint a tényleges politikai akarat megnyilatkozásaként. Az előbbi esetben a „balti koncepció” nem szolgált volna mást, minthogy az orosz jó szándék igazolásának jövődő hivatkozási alapja legyen. Ha azonban Moszkva valóban rendezni próbálta kapcsolatait a balti államokkal, akkor ezzel a lépésével érdemben segíthette Oroszország Európai Unióval való érintkezését, merthogy – számos elemző szerint – épp ez az észak-európai sáv kínálja a kapcsolatok kiépítésének leginkább hatékony és kézenfekvő útvonalát. Az ezt követő fejlemények azonban nem igazolták ezt a jóhiszemű feltételezést.

Ugyancsak 1997 februárjában került napvilágra a Kül- és Védelempolitikai Tanács által jegyzett *Kelet-Közép-Európa és Oroszország érdekei* című jelentés.⁸ Ez a dokumentum két vonatkozásban is fordulatot sejtetett. Egyrészt jelezte, hogy Moszkva hosszú szünet után ismét fontosnak tartja megvizsgálni a kelet-közép-európai térség fejlődésének politikai és gazdasági perspektíváit. Másrészt az ekkor jelentkező figyelem számos vonatkozásban vált érzékelhetően mássá, mint amilyen a régió néhány évvel korábbi „első felfedezésekor” volt. Akkor ugyanis a délszláv válságban játszott különleges, nyugati hatalmak által is elismert orosz szerepvállalás készítette Moszkvát arra, hogy az ott elnyert és akceptált nagyhatalmi szerepkör részleges kiterjesztésével kísérle-

⁸ A jelentés magyarul is olvasható: Külpolitika, 1997. 2. 110–132. o.

tet tegyen a kelet-közép-európai térség integrációs jövőjének alkuba bocsátására. Ez a jelentés viszont mintha már másról szólt volna. Mintha a régió 1997-re már nem csupán mint lehetséges alktárgy bukkant volna föl az orosz külpolitika terveiben. Mintha végre Moszkvában is észrevették volna: Kelet-Közép-Európa másra is jó lehet, minthogy csak alku-tárgy legyen.

A Kül- és Védelempolitikai Tanács elemzése az első kísérlet volt arra, hogy Oroszország nyilvánosan fogalmazza meg a térségre vonatkozó részletes politikai elképzeléseit. Moszkva ugyanis hosszú időn át adós maradt ezzel. A NATO-bővítés 1993 ősztől kezdődő különböző formájú rosszallása ugyanis tartalmaz ellenjavaslattal nem párosult. Ezen a helyzeten az sem változtatott érdemben, amikor épp e tanács 1994 májusában nyilvánosságra hozott második jelentésében (*Stratégia Oroszország számára – 2.*) megfogalmazódott az ajánlat: Kelet-Közép-Európa ne a NATO-hoz, hanem az Európai Unióhoz csatlakozzék. Ez a javaslat azonban több problémát is fölvetett. Mindenekelőtt azt, hogy aligha őszinte. Minden arra vallott ugyanis, hogy az orosz elit azért támogatja a térség EU-csatlakozását, mert azt a NATO-bővítésnél jóval távolibbnak és nehezebbnek tartja. Így joggal lehetett feltételezni, hogy mindez nem több bővítéselhárító fogásnál.

A tanács 1997-es jelentése azonban mintha ezen a képen is módosított volna. A tanulmány ugyan megpróbált érveket felhozni a régió párhuzamos katonai és gazdasági integrálása ellen, ám az elemzés végső politikai üzenete mégiscsak az volt, hogy a folyamat aligha föltartóztatható. Oroszországnak így nem a bővítés blokkolásával kell foglalkoznia, hanem a rövid időn belül kialakuló új helyzethez kell minél hatékonyabban alkalmazkodnia. Erre pedig csak akkor lesz lehetősége, ha rátalál a kölcsönösen előnyös gazdasági együttműködés technikáira az „EU – Kelet-Közép-Európa – Oroszország” háromszögben. A jelentés figyelmeztetett arra is,

hogy Moszkva pillanatnyi kondíciói nem teszik lehetővé, hogy a térségben az EU riválisaként lépjen fel. Ha nem akar a régióból katonai és politikai kiszorulása után gazdaságilag is teljesen kivonulni, megkapaszkodása érdekében alkalmazkodnia kell a jelenlegi politikai és gazdasági erőviszonyokhoz. A dokumentum leszögezte: annak ellenére, hogy továbbra is Oroszország biztosítja a térség államai gázszükségletének több mint 90%-át (és a kőolajszállítások sem jelentéktelenek), az orosz részesedés az egykori szocialista országok külkereskedelmi forgalmából jelentősen visszaesett. Ugyanakkor – és ezt a jelentés sem hallgatja el – Oroszország számára a térség nem a legfontosabb kereskedelmi partner. Ekkor már Moszkva külkereskedelmi forgalmának mindössze 14%-a jutott a régióra, miközben az EU-tagállamokkal bonyolított forgalom immár a teljes orosz külkereskedelem 40%-át adta. A jelentés mégis fontosnak tartotta, hogy Oroszország a visegrádi államok alkotta szubrégióban – még ha ott Szlovákia kivételével kevésbé jóindulatú is a politikai közeg – próbálja erősíteni gazdasági jelenlétét. A tanulmány ugyan az alrégió államainak EU-csatlakozását csak 2005 utánra tette (mindez utóbb meglehetősen józan prognózisnak bizonyult), mégis – állította a dokumentum – e viszonylag rövid idő is komoly esélyt ad arra, hogy Moszkva átgondolt és határozott gazdasági magatartással fontos pozíciókhoz jusson a térség gazdaságaiban még a bővítés előtt. Ez sokkal értékeőbb fejlemény lenne – szögezte le a jelentés –, mint bizonytalan jövőjű politikai pozíciók birtoklása a balkáni szubrégióban.

Lényegében a jelentésnek ez a gazdasági hangsúlya jelentette – a kelet-közép-európai régió iránti figyelem ismételt felébredése mellett – azt a további újdonságot, amelynek közvetlen előzményei 1996 őszéig nyúlnak vissza. Ez a váltás már érzékelhetővé vált abban az átrendeződésben is, ahogy a NATO-bővítés elfogadásáért az orosz hatalmi elit immár nem

csupán biztonsági garanciákat várt el. Ebből a szempontból felettebb beszédes annak a dokumentumnak a tartalma, amelyet egy héttel az amerikai és az orosz elnök helsinki találkozója előtt hoztak nyilvánosságra a már sokat emlegetett tanács Oroszország és a világ elemzőcsoportjának tagjai. Az orosz kül- és biztonságpolitikai tanácsadók elitjéből álló kör – Karaganov, Kozsokin, Konovalov, Kortunov és mások – a találkozóra készülő elnököknek azt ajánlották, hogy figyelmüket ne kössék le kizárólag a NATO-bővítéssel kapcsolatos ügyek. A világ új kihívások előtt áll. Olyan feladatok előtt – állította a dokumentum –, amelyek csak együttműködve oldhatók meg. A gazdasági növekedés ösztönzése, átfogó energetikai stratégia kidolgozása, az információs szuverenitás problémájának végiggondolása, az új telekommunikációs világrend kimunkálása és a jövő század szuperhatalmának, Kínának a nemzetközi politikai és gazdasági kapcsolatok rendszerébe történő jóindulatú beillesztése az igazán megoldásra váró feladat a dokumentum szerint. Az elemzés egyik pontja térségünkre vonatkozóan eddig példátlan módon a következőket fogalmazta meg: „Teljesen nyilvánvaló, hogy nem szabad Közép- és Kelet-Európa országait a velük kapcsolatban elkövetett történelmi igazságtalanság érzésében meghagyni. Törekvésüket, hogy az európai kulcsfontosságú gazdasági és politikai struktúrákba teljes mértékben beilleszkedjenek, teljesíteni kell.” E dokumentum ugyan nem a hivatalos álláspontot fogalmazta meg, még akkor sem, ha a szerzők közt ott találni a konzultatív elnöki tanácsadó testület, az ún. Elnöki Tanács egyik tagját, az orosz külpolitika stratégiai megformálásában évek óta jelentős szerepet játszó Szergej Karaganovot és az elnökhöz igen közel álló Igor Malasenkót is. Ám ha mindezt összevetjük egy ugyancsak ebben az időszakban nyilvánosságra hozott másik dokumentum, a március 6-án az orosz parlament két háza előtt elmondott elnöki üzenet tartalmával, akkor aligha lehet kétséges, hogy az orosz

elit mértékadó része ekkor már elfogadta a NATO-bővítés közeli bekövetkeztét, és az nem ébresztett benne különösebb aggodalmat. Mert aligha lehetne mással magyarázni azt a körülményt, hogy a kül- és katonapolitikai kérdéseket is részletesen tárgyaló, elithez intézett elnöki üzenet – mindössze két héttel a helsinki találkozó előtt – egyetlen szóval sem tett említést sem a NATO-ról, sem pedig a szervezet közelgő bővítéséről. Ez azért mégiscsak több mint árulkodó.

A madridi bővítésről döntő NATO-csúcs után feltételezni lehetett, hogy módosulni fog Moszkva kelet-közép-európai politikája. Valószínűnek látszott, hogy az orosz magatartást a térségbeli gazdasági megkapaszkodás és pozícionyerés jellemzi majd. Eközben mértékadó moszkvai elemzők arra számítottak, hogy párhuzamosan mindezzel a visegrádi hármak NATO-felvétele egészséges magabiztosságot kölcsönöz majd a szubrégió államainak, ami jótékonyan élénkítheti nem csak a gazdasági, de a politikai kapcsolatokat is Oroszországgal. Ehhez képest semmiféle látványos fordulat nem következett be.

Az elmaradt közeledés orosz részről mindenekelőtt azzal függött össze, hogy az 1998 augusztusában bekövetkező pénzügyi kollapszus egy időre nemcsak az orosz üzleti expanzió lehetőségét vette le a napirendről, de évekre annak esélyét is elvette, hogy Moszkva akárcsak közvetlen környezetében is kezdeményező külpolitikát érvényesítsen. Az orosz állam pénzügyi megroppanásán túl e politikai bénultság kialakulásában még egy fontos körülmény játszott közre, mégpedig a Jelcint és közvetlen környezetét érő mind erőteljesebb – és 1999 tavaszától immár a nemzetközi sajtót is bejáró – korrupciós vádak. Így aztán a jelicini politikai végjáték körülményei között alig jutott figyelem a külpolitikának, vagy ha jutott is, az tele volt kiszámíthatatlan, hazard politikai elemekkel. Ennek egyik hulláma 1999 áprilisában – az emlékezetes konvojügy kapcsán – Magyarországot is

elérte. E kiszámíthatatlan magatartás csúcspontját azonban a Boszniába telepített orosz deszantos csapatok egy részének a nyugati hatalmakkal történő előzetes egyeztetés nélkül végrehajtott koszovói átdobása jelentette. A Moszkvában csak „pristinai huszárvágásként” emlegetett akció nem csak Moszkva külpolitikai kiszámíthatóságát ingatta meg, de felvetette annak kérdését is, hogy Jelcin, illetve az ország civil politikai vezetése egyáltalán ura-e még a helyzetnek, azaz képes-e ellenőrzése alatt tartani saját fegyveres erejét, illetve annak bizonyos alakulatait. Ez a kérdés ilyen élesen soha korábban nem merült fel, és joggal keltett komoly aggodalmat a külvilágban. Nem meglepő, hogy ilyen körülmények között Kelet-Közép-Európa államai késztetést nem az Oroszországgal való kapcsolatok konszolidálásához, mint amennyire a további távolodáshoz éreztek. Ráadásul Moszkva helyzetét tovább bonyolította a Jelcin közelgő távozásával összefüggő bizonytalanságok és lehetséges kockázatok hosszú sora is. Mindez azzal a következménnyel járt, hogy az orosz elit hiába mérte fel 1997 elején saját nézőpontjából racionálisan a térségünkkel kapcsolatos politikai magatartásának irányát, ennek megvalósításához a jelcini végjáték éveiben – 1998-99-ben – már nem tudott hozzáfogni.

Putyin színre lépésével azonban viszonylag rövid időn belül új helyzet alakul ki. Eközben a külvilág, ha nem is felejt, de könnyedén túl lép az 1999 szeptemberében két moszkvai toronyház ellen végrehajtott – és máig számos nyitott kérdést hagyó – terrortámadások ügyén, és a 2000 márciusában megválasztott új elnökben mindinkább a demokratikus konszolidációhoz is nélkülözhetetlen oroszországi stabilizáció garanciáját látja. Putyin eközben kül- és belpolitikai magatartásában egyaránt türelmet tanúsít, nem nyit fölösleges frontokat. Tisztában van az ország teherbíró képességével, és ehhez méri Moszkva külpolitikai ambícióit. Ez a józanság imponál a külvilágnak, mindenekelőtt Európának. Ez az az időszak,

amikor az új elnök sorra keresi fel Nyugat-Európa meghatározó országait. Ekkor, vagyis még 2000-ben látogat el Madridba és Rómába, Berlinbe és Párizsba. És ez az az év, amikor a brit miniszterelnökkel, Tony Blairrel ötször találkozik.

A putyini korai külpolitika józansága és kiszámíthatósága játékos kontrasztban állt a késő jecini évek külkapcsolatokra is ható káoszával. Mindazonáltal az önmérsékletet tanúsító, Európa felé forduló putyini külpolitika ekkor még legfeljebb csak Nyugat-Európában talál elismerésre, Kelet-Közép-Európában még várta az áttörés. A térség államai ugyanis továbbra is bizalmatlanok. És ez a bizalmatlanság éppúgy ered a szovjet korszakhoz kapcsolódó tapasztalataikból, mint a késő jecini évek kiszámíthatatlan magatartásából. A térség kulcsállamában, Lengyelországban mindenekelőtt a Gazprom és annak korabeli, Rem Vjahirjev fémjelzte vezetése borzolja időről-időre Varsó politikai kedélyeit. Vjahirjev stílusa elfogadhatatlan a lengyeleknek. De nemcsak stílusbeli problémákról volt szó.

Lengyelország – miként erre már korábban utaltunk – a kelet-közép-európai térségben Moszkva számára a legfontosabb partner. Ezt – az ország nagyságából és geopolitikai helyzetéből fakadó – jelentőséget növelte tovább az az 1993. augusztus 25-én, Jelcin már korábban megidézett varsói látogatásakor megkötött orosz–lengyel-megállapodás, amely az ún. „Jamal–Nyugat-Európa” gázvezeték lengyelországi szakaszának megépítéséről rendelkezett. Az eredetileg két egymással párhuzamosan haladó, évi 67 milliárd köbméter kapacitású vezetékrendszer megépítése Moszkva számára különösen fontos volt. Mindenekelőtt azért, mert ez a vezeték tette először lehetővé, hogy Oroszország Európába tartó gázszállításait ne csak Ukrajnán keresztül tudja teljesíteni. A megállapodás fontosságával ugyanakkor Varsóban is tisztában voltak. A lengyel kormányfő az egyezményt csak mint az „évszázad szerződését” emlegette. De volt még egy hely,

ahol ugyancsak felfigyeltek a megállapodásra, mégpedig Kijevben. Alig egy héttel a lengyel–orosz szerződés aláírása után Leonyid Kucsma, a későbbi ukrán elnök, akkor még miniszterelnökként a parlament, a Rada ülésén kijelentette, hogy a megállapodás „ukránellenes”.⁹ Az 1993-as szerződést 1995 februárjában egy újabb dokumentum aláírása követte. Az ekkor parafált kormányközi jegyzőkönyv pontosította a felek építkezéssel kapcsolatos kötelezettségeit. A jegyzőkönyv továbbra is két egymással párhuzamosan futó vezeték telepítését irányozza elő. Alig telik el másfél év, és újabb jelentős megállapodás köttetik. Ezúttal a Lengyelországnak szállítandó földgáz mennyiségéről, illetve áráról – pontosabban az ármeghatározás módjáról – egyeznek meg. Az 1996. augusztus 27-én aláírt szerződés alapján Oroszország 2020-ig 250 milliárd köbméter gázt szállít Lengyelországnak. A speciális kedvezményes ár érvényesítésének ugyanakkor az volt a feltétele, hogy a leszállított orosz földgázt a lengyel fél nem adhatja tovább. Maga a vezetéktelepítés 1994-ben vette kezdetét, és 1999 szeptemberére be is fejeződött. A 684 km-es lengyelországi szakaszt 2000 áprilisában állították üzembe. Ez a vezetékrendszer Oroszország számára először tette lehetővé, hogy exportszállításainak mintegy 15-16%-át immár más, Ukrajnát elkerülő útvonalon juttathassa el az európai fogyasztókhoz.

Annak ellenére, hogy mind lengyel, mind orosz oldalon tudatában voltak a „Jamal” vezeték jelentőségének, az építkezés során mégis számos konfliktus merült fel. Az egyik feszültséget keltő probléma a második vezeték sorsa, illetve iránya körül alakult ki. Időközben ugyanis mindkét oldalon merültek fel olyan körülmények, illetve szempontok, amelyek miatt a felek szerették volna az eredeti megállapodást

⁹ Buharin, Ny. I.: *Roszszijszko–polszkije otosenyjija*, Moszkva, Nauka, 2007. 64. o.

módosítani. A lengyelek egy csaknem 400 km-rel hosszabb útvonalat javasoltak, míg a Gazprom az eredeti terveket úgy módosította volna, hogy a második vezeték Lengyelország közepén délre fordulna, és összekapcsolódna Szlovákiában az Ukrajna felől érkező eddigi fő szállítórendszerrel, a Testvériség vezetékkel. Különböző okok miatt a felek nem találtak kölcsönösen elfogadható megoldást, sőt az eredendően üzleti természetű ellentétek rövid időn belül erőteljesen átpolitizálódtak. Ebben látványos szerepet játszott az a vita, ami a gázvezeték mellett lefektetett üvegszál-optikai kábel rendelkezése körül bontakozott ki. A Gazprom a kábel fektetését a gázvezeték biztonságát szolgáló kommunikációs feladatokkal magyarázta, míg a lengyel sajtó az ország biztonsági szolgálataira hivatkozva olyan „információs sztrádát” látott, illetve láttatott maga előtt, amely lehetővé tenné a lengyelországi telefonbeszélgetések orosz titkosszolgálatok általi lehallgatását. A lengyel kormány külön csoportot hozott létre azzal a megbízással, hogy ellenőrizze a kábelfektetés törvényességét, illetve a vele kapcsolatban felmerülő esetleges biztonsági kockázatokat. Noha a vizsgálat végül azzal zárult, hogy semmi törvénybe ütköző nem történt, a „Jamal” vezeték első ága körüli viták és konfliktusok 2001-re végérvényesen megpecsételték a második ág sorsát. Ez az az időszak, amikor Varsónak váratlanul ismét eszébe jut Kijev, és határozottan elzárkózik – többek között a baráti Ukrajna érdekeire is hivatkozva – a „Jamal” vezeték második ágának lengyelországi építésétől. De nem így a kormányon lévő német szociáldemokraták, akik néhány évvel később, 2005 szeptemberében minden további nélkül készek a Balti-tenger fenekén fektetendő ún. Északi áramlat telepítéséről Oroszországgal megegyezni.

Barátságatlan hangulatot kelteni Varsóban Moszkvával szemben soha nem jelentett komolyabb nehézséget. Miként találni példát bőven ennek fordítottjára is, merthogy mindez

Moszkvának sem okoz különösebb gondot. És ez – a két ország közös múltjának ismeretében – nem is olyan meglepő. A meglepő inkább az, hogy miféle eszközöktől sem visszariadva képesek mindezt a felek kölcsönösen elérni. Oroszország nyilván nem csak Lengyelországban, de a kelet-közép-európai térség többi államában is tart szép számmal hírszerzőket és folytat kiterjedt felderítőtevékenységet. Mindazonáltal alig találni Lengyelországon kívül példát arra, hogy orosz kémügyművek kerüljenek nyilvánosságra és borzolják hosszú heteken át a helyi közönség hangulatát. Ez persze részben magyarázható Lengyelország térségbeli súlyával, nagyságával, stratégiai jelentőségével, ami összességében Varsót érthető módon az orosz hírszerzés egyik kiemelt célszágává teszi. Ez azonban aligha magyaráz meg mindent. Már csak azért is, mert efféle botrányok még a lengyelek méretéhez mérve is túl gyakorinak tűnnek. Az egyik ilyen jellegű komoly politikai hullámokat keltő incidensre – felettébb beszédes módon – épp 2000 elején, a „Jamal” vezeték körüli viták tetőzésének idején került sor, amikor is a lengyel külügyminisztérium látványosan kilenc orosz diplomatát szólított fel az ország azonnali elhagyására, állítólagos felderítőtevékenységükre hivatkozva. A január 19-i lengyel döntést két nappal később hasonló tartalmú moszkvai bejelentés követte. De számos további példát lehetne sorolni, így többek között azt az esetet is, amikor maga a távozó államfő, Lech Wałęsa vádolja meg 1995 végén az ország miniszterelnökét, Józef Oleksyt előbb a szovjetek, majd pedig az oroszok javára történő kémkedéssel. Mindez arra vall, hogy a két ország közti kapcsolatok – noha elvileg kölcsönösen fontosak lehetnének – máig tele vannak megoldatlan és érzelmileg súlyosan terhelt problémákkal. Így aztán nem meglepő a felek közti már-már állandósult bizalmatlanság.

A két ország kapcsolatait az elmúlt szűk két évtizedben többször is megpróbálták kiszabadítani a kölcsönös sérelmek

szorításából, ám ezek a kísérletek rendre elakadtak. Varsó és Moszkva viszonyának máig talán legérzékenyebb területe az 1939–40-es időszakhoz, vagyis Lengyelország 1939. szeptember 17-i szovjet megtámadásához és az akkor foglyul ejtett lengyel tisztek és civilek 1940-es kivégzéséhez kapcsolódik. Mint ez közismert, 1940 áprilisában és májusában az ÖKP(b) KB Politikai Bizottságának március 5-i keltezésű határozata alapján közel 22 ezer lengyel foglyot végeztek ki. Ebből csaknem 15 ezer főt – akiket korábban a kozelszki, a sztrobelszki és osztaskovi lágerekben tartottak foglyul, és többségüket tisztek, míg kisebbségüket rendőrök és a lengyel közigazgatás munkatársai alkották – Katynban, Harkovban és Mednijben lőtték főbe. Ugyanezen PB-határozat alapján ugyancsak 1940 tavaszán további 7300 nyugat-ukrajnai és nyugat-belorusziai börtönökben raboskodó lengyel foglyot végeztek ki az NKVD, a szovjet belbiztonság emberei.

Ezt a történelmi traumát fontos vonatkozásaiban máig különbözőképpen ítélik meg Varsóban és Moszkvában. Jellemző, hogy a hivatalos moszkvai álláspont még 1990 januárjában is – amikor a szovjet főügyész, A. Ja. Szuharjev válaszelevelében elutasítja a lengyel főügyész első helyettesének azt a kérését, hogy a szovjet hatóságok indítsanak büntető-eljárást a Katynban kivégzett lengyel tisztek ügyében – arra hivatkozva tagadja meg a vizsgálatot, hogy továbbra sem állnak rendelkezésére olyan bizonyítékok, amelyek a szovjet fél felelősségét igazolnák.¹⁰ Ezek a bizonyítékok azonban léteztek, még ha azok akkor még nem is álltak a szovjet főügyészség rendelkezésére, merthogy Gorbacsov elnöki archívumának legféltettebb titkai közé tartoztak. Nem is hozták azokat nyilvánosságra egészen 1992. október 14-ig, amikor is

¹⁰ Jazsborovszkaja, I. Sz.–Jablokov, A. Ju.–Parszadanova, V. Sz.: *Katinszkij szindrom v szovjetszko–polszkij i rosszizszko–polszkij otnosenijah*, Moszkva, 2001. 306. o.

a katyni drámával összefüggő dokumentumokat – köztük a foglyok kivégzését elrendelő 1940. március 5-i PB-határozatot – egyszerre adták közre Moszkvában és Varsóban.¹¹ Ugyanakkor több mint elgondolkodtató, hogy bár a lengyel elnök, Lech Wałęsa már 1992 májusában hivatalos látogatást tesz Moszkvában, ezeket a dokumentumokat akkor még nem kaphatja meg.

A konfliktus Katyn kapcsán lényegében két vonatkozásban áll fönn máig. Egyrészt lengyel részről szerették volna elérni, hogy az orosz hatóságok kutassák fel az 1940-es kivégzések közvetlen végrehajtóit is, és mondják ki bűnösségüket. Másrészt a katyni mézárilást Moszkva is tekintse népirtásnak, és fizessen jóvátételt az érintettek családtagjainak. Orosz részről azonban – különböző okokra és körülményekre hivatkozva – ezek teljesítésére nem hajlandók. Bár Moszkva elismeri a kivégzések barbár és semmivel sem igazolható voltát, azt nem hajlandó genocídiummá minősíteni, arra hivatkozva, hogy e kétségtelenül borzalmas tett nem irányult a lengyelség egésze ellen. A közvetlen végrehajtók felkutatásával kapcsolatban pedig 2004 végén született meg a ma is érvényben lévő hivatalos moszkvai álláspont: az ügy – miután azt orosz részről nem tekintik háborús bűnnek – időközben elévült.

Ez az érzelmi háttér – hol fölerősödve, hol némiképp visszafogottan – máig fontos eleme Moszkva és Varsó érintkezésének. Vannak periódusok, amikor a felek megpróbálnak felülemelkedni ezen, és vannak, amikor épp ellenkezője történik, vagyis a múltidézés direkt politikai eszközzé válik. Az előbbire mutatott példát Varsó 2000 és 2004 ősze közt, amikor is Kwasniewski elnök – a kelet-közép-európai országok vezetői közül elsőként, és 2002 végéig jószerével egyedülként is – ismerte föl a korai putyini stabilizációban rejlő poli-

¹¹ *Katyny. Dokumenti.* Moszkva, 1999. 40. o.

tikai lehetőségeket. Kwasniewski 1995-ös megválasztásától kezdve kereste az alkalmat a lengyel–orosz kapcsolatok konszolidálására, de – különböző okok miatt – ez Jelcin idején nem járt különösebb sikerrel. Putyin színre léptével azonban új helyzet alakult ki. Ennek adott látványos igazolást az orosz elnök 2002 januárjában tett varsói útja is. A látogatás során a felek megegyeztek abban, hogy a két ország kapcsolatát a jószomszédi viszony, az egyenjogúság és az üzleti pragmatizmus jegyében fogják alakítani.

Az akkor kormányzati pozícióban lévő lengyel baloldali meggyőződése volt, hogy Varsó érdekeit is szolgálja, ha szomszédságában egy modern, demokratikus és jogállami Oroszország jön létre és kapcsolódik be mind a térség, mind általában is Európa ügyeibe. Ez az az időszak, amikor az oroszul is kiválóan beszélő Aleksander Kwasniewski évente többször is találkozik Putyinnal. 2004 szeptemberében a moszkvai Lomonoszov Egyetem hallgatói előtt elmondott beszédében újra megerősítette, hogy a „demokratikus, plurális, stabil és fejlődő Oroszország az egész demokratikus világ és Lengyelország reménysége is”.¹² Ez a már-már idilli kép azonban pár héttel a lengyel elnök moszkvai látogatása után pillanatok alatt darabjaira hullik. Mindez a 2004. október végén kezdődő ukrainai elnökválasztás, illetve az ehhez kapcsolódóan kibontakozó „narancsos forradalom” és az abban játszott lengyel szerep következménye volt.

Kwasniewski politikáját már a narancsos fordulat előtt is jellemezte az Ukrajna iránt mutatott kitüntetett figyelem. Miként igyekezett gyakorta találkozni az orosz államfővel – kiváltképp Putyin idején –, ugyanúgy próbált intenzív kapcsolatot kialakítani a Kucsma irányította Ukrajnával is. Ez a Kijev iránt mutatott érdeklődés – mások mellett – egyenes

¹² Kwasniewski, A.: *Rosszija i Pol'sa nuzsdajszja v dialoge*, Nowaja Pol'sa, 2004. 4. 3. o.

következménye volt annak, hogy Kwasniewski első hivatalos külföldi útja során találkozott a Párizsban megjelenő befolyásos lengyel emigráns lap, a *Kultura* nem kevésbé tekintélyes főszerkesztőjével, Joseph Giedroyccal, aki hosszú beszélgetésük során végképp meggyőzte arról, hogy Ukrajna Lengyelország számára egyike a lehetséges legfontosabb szövetségeseeknek. Ez persze önmagában kevés lett volna ahhoz, hogy Varsó olyan aktívnak mutakozzzék 2004 őszén Ukrajnában, mint amilyen aktívnak mutakozott. Kellett ehhez még annak érzékelése is, hogy Lengyelország immár önmagát ismét a kelet-közép-, illetve kelet-európai térség egyik meghatározó tényezőjének tekinthette. És ez nemcsak a lengyel középhatalmi ambíciók következménye volt, de annak is, hogy a térséget korábban hosszú időn át uraló Moszkva ereje a 90-es évek során jelentősen megcsappant. Ebben a helyzetben egyáltalán nem tűnt illúziónak, hogy a régió felügyeletéért évszázadokon át folyó geopolitikai verseny Varsó és Moszkva közt felújítható, ráadásul erős lengyel győzelmi esélyekkel. Ehhez járult még az a lengyel politikai osztály jó részét jellemző edukáló hit, hogy a demokratikus értékek uralomra segítése fontos, nemes és teljesíthető misszió. És persze arról se feledkezzünk meg, hogy eközben Varsó maga mögött tudhatta az Egyesült Államok messzemenő támogatását is.

Ám nemcsak lengyel oldalon készültek az „ukrajnai ütközetre”, de Moszkvában is. Mégpedig egy olyan Moszkvában, ahol 2003 őszétől mind inkább érzékelhetővé vált az ország politikai vezetésének visszanyert magabiztossága. Ez az új keletű magabiztosság több körülmény együttes hatásából eredt. Mindenekelőtt abból, hogy Putyin korai józan és óvatos politikája révén sikerült stabilizálni az ország belső helyzetét. A visszanyert politikai stabilitást az olaj árának 1999-től lassan meginduló növekedése is kezdte pénzügyileg alátámasztani. Ennek következtében 2004 elejére az orosz arany- és

valutatartalékok már elérték azt a szintet, amit a szovjet korszak csúcspontján, a 70-es évek végén értek el, azaz meghaladták a 80 milliárd dollárt. Ez az eredmény a mai közel 500 milliárd dolláros orosz tartalékok felől nézve akár még szerénynek is tűnhet, ám ha azt azzal a 7,5 milliárd dolláros értékkel vetjük egybe, amellyel Putyin 1999 végén átvette az államkassza kulcsát, a teljesítmény mégiscsak imponáló.

A tartalékok gyarapodása Moszkva számára azt is lehetővé tette, hogy kezdjen fokozatosan kiszabadulni abból a külső pénzügyi függésből, amibe még a késői gorbacsovi évek során került. Így aztán Oroszország épp ekkor kezdte el idő előtt visszafizetni tartozásait, vagyis elindult a pénzügyi függetlenedés felé. Ez az új helyzet rövid időn belül visszahatott a belpolitikai folyamatokra is. Egyfelől az energiaárak tartós és lendületes emelkedése egyre vonzóbb és fontosabb feladatává tette a 90-es években elkótyavetyélt energiaszektor feletti – közvetlen és közvetett – állami ellenőrzés visszaszerzését (lásd Jukosz-ügy!). Másfelől pedig a pénzügyi függetlenedés hatására Moszkva egyre kevésbé kényszerült arra, hogy számot vessen külső megítélésével, és ez 2003 őszétől jelentős mértékben fölerősítette az orosz politika autoriter tendenciáit (lásd a dumaválasztások lebonyolítását 2003 decemberében!). Ilyen körülmények között egyáltalán nem meglepő, hogy Moszkvában elérkezettnek látták az időt arra, hogy felvegyék a kesztyűt, és – ha kell ütközetet is vállalva – mindent megtegyenek Ukrajna „megtartásáért”. És ha e „megtartásnak” az az ára, hogy az Oroszországban alkalmazott és bevált autoriter politikai technológiákkal kell élni, hát akkor majd élünk vele – fogadkoztak Moszkvában. Ha nekünk jó e rendszer, miért ne lenne jó Ukrajnában is? – gondolták a Kremlben, de csatlakozniuk kellett.

A kijevi kudarc rendkívül kínosan érintette Moszkvát. Az ott elszenvedett vereség következményei felettébb szerteágazók lettek. Egyrészt – már-már a politikai paranoia határát

súrolva – a vereség tovább erősítette az orosz politika tekintélyelvű tendenciáit. Ennek részeként – félve a „színes forradalmak” oroszországi kísérleteitől – a Kreml radikálisan felülvizsgálta és jelentősen megszigorította az ukrajnai eseményekben oly fontos szerepet játszó ún. nem kormányzati alapítványok bejegyzésének, működésének és finanszírozásának oroszországi feltételeit. Ezzel párhuzamosan – ugyancsak 2005 elején – megkezdődik azoknak az ifjúsági szervezeteknek – Nasi, Molodaja Gvaryija, Mesztnije stb. – a megszervezése és anyagi bázisának a megteremtése, amelyek feladata egy majdani, a kijevi példához hasonló, utcai szembenállás esetén a hatalom ellenfeleivel való megütközés lenne. Másrészt, a kijevi kudarc további fontos következménye lett, hogy hosszú idő után először jött létre valamiféle ideológiai talapzata az Oroszország és a Nyugat közti szembenállásnak. Orosz részről ugyanis azt hangoztatták, hogy a Nyugat által támogatott „színes forradalmak” nem a demokráciaterjesztés magasztos eszményeiről szólnak, sokkal inkább a Nyugat nyers geopolitikai expanziójáról. Ezek az akciók – hajtogatják Moszkvában – nemhogy demokráciát nem teremtenek, épp ellenkezőleg. Ráadásul még destabilizálják is a térséget. Ezzel szemben a Nyugat azt állítja, hogy a térség, vagyis az egykori szovjet belső periféria addig nem is lesz stabil, amíg következetesen nem demokratizálódik. Látható, itt aligha lehetséges bárminemű kompromisszum. És ebből még egy dolog adódott: Moszkva számára immár fontossá vált – kiváltképp az egykori szatellitállamok vonatkozásában –, hogy a térség államainak magatartása aktív avagy távolsgártató a „színes hatalmváltások” idején. És miután Varsó bizonyult a legaktívabbnak – a balti államok mellett – e „forradalmak” patronálásában, pillanatok alatt elveszítette Moszkva korábbi politikai jóindulatát.

A „színes forradalmakon” túl, bár részben azokhoz is kapcsolódva, az elmúlt években még egy fontos szempont

alapján kezdett Moszkva a kelet-közép-európai térség államai közt szelektálni. Ez ugyan nem erős szelekció, mindazonáltal orosz részről mégiscsak figyelnek erre. Ez pedig az ún. GUAM-csoportozás való viszony kérdése. A csoport még 1997-ben jött létre, erőteljes amerikai támogatás mellett. Ez az első és jószerével máig az egyetlen olyan FÁK-térségi szubregionális szerveződés, amelyik kifejezetten az orosz „túlsúly” valamiféle ellensúlyozására alakult Grúzia, Ukrajna, Azerbajdzsán és Moldova részvételével. Eredetileg azért hozták létre, hogy Oroszországot elkerülő útvonalat biztosítsanak a kaszpikumi térség energiaforrásainak nemzetközi piacokra történő kijuttatásához. Ehhez a feladathoz időközben más, a demokráciaterjesztéssel összefüggő politikai intenciók is kapcsolódtak. Moszkva mindkét funkciójában érdekeivel ellentétes szerveződésként tekint a GUAM-csoportra, sőt azokra az államokra is, amelyek kifejezetten aktívak a vele való együttműködésben. A balti államokon túl a térségünkben két olyan ország található, amelyik élénk és kiterjedt kapcsolatokat ápol a GUAM-csoporttal. Ez Lengyelország és Románia, régióknak az a két állama, amelyik részben a Moszkvával szembeni hagyományos bizalmatlanságából, részben egyéb politikai megfontolásokból a leginkább nyitott az amerikai stratégiai célok támogatására. A közép-kelet-európai térség többi állama – különböző okokból – láthatóan tartózkodik e szerep elfogadásától.

Összességében elmondható, hogy a térségünkkel kapcsolatos orosz politika leginkább három kérdést illetően érzékeny. Egyrészt, fontosnak tartja, hogy régióknak államai ne legyenek fékezői, még kevésbé akadályozói annak, hogy az orosz energiaszállítások eljussanak a Moszkva számára oly fontos nagy nyugat-európai fogyasztókhoz. Másrészt komoly jelentőséget tulajdonít annak, hogy a térség államai ne legyenek eszközei, illetve hordozói olyan politikai terveknek, amelyek – orosz megítélés szerint – a FÁK-térség geopolitikai

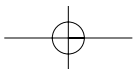
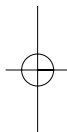
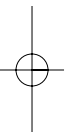
újrafelosztását szolgálják. Harmadrészt pedig, miután a putyini rendszer fontos legitimáló hivatkozást lát Moszkva II. világháborús áldozathozatalában, Oroszország érzékenyen reagál minden olyan kísérletre, amely e szerep felülvizsgálatát kezdeményezi. Amennyiben e három, számára fontos kérdésben Moszkva nem érzékel ütközést, úgy nem látja akadályát annak, hogy az adott, térségünkbeli országgal tárgyszerű és pragmatikus viszonyt alakítson ki. Ha viszont konfliktust érzékel, akkor kész – nemritkán akár aránytévesztő módon is – visszacsapni. Ennél többet azonban egyelőre nem tesz.

2008. május

(Az elemző, 2008. 1. szám)

2. RÉSZ

Csövek és csaták

2.1. „Sz novim gazom!” Az orosz–ukrán gázcsata

Az a történet, ami most látványos gázcsataként az elmúlt hetekben Oroszország és Ukrajna között kibontakozott, nem előzmény nélküli. A kérdés egy ideje legfeljebb csak az volt, hogy mikor fog bekövetkezni. Nyilvánvaló volt ugyanis, hogy azt a fajta energiapolitikát, amely Oroszország közvetlen szomszédainak, a Szovjetunió egykori tagállamainak politikai lojalitásukért cserében alacsonyan tartja az energiaárakat, az elmúlt másfél-két év térségben lezajló politikai változásai nyomán aligha fogja Moszkva fenntartani. Merthogy az igazsághoz hozzátartozik: az Oroszországból szállított földgáz ára valóban jelentősen elmaradt a Közép- és Nyugat-Európában érvényesített áraktól.

Moszkva december elején érezte elérkezettnek az időt arra, hogy megtegye partnereinek új ajánlatát. Végignézve azonban ezen a listán, rögtön feltűnik az ukránokkal szembeni nagyfokú barátságtalanság, hiszen ellentétben a balti államokkal, illetve az európai és transzkaukázusi köztársaságokkal, csak a Kijevnek címzett ajánlat növelte meg több mint háromszorosára a földgáz árát. Moszkva ugyanis első körben az eddigi 50 USD/1000 köbméter ár helyett 160 dollárért kínálta portékáját. Jellemző módon egyetlen más esetben sem haladta meg az új ár a régi dupláját. Még Grúzia esetében sem ilyen drasztikus a növekedés. A moszkvai ajánlat ugyanis az eddigi 63 dolláros szintről 110 dollárra kívánja emelni a földgáz árát. Láthatóan Tbiliszit illetően nem politikai célok játszanak közre, hiszen Grúziával azonos megítélés alá került

Örményország is, pedig ha van megbízható és közeli szövetségese Oroszországnak a Kaukázus déli oldalán, az minden kétséget kizáróan Jereván. Ennek ellenére az örmények is az eddigi 56 dollár helyett 110 dollárért lesznek kénytelenek gázt venni, amennyiben azt Oroszországtól szerzik be. A három kis balti állam – politikai konfliktus ide, politikai konfliktus oda – viszonylag olcsón megúszta, mert az eddigi 80 dolláros ár esetükben mindössze 120-125 dollárra emelkedik az év elejétől. Ugyanakkor több mint beszédes, hogy két szomszéd államban lényegében érintetlen marad az ár. Ez Belorusszia esetében aligha szorul külön magyarázatra – miközben persze rávilágít arra, hogy mennyiben üzleti és mennyiben politikai kérdés ez az árvíta –, ám Azerbajdzsán kapcsán azt mégiscsak érdemes leszögezni, hogy Baku nyilván azért kaphatja lényegében változatlan áron, 61 dollárért az orosz gázt, mert a késő őszi parlamenti választások eredményei és az eme eredmények kialakításában játszott orosz szerep – moszkvai megítélés szerint – meghitt politikai közelségbe hozta Ilham Alijev és Vlagyimir Putyin rendszerét.

Az ukránok, miután fölocsúdtak az első sokkhatás alól, a 160 dolláros árajánlat mellé néhány nappal később kaptak egy további moszkvai ajánlatot is. Ez lényegében arról szólt, hogy amennyiben Kijev kész visszatérni a 2002-ben egyszer már a megvalósítás útjára bocsátott, ám utóbb elakadt – az ukrainai gázvezetékrendszert orosz–ukrán közös felügyelet alá vonó – konzorcium gondolatához és ismételt életre keltéséhez, akkor nincs áremelés, minden marad a régiben.

Moszkva hosszú évek óta próbálkozik azzal, hogy lépésről lépésre felügyelete alá vonja Ukrajna gázszállító rendszerét. Az orosz magatartás részben érthető is, hiszen az Ukrajnán keresztül haladó tranzitvezetékekkel régóta vannak problémái, Európába irányuló szállításait nem érzi biztonságban. Moszkva Ukrajnát nemegyszer vádolta meg – feltehetően az esetek jelentős részében nem is alaptalanul – e vezeté-

kek illegális megcsapolásával. És ez éppúgy vonatkozik a korábbi Kucsma-korszakra, mint a „narancsos forradalom” utáni juscsenkói időszakra. Ukrán részről azonban korábban is, miként most is, tartanak attól, hogy a vezetékek feletti ellenőrzés átadásával még inkább kiszolgáltatott helyzetbe kerülnének, ezért aztán vonakodnak mindettől.

De nem medítálhattak ezen túlságosan sokáig Kijevben, mert jött az újabb hideg zuhany, és a Gazprom vezetői december közepén bejelentették, hogy Ukrajna lekésett a 160 dolláros árról, ez az ajánlat immáron nem él, az ukránok fizessenek annyit, amennyit az európai fogyasztók átlagban fizetnek, azaz 220-230 dollárt. Ez pedig azt jelentené, hogy Kijev január 1-jétől csaknem ötször annyiért kaphatná meg ugyanazt a gázt, mint kapta 2005-ben. Erre mondta Juscsenko elnök, hogy ezek után már csak azt nem érti, hogy miért nem 500 vagy 700 dollár a gáz ára! Merthogy ezzel az erővel akár ezt is kérhette volna Moszkva. És valóban, nehéz komolyan venni azt az orosz érvelést, amely váltig hajtogatja, hogy ebben a történetben nincs semmi politika, van viszont világpiazi ár. Csakhogy erősen kérdéses, hogy van-e egyáltalán ilyen, azaz létezik-e a gáznak világpiazi ára? És ez nemcsak azért kérdéses, mert mint láttuk ugyanazt a gázt ugyanaz a tulajdonos eladhatja a posztszovjet térségben 47 dollárért éppúgy, lásd Belorussziát, mint ennek csaknem ötszöröséért Ukrajna esetében. És persze az is elgondolkodtató, hogy Türkmenisztán miért tudja 2006-ban is 60-65 dollárért árusítani a gázt, ha van világpiazi ár, és az valamilyen oknál fogva – Moszkva szerint – épp most 250 dollár körül alakul. Ez a dolog még akkor sem stimmel, ha a türkmén gázárhoz hozzáadjuk azt a szállítási díjat, amivel az Európába ér. A ma érvényes térségbeli tranzitálási díjak mellett ugyanis ez az ár legfeljebb csak 20-25 dollárral emelkedhetne 1000 köbméterenként.

Ezzel kapcsolatban felettébb tanulságos Andrej Illario-

novnak, Putyin 2005 decemberében lemondott gazdasági főtanácsadójának egy nappal távozása előtt adott interjúja. (Mellesleg, azóta már tudjuk, amit akkor még csak feltételezhettünk, hogy a főtanácsadói poszt feladásához az utolsó lökést épp a gázvita moszkvai értelmezése adta.) Nos, Illarionov egyrészt megjegyezte, hogy a vállalatoknak nem az a feladatuk, hogy értékesítési áraikat maximalizálják, hanem hogy minél nagyobb profithoz jussanak, és eme utóbbi többnyire épp nem az ármaximalizálással érhető el. Túl ezen arra is felhívta a figyelmet, hogy az a Moszkva által gyakorta hivatkozott 220-230 dolláros árszint amin Németország vásárolta 2005-ben az orosz földgázt, nem a világpiaci ár valamiféle derivátuma, hanem egész egyszerűen azon számítások eredménye, amely számításokkal összevetették a gázár versenyképességét más, alternatív energiaforrások (gázolaj, kőszén stb.) németországi piaci árával. Illarionov azt tanácsolta, hogy Ukrajna esetében is ezt a módszert kellene követni, és ez korrekt eljárás lenne.

Moszkva azonban erre egyelőre nem hajlandó. És ezt megteheti, mert pozíciói a gázüzlet terén kivételesen erősek. A Gazprom, vagyis az orosz állam tulajdonában van a világ ma ismert földgázkészletének durván harmada. (Az ezzel kapcsolatos adatok nem egyöntetűek. Mindazonáltal az orosz részesedést egyetlen mértékadó forrás sem becsüli 27-29%-nál kisebbre és 38%-nál nagyobbra. Ám bárhogya is álljon a tényleges helyzet, egy biztos: még a 27%-os részesedés is exkluzív pozíciót biztosít Moszkvának!) Ráadásul nemcsak attól válik Oroszország helyzete kivételessé, hogy ilyen nagy mérvű a részesedése, hanem attól is, hogy a következő legnagyobb gázkincsvagyonnal rendelkező állam, Irán az orosz készletknél 2-2,5-szer kisebb mennyiséggel rendelkezik. Túl mindezen, a Gazprom tulajdonában van egy kivételes méretű, több mint 130 ezer km hosszúságú gázvezetékrendszer is. Ilyen körülmények között talán már nem is olyan

meglepő Oroszország magabiztossága. Inkább csak az okozhat némi fejtörést, hogy mindez miért nem mutatkozott már meg korábban is.

Valószínűleg azért, mert van itt egy fontos, ám ritkán emlegetett körülmény, amely egyelőre korlátokat szab az orosz magabiztosságnak. Mégpedig az, hogy pillanatnyilag – és ez a helyzet az elkövetkező 5-6 évben aligha fog változni, vagyis mindaddig amíg nem épülnek meg az első jelentős ázsiai vezetékek és juttatják el a Szibériában kitermelt energiahordozókat a Csendes-óceánig – Moszkva mind az olaját, mind a földgázát jelentős mennyiségben csak Európa felé tudja szállítani. Ráadásul a gáz esetében 80-85%-ban Ukrajnán keresztül. (Ez évente mintegy 110 milliárd köbméter gáz tranzitálását jelenti Közép- és Nyugat-Európába.) Kijev nyilván abban bízott és bízik talán még ma is, hogy Oroszország nem fogja megkockáztatni európai partnerei bizalmának megingását, estleges elvesztését. Moszkva ezt persze nem akarja, ám azzal is tisztában van, hogy Európa jelentős része nem tudja rövid időn belül kiváltani az orosz földgázt. (Már ma is 14 olyan európai ország van, amelynek gázfogyasztásán belül az orosz gázimport aránya meghaladja az 50%-ot. Idetartozik Magyarország is, a maga 80%-ot meghaladó arányával, illetve azzal az adottságával, hogy ilyen mérvű gázimportfüggőség mellett elsődleges energiafelhasználása 45%-ban földgázalapú. Hasonlóan magas arány Nyugat-Európában csak Hollandiában alakult ki, azzal a lényeges különbséggel, hogy a németalföldi kisállam gázexportőr. De akad e listán olyan ország is, ahol az Oroszországból beszerzett gáz aránya a gázfogyasztáson belül csaknem 100%-os. Ilyen például Szerbia és Bulgária, továbbá a mostani konfliktusban semmilyen formában sem érintett Finnország is. De az európai gazdaság és politika olyan fajsúlyos szereplői, mint amilyen Németország (43,4%), Franciaország (29,8%) vagy éppen Olaszország (29,5%), már most is jelentős mértékben

rautáltak az orosz gázimportra.) Ha mindehhez még hozzá- tesszük, hogy az előrejelzések az északi-tengeri lelőhelyek 7-10 éven belüli kimerülését vetítik előre, azaz eltűnik a nor- vég és holland gáz, akkor Európa számára nem marad más, mint az orosz szállítások elfogadása, vagy a lehető leggyor- sabb áttérés más energiaforrásokra. Ez az utóbbi azonban rendkívül komoly, talán ma még fel sem becsülhető költsé- gekkel járna. Meglehet ezeket a költségeket Európának végül mégis csak majd állnia kell, ám mindez nagymértékben függ attól, hogy milyen gyorsan és milyen eredménnyel zárul Moszkva és Kijev konfliktusa.

Az biztos, hogy Ukrajna néhány év múlva már nem lett volna abban a helyzetben, hogy ilyen típusú konfliktust vál- laljon Oroszországgal. Többek között azért, mert Moszkva láthatóan óriási energiával dolgozik azon, hogy amennyire és amilyen gyorsan csak lehet függetlenítse magát a mintegy 1300 km hosszúságú ukrán tranzitútvonaltól. Nem véletlenül akart a Gazprom még azok után is gázvezetékét fektetni Lengyelországon keresztül, hogy 2000-ben kipattant az az emlékezetes botrány az orosz gázóriás gázvezetékekkel párhü- zamosan haladó optikaikábel-telepítéséről. Moszkva – a ká- belbotrány és az annak nyomán kibontakozó konfliktus da- cára – akkor még jobban bízott Lengyelországban, mint a Kucsma irányította Ukrajnában, és újra és újra fölvetette a lengyel útvonalat. Varsó válasza azonban kitartóan elutasító volt. Arra hivatkozott, hogy Lengyelország nem fogja cser- ben hagyni ukrán barátait, és nem járul hozzá egy Ukrajnát elkerülő újabb vezetékfektetéshez. Ki gondolta volna azon- ban akkor, hogy a tengerfenéken való vezetéktelepítés ára olyan ütemben csökken majd, mint ahogy ez az elmúlt évek- ben bekövetkezett. Manapság ugyanis a tenger alatti fektetés ára már csak durván duplája a szárazföldinek. Ezen az áron pedig – vélekednek Moszkvában – immár megéri kiváltani azokat a politikai, üzleti és technológiai kockázatokat, ame-

lyek az ukrainai, illetve a lengyelországi tranzitálással keletkeznek. A német szociáldemokratáknak meg nem jutott eszébe, hogy azt mondják: mi nem hagyjuk cserben lengyel barátainkat. Alá is írta Schröder és Putyin – mindössze pár nappal a németországi parlamenti választások előtt – azt a szándéknyilatkozatot, amely 49:51%-os aránnyal létrehozta az ún. észak-európai gázvezeték üzemeltető német–orosz konzorciumot. Ha e vezeték megépül – és a jelek azt mutatják, hogy Moszkva nagyon gyorsan szeretné ezt megtenni –, az orosz gáz európai exportja nagymértékben átirányul majd e stratégiai jelentőségű vezetékre.

E perspektívák ismeretében mit tehet Ukrajna? Egyrészt nyilván ameddig csak lehet megpróbál ellenállni az orosz ár-emelési diktátumnak, ám ezt a végtelenségig még sem teheti. Valamilyen mértékben engednie kell, miközben forrásokat kell teremtenie a korábban nem kalkulált költségeihez. Ez részben az orosz gáz tranzitálási díjának két-háromszoros emelésével, másrészt pedig – nagy valószínűséggel – az EU által folyósított hitelekkel teremthető meg. És túl ezen, Kijev hosszabb távon kénytelen lesz energiapazarló termelését jelentős mértékben modernizálni, mert az mégiscsak képtelen helyzet, hogy a mai ukrán gázfogyasztás nagyobb, mint a németországi. Ezeken túl elvileg könnyíthetne Ukrajna helyzetén az a türkménisztáni gáz (40 milliárd köbméter), amelynek 2006-os szállításáról Kijev Nyijazov türkmén elnökkel megegyezett, mégpedig 60 dolláros áron. A probléma csak az, hogy Alekszej Miller, a Gazprom első embere december 29-én ugyancsak megállapodott a türkmén államfővel arról, hogy Oroszország kész a 2006-os szállításokra (30 milliárd köbméter) vonatkozó korábbi szerződés módosítására, és az abban kialakult ár 5 dollárral való megemelése, vagyis Moszkva hajlandó ezer köbméter türkmén gázért 65 dollárt fizetni. Nem világos azonban, hogy miként teljesíti majd Türkmenisztán mindkét szerződésben vállalt kötelezettségét.

Az a vezeték ugyanis, amelyen keresztül Türkmenisztán szállítani képes, mindössze 40 milliárd köbméter tud évente átengedni. Ezért aztán aligha tudja ma bárki is, hogy végül ki kapja meg a türkmén gázt. Mindenesetre erre – már csak geopolitikai okokból is – Oroszországnak sokkal nagyobb az esélye.

Egyelőre úgy tűnik, hogy Moszkva hiába vetette be a gázárfegyvert, stratégiai célját – az ukrán gázvezetékrendszer feletti ellenőrzés megszerzését – nem tudta, nem tudja elérni. Taktikai sikereket azonban alighanem elkönnyvelhet. Ez a huzavona ugyanis – kiváltképp, ha hosszan elhúzódik – nagy valószínűséggel éreztetni fogja hatását a márciusi ukrainai parlamenti választások eredményén. A kemény orosz magatartás minden bizonnyal arra is jó lesz, hogy az otthoni, azaz oroszországi közvéleménnyel éreztesse: nem biztos, hogy érdemes „narancsos forradalmat” csinálni. Lám, mire mentek vele? Végül, de nem utolsósorban, ez a konfliktus megterhelheti Kijev és az Európai Unió kapcsolatait. Hogy így lesz-e, majd kiderül? Az azonban már egy ideje világosan látszik, hogy Oroszország a globális erőforrások feletti ellenőrzés tudatában alakítja politikáját. Ideje e helyzettel szembenézni!

2006. január

(*Magyar Narancs*, 2006. január 5.)

2.2. Nabucco avagy Kék áramlat?

Amióta az orosz gázipari óriás, a Gazprom 2005 végén rövid időre elzárta az Ukrajnán át Nyugatra tartó vezetékének csapját, Európa Moszkva iránti – egyébként is folyamatosan apadó – bizalma jelentősen megcsappant. Történt mindez annak ellenére, hogy Oroszország a szállítások visszatartásával nyilvánvalóan nem Európát akarta megfenyegetni. Mindössze arra tett kísérletet, hogy felülvizsgálja közvetlen környezetével, az egykori szovjet térség államaival kialakított korábbi, ekkor már elhibázottnak tekintett politikáját. E politika kulcseleme volt ugyanis, hogy Moszkva – cserébe a FÁK-térség országainak politikai lojalitásáért – olcsó energiát biztosított számukra. A 2004 őszen lezajló ukrajnai „narancsos forradalom” után azonban mindez tarthatatlannak tűnt. Moszkva elérkezettnek érezte a pillanatot, hogy a Nyugat felé tájékozódó Kijevvel szemben határozottan érvényesítse érdekeit. Az azonban máig nem teljesen világos, hogy ezek az érdekek milyen hierarchiát alkottak. Továbbra is nehéz eldönteni, hogy a nyílt konfliktus idején Moszkva elsődleges célja az európai piacokon érvényesített energiaárak Kijevvel szembeni kikényszerítése, avagy az Ukrajnán áthaladó három ún. magisztrális gázvezeték fölötti ellenőrzés megszerzése volt-e. Az utóbbi azért lehetett – és lehet ma is – fontos Oroszországnak, mert gázexportjának 80-85%-a Ukrajnán keresztül jut el az európai vevőkhöz. Következésképpen Moszkva messzemenően érdekelt abban, hogy ezek a vezeték politikai, üzleti és technológiai akadályok nélkül működ-

jenek. Ráadásul orosz részről azt is évek óta nehezményezték – és ez éppúgy érvényes volt Leonyid Kucsma, mint Viktor Juscenko elnöki periódusára –, hogy Ukrajnában rendszeresen megcsapolják az Európa felé tartó gázvezetékeket. De még abban az esetben is, ha elfogadjuk és legitimnek tekintjük Moszkva fenti szempontjait és érdekeit, több mint vitatható az a mód, ahogyan azokat megpróbálta Kijevvel, majd egy évvel később Minszkkal szemben érvényesíteni.

Mindenesetre abban csaknem teljesen biztosak lehetünk, hogy amennyiben nem került volna e két konfliktusra, ma – függetlenül az orosz belpolitika autoriter tendenciáitól és Oroszország általános megerősödésétől – jóval tárgyyszerűbben folyta a vita Európa gázellátásáról. De miután történt, ami történt, nehéz szabadulni attól az érzéstől, hogy hasonló konfliktusok idővel az Európai Unió államait is elérhetik. Ezért aztán erős, már-már zsigeri félelmek ébrednek Oroszországgal szemben, még akkor is, amikor e félelmek nem feltétlenül megalapozottak. Tipikusan ez a helyzet a Nabucco kontra Kék áramlat (Goluboj potok) vitában is. Nyilvánvalóan Magyarország számára is előnyösebb lenne, ha Dél-Kelet-Európában egy olyan vezeték épülne meg, amelyik nemcsak a szállítás útvonala tekintetében nyújtana az eddigiekhez képest új lehetőséget, de a beszerzés forrásait illetően is. A kérdés csak az, hogy a Nabucco-terv, amely Oroszországot elkerülve azeri, iráni, türkmén, üzbég és kazah földgázt kíván Európába juttatni, teljesíti-e ezeket az elvárásokat. A vezeték nyomvonalát illetően nyilvánvalóan igen. Az azonban már erősen kérdéses, hogy lesz-e elegendő, az ütemesen bővülő európai szükségleteket kielégítő, ugyanakkor a vezeték kiépítését és üzemeltetését is gazdaságossá tevő megfelelő mennyiségű földgáz a térségben. Egyelőre ugyanis az azeri földgázon kívül nincs olyan más forrásból származó gáz, amit már most vagy a közeljövőben a rendszerbe lehetne pumpálni. Ennek számos oka van. A volt közép-ázsiai

szovjet köztársaságok esetében az alapvető probléma abból ered, hogy Türkmenisztánt leszámítva nincsenek igazán komoly készleteik. Kazahsztán idén 29 milliárd köbméter gáz kitermelését tervezi, amiből durván 8 milliárd köbméter kerül exportra. Üzbegisztán esetén valamivel jobb a helyzet, ám a 2007-re tervezett kivitel itt sem haladja meg a 12-13 milliárd köbmétert. Ráadásul e mennyiséget teljes egészében fölvásárolják az ország energiaszegény szomszédai – Kirgizisztán és Tádzsikisztán –, továbbá Oroszország és Kazahsztán. Üzbegisztán ugyan számol azzal, hogy a következő években jelentős mértékben bővíteni tudja kitermelését, miként exportját is, csak hogy e bővülés hátterében jórészt az orosz LUKoil-olajgigász üzbegisztáni megjelenése áll. Az első számú orosz olajcég ugyanis idén kezdi meg annak a 35 évre szóló koncessziós szerződésnek a teljesítését, amelynek keretében mintegy 400 milliárd köbméter gázt hozhat a felszínre. E megállapodásban a moszkvai vállalat arra is kötelezettséget vállalt, hogy az üzbég tranzitáló céggel, az Uztranszgazzal együttműködve 1500 km-nyi vezetékét épít meg. És nem kell különösebb képzelőerő ahhoz, hogy kitáljunk, merre tartanak majd a csövek.

Elvileg Türkmenisztán komoly mennyiséget pumpálhatna a majdani Nabucco-rendszerbe, hiszen tavaly már több mint 45 milliárd köbméter gázt exportált. Igaz, ezt a mennyiséget lényegében három ország vásárolta meg: Ukrajna, Oroszország és – bármennyire meglepő is – Irán. Ugyanakkor ez a három vevő együttesen kész lett volna ennél jóval nagyobb mennyiséget is megvenni. Miközben a jelentős készletekkel rendelkező Türkmenisztán felettébb ambiciózus kitermelési terveket dédelget – 2030-ra szeretné földgázkitermelését évi 250 milliárd köbméterre fölfuttatni –, aközben továbbra is tisztázatlan, hogy e mennyiséget milyen útvonalon tudja majd külső piacokra eljuttatni. Jelenleg két irányba, Oroszország és Irán felé tud szállítani. Ahhoz azonban, hogy rákap-

csolódhasson a Nabucco-rendszerre, vagy az Irán körüli politikai bizonytalanságnak kellene megszűnnie, vagy meg kellene épülnie a Kaszpi-tenger alatt futó ún. transzkaszpai gázvezetéknek. Eme utóbbira egyelőre kevés az esély, többek között a Kaszpi-tenger felosztásának jogi tisztázatlansága miatt is. Mindebből pedig az következik, hogy részben a kitermelt mennyiségek szűkössége, részben a térségbeli orosz politikai és üzleti jelenlét, részben pedig a megfelelő szállítási útvonalak és kapacitások hiánya miatt még jó ideig nem lehet számítani arra, hogy a transzkaszpikumi térségből jelentős mennyiségű gáz érkezzon a Nabucco-rendszer feltöltésére.

Ilyen körülmények között lényegében két forrásra hagyatkozhat a Nabuccót majdan kiépítő konzorcium. Az egyik forrást az azeri gáz jelentheti. Ez a forrás azonban egyelőre még felettébb korlátozott. Tavaly ugyanis a teljes azerbajdzsáni földgázkitermelés még épphogy csak elérte a 6 és fél milliárd köbmétert, ami még a belső igények kielégítésére sem volt elég. Ezért aztán Baku kénytelen volt csaknem 4 milliárd köbméter gázt Oroszországtól vásárolni. Ez a helyzet persze változni fog, párhuzamosan azzal, ahogy fölgyorsul a tavaly ősszel megnyitott sah-denizi lelőhely kiaknázása. Ezen a Bakutól mintegy száz kilométerre délre található lelőhelyen már idén több mint 5 milliárd köbméter földgáz felszínre hozatalát tervezik, amiből 3,2 milliárd köbmétert exportra szánnak. A lelőhely teljes készletét 700–1000 milliárd köbméter közé teszik, ami kétségtelenül jelentős mennyiség, ám önmagában teljes mértékben alkalmatlan arra, hogy stratégiai értelemben mérsékelni tudja Európa Oroszországtól való gázfüggését. Ma ugyanis Moszkva mintegy 150 milliárd köbméter földgázt exportál a FÁK-térségen túli Európába. A sah-denizi lelőhely csúcsra járatásakor – feltehetően 2009-től – évi 8-8,5 milliárd köbméter gázt tud majd kitermelni, amiből 7 milliárdot exportálnak. Ez kevesebb mint a jelenlegi Európa irányuló orosz szállítások 5%-a.

2.2. Nabucco avagy Kék áramlat?

111

Mindezek ismeretében aligha lehet kétséges, hogy Irán jövője jelenti a kulcsot a Nabucco tekintetében is. Ma Teherán – miközben Oroszország után a világ második legnagyobb gázkinckészletével rendelkezik, és évente több mint 90 milliárd köbméter földgázt hoz felszínre –, Törökországot leszámítva, nincs jelen az európai piacon. És mindaddig nem is lesz, amíg jövőjét a maihoz fogható bizonytalanság veszi körül. Ilyen helyzetben ugyanis aligha akad bárki, aki jelentős iráni befektetésekre szánná el magát, beleértve egy esetleges Európába tartó vezetékfektetést is. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy Európa növekvő energetikai függését Oroszországtól csak akkor lehet érdemben ellensúlyozni, ha az európai energiapiacra Irán is jelentős tételekkel jelentkezik. Ez azonban mindenekelőtt Moszkvának nem érdeke. Többek között azért, mert a bizonytalan iráni helyzet egyfelől „jótékonyan” magasan tartja az energiaárakat, másfelől pedig Teheránt távol tartja Oroszország legfontosabb energiaértékesítési piacától, az európaiktól. Moszkva tehát messzemenően érdekelt abban, hogy az iráni helyzet konszolidálása minél későbbre tolódjék. Ennek a „türelemnek” ugyanakkor határt szab, hogy Oroszország – még ha ez nem is tűnik mindig egyértelműnek – a legkevésbé sem szeretné, ha Teherán nukleáris fegyverhez jutna. Azt azonban, hogy határozottan és nyíltan az iszlám ország vezetése ellen forduljon, és ezzel segítse Irán hatékony nemzetközi elszigetelését, Moszkva azért halogatja, mert tart egy ilyen fordulat biztonságát fenyegető következményeitől. A Kreml láthatóan nem felejtette el, hogy a szovjet felbomlás után Irán a közép-ázsiai térségben nem fordult Oroszország ellen, sőt bizonyos kérdésekben – így a több mint kétszázézer ember életét kioltó tádzsikisztáni polgárháború „lefagyasztásában” – messzemenően együttműködött vele. Moszkva nyilván azért is „hálás”, mert Teherán elfordította a posztszovjet térségtől azokat a destruktív, gyakran a terror eszközeivel élő, általa finanszírozott cso-

portokat, amelyek komoly fenyegetést jelenthettek volna, kiváltképp a 90-es években. Mindazonáltal bizonyos jelek az utóbbi időben arra utalnak, hogy mintha Moszkva egyre inkább kész lenne az Iránnal való nyílt szembefordulásra. Azt azonban látnunk kell, hogy Oroszországnak – már amennyiben e stratégiai fordulatot valóban megteszi – mind energia-piaci pozícióit, mind biztonsági helyzetét tekintve bizonyos veszteségekkel és új típusú kockázatokkal kell számolnia. Moszkva nyilván szeretné, ha ezek egy részét valamilyen formában kompenzálnák. De hogy ennek mi lesz a pontos módja, és sor kerül-e erre egyáltalán, az továbbra is kérdéses. Mindez jelentős mértékben függvénye annak, hogy miként alakul a közeljövőben Moszkva és Washington kapcsolata olyan érzékeny területeken, mint az orosz érdekek poszt-szovjet térségbeli akceptálása, az energetikai dialógus felújítása, vagy épp a globális és regionális stabilitás ügyeinek közös rendezése.

A fentiek ismeretében különösen elgondolkodtató az az éles bírálat, amivel egyes nyugati lapok illetik a magyar kormányt és annak vezetőjét, amikor az a Nabucco-terv megvalósíthatósága kapcsán bizonyos kétségeinek ad hangot. Miért Magyarország lenne a felelős azért, mert nem látszik biztosítottnak a jövőző vezeték gázzal való feltöltése? Miért Budapest lenne az oka annak, hogy máig nem sikerült a tervet szilárd pénzügyi alapokra helyezni? A terv körüli bizonytalanságokat mi sem bizonyítja jobban, hogy épp egy hónapja szakadtak meg a vezeték építésére szerveződött konzorcium tárgyalásai a Total SA-val. A francia energetikai óriást egy ideig a megépítendő vezeték egyik legkomolyabb lehetséges részvényeseként tartották számon, ám az ügylet – a nyilvánosság elé máig nem tárt okokból – még sem jött létre. Lehet, hogy a Total szakértői is tisztában vannak azzal, hogy milyen ingatag lábakon áll a Nabucco-projekt?

Mindenesetre nehezen érthető, hogy miért is okoz problé-

mát Budapest Kék áramlat felé hajló álláspontja, különösen azok után, hogy 2006 őszén–telén az Európai Unió három kulcsállamának vezető energetikai cégei hosszú távú gázszállítási szerződéseket kötöttek a Gazprommal. A sort a németek nyitották meg, akik egyfelől megállapodtak arról, hogy 2011-től 25 éven át a megépülő észak-európai gázvezetéken (Nord Stream) évi 13 milliárd köbméter gázt kapnak Moszkvától – amiből 9 milliárd a BASF-et, míg 4 milliárd az E.ON Ruhrgazt illeti meg –, másfelől pedig arról, hogy az orosz gázipari óriás a meglévő szárazföldi vezetékeken 2036-ig további 400 milliárd köbméter gázt szállít az E.ON Ruhrgaznak. A németeket az olaszok követték, akik november derekán írtak alá hasonlóképpen hosszú távra szóló megállapodást Oroszországgal. Az olasz ENI – noha a gázszállításokra vonatkozóan 2017-ig érvényes szerződésekkel bírt – új megállapodást kötött a Gazprommal évi 22-24 milliárd köbméter gáz vásárlásáról. A 2035-ig érvényes szerződés stabil árakat garantál az olasz energiaóriásnak, továbbá hozzáférést egyes oroszországi lelőhelyek kiaknázásához. Cserébe a Gazprom az olasz piacon bizonyos gázmennyiség erejéig közvetlenül eljuthat a végső fogyasztókig. A nagy megállapodások sorát december végén a franciák zárták, akik 24 évre szóló megállapodással biztosították be gázellátásukat. A Gaz de France évi 12 milliárd köbméter gázt vásárol, ami további évi másfél milliárd köbméterrel egészül ki az észak-európai vezeték 2011-es üzembe állítását követően. Ezek után már nemcsak az a kérdés, hogy miért is probléma, ha Magyarország keresi energiabiztonságának különútjait, hiszen az EU négy kulcs hatalmából három ezt csinálja, hanem az is, hogy miről is szól majd az egységes európai energiapolitika, ha a kulcsállamok senkitől és semmitől sem zavartatva különalkut kötnek?

De van itt még egy figyelmet érdemlő körülmény. Nevezetesen az, hogy miért is most vált hirtelen problémává a

Kék áramlat esetleges dél-kelet-európai meghosszabbítása, ha a vezeték eddigi kiépítése nem okozott gondot. Már csak azért sem okozhatott, mert az eddig megépült – Ankaráig elérő – szakasz a Gazprom és az olasz ENI szoros üzleti és műszaki együttműködésével jött létre. Ráadásul a rendkívül bonyolult, komoly technológiai tudást feltételező, csaknem 400 km-es tenger alatti szakasz telepítésekor az olasz és orosz közreműködőkön túl a kivitelezésbe japán és német cégek is bekapcsolódtak. És egyébként is miért tenné a Kék áramlat meghosszabbítása a korábbiaknál is kiszolgáltatottabbá Európát? Azt az Európát, amelyik már most is 500 milliárd köbméter gázt fogyaszt évente, és e mennyiség 2030-ig valószínűleg eléri majd a 800 milliárdos szintet. Milyen stratégiailag új helyzet jön létre azzal, hogy Európa dél-keleti irányból a Gazprom vezetéken is további 30-35 milliárd köbméter orosz gázhoz jut? És miért lenne egyáltalán érdeke Oroszországnak Európát fenyegetni, ha pillanatnyilag – és feltehetően még jó ideig – csak és kizárólag itt van piaca? Oroszország ugyanis gázt egyelőre csak Európának szállít. És könnyen meglehet, hogy e helyzet a vártnál tartósabbnak bizonyul. Nem valószínű ugyanis, hogy Moszkva csak azért, hogy felvevőpiacait megossza, megépíti a Kína felé tartó vezetékeket, ha ott az európai árak negyedéért hajlandók csak a gázt megvenni. Ennek nemcsak üzleti, de politikai értelme se lenne. Úgyhogy csigavér, nem is olyan biztos, hogy szállítási ügyekben Európának épp Moszkvától kell félnie...

2007. március

(*Élet és irodalom*, 2007. március 23.)

2.3. A Nabucco-vita: kockázatok és tanulságok

Soha, egyetlen pillanatra sem volt kétséges, hogy Magyarország számára is előnyösebb lenne, ha végül megépülne a Nabucco vezeték, vagyis Délkelet-Európában egy olyan szállítási útvonal jönne létre, amelyik nemcsak nyomvonalában nyújtana az eddigiekhez képest alternatívát, de a beszerzés forrásait illetően is. Ennek belátásához soha nem kellett különösebb elmeél. Egy terv „akarása” azonban önmagában még nem elégséges ahhoz, hogy az meg is valósuljon.

A Nabucco-projekt – minden majdani előnye dacára – már jó ideje számos kérdést vet fel. A finanszírozástól a betölthető gáz lehetséges forrásaiig nem egy probléma akad máig, annak ellenére is, hogy ezekről a terv kivitelezői előszeretettel hallgatnak. A Nabucco vezeték politikai ügyé 2007 tavaszán vált, több körülmény együttes következményeként. Nyilvánvalóan szerepet játszott ebben Oroszország általános megerősödése éppúgy, mint azok az ismétlődő incidensek – az ukrán–orosz gázcsörte 2005–2006 fordulóján, majd az egy évvel későbbi belorusz–orosz olajvita –, amelyek ráirányították Európa figyelmét energetikai kiszolgáltatottságára. Alighanem az ügy átpolitizálódásához hozzájárult az is, hogy Washington az addigi türkmén elnök, Szaparmurat Nyijazov 2006 végén bekövetkezett halálával érezte elérkezettnek az időt arra, hogy kimozdítsa az immár hosszú évek óta holtponton lévő ún. transzkaszipi vezeték megépítésének tervét. E vezeték nélkül ugyanis az igazoltnak tekinthető azeri gázkészletek önmagukban elégtelenek ahhoz,

hogy egy Közép-Európáig futó szállítási útvonal kiépítését gazdaságossá tegyék. A Nabucco-terv eredendően azzal számolt és számol ma is, hogy e vezetékrendszeren keresztül – Oroszországot elkerülve – azeri, iráni, türkmén, üzbég és kazah földgázt lehet majd Európába juttatni. Ennek azonban egyelőre többféle akadálya is van, így többek között a Kaszpi-tenger státusának és felosztásának rendezetlensége. A Türkménbasi halálával azonban úgy tűnt, hogy ebben a tekintetben is új helyzet jött létre, vagyis az új elnököt, Gurbanguli Berdimuhamedovot könnyebb lesz meggyőzni a Moszkvától való eltávolodás előnyeiről, mint elődjét. Türkmenisztán – noha tényleges gáztartalékairól a külvilágnak nincsenek hitelt érdemlő adatai – a majdani Nabucco-rendszer egyik kulcsszereplője lehet, merthogy nem alaptalan feltevések szerint területén található a Transzkaszpikum legjelentősebb gázkészlete. Rákapcsolódása a Nabucco-rendszerre egy csapásra kifizetődővé tehetné e projektet. Ez azonban távolról sem tűnik könnyű menetnek.

A Nyugat, mindenekelőtt az Egyesült Államok, aktivizálódása nyomán Oroszország is jelentős erőforrásokat próbált mozgósítani annak érdekében, hogy a térség három gázvagyonnal rendelkező állama – Türkmenisztán, Kazahsztán és Üzbegisztán – kitermelt készleteit vagy legalábbis azok meghatározó részét továbbra is Moszkvának értékesítsék. Erre Oroszországnak azért van égető szüksége, mert a gáz kitermelésének bővülése az utolsó néhány évben minimálisra csökkent, nem haladja meg az évi 1-1,5 százalékot, miközben szerződések sorával vállalt és vállalt hosszú távú szállítási kötelezettséget európai partnereinél. Ma Oroszország – az európai FÁK-térség államait is ideszámítva – évi 216 milliárd köbméter földgázt exportál, mégpedig kizárólag Európába, illetve Törökországba. E jelentős és egyre növekvő igények kielégítése érdekében Moszkvának kiemelkedő érdeke fűződik ahhoz, hogy a Közép-Ázsiában kitermelt gáz

továbbra is rajta keresztül jusson el az európai piacokra. Ezért aztán megpróbál mindent megtenni azért, hogy e helyzet továbbra is fönmaradjon.

A közép-ázsiai gázért folyó verseny idei első fordulóját kétségtelenül Oroszország nyerte meg. Május derekán ugyanis Putyinnak sikerült olyan szándéknyilatkozatot aláíratatni a türkmén, a kazah, illetve az üzbég elnökkel, amely teljesülése esetén prolongálná a térség gázszállításai feletti orosz ellenőrzést. Az Aşgabatban aláírt dokumentum ugyanis egy a Kaszpi-tengert északi irányban megkerülő gázvezeték telepítését irányozta elő azzal, hogy a megállapodás részleteit a nyár végéig kidolgozzák, szeptember elején pedig aláírják. Ez a menetrend azonban immár csúszásban van. A részletes és végleges megállapodás máig nem készült el, pedig Moszkva mindent bevetett annak érdekében, hogy közép-ázsiai partnereit meggyőzze.

Többek között följánlotta egy második Volga–Don-csatorna kiépítését. Ez lényegében azt a lehetőséget kínálja föl a Kaszpi-tenger menti államoknak, hogy áruikkal a jelenleginél jóval kedvezőbb feltételek mellett juthatnak majd ki a Fekete-tengerre. Orosz részről arra is hajlandónak mutatkoztak, hogy jelentősen bővítsék annak a kőolajvezetéknek a kapacitását, amelyik a Tengizben (Kazahsztán) felszínre hozott olajat a Fekete-tenger partján található Novorosszijszkba juttatja. Igaz, e bővítést Moszkva ahhoz a feltételhez kötötte, hogy az orosz kikötővárosból az olaj tankereken a bulgáriai Burgasba jusson, ahol aztán azt betöltik abba a most épülő orosz–görög–bolgár érdekeltségű vezetékbe, amely az Égei-tenger partján található Alexandróupoliig visz. Számos jel utal azonban arra, hogy Moszkva – hiába mozgatott meg szinte mindent – mégsem tudja célját elérni. Az új türkmén elnök és környezete mindinkább hajlik arra, hogy fenntartsa egy transzkaszi vezeték megépítésének eshetőségét is, vagyis Aşgabat bármennyire fontosnak is tartja Moszkva po-

litikai jóindulatának megőrzését, legalább olyan jelentőséget tulajdonít szállításai diverzifikálásának. Olyannyira, hogy a nyár végére az is kiderült: Türkmenisztán miközben nyitva tartja mind a Kaszpi-tengert északról megkerülő, mind az azt átszelő, ún. transzkaszi vezetékrendszer tervét, aközben ténylegesen belefog egy harmadik, Kína felé tartó szállítási útvonal kiépítésébe. A türkmén elnök augusztus 29-én személyesen nyitotta meg annak a több mint 7000 km hosszúságú „transzeurázsiai” vezetéknek az építését, amely 2009-től – legalábbis a tervek szerint – mintegy évi 30 milliárd köbméter földgázt szállít majd Kínának.

És ezzel el is érkeztünk ahhoz az Európa számára döntő kérdéshez, hogy Moszkva a következő öt-hat évben képes és kész lesz-e gázzállításainak jelentős részét az ázsiai piacokra átirányítani. Ha ezt meg tudja tenni, Európa valóban nehéz helyzetbe kerülhet. E fordulatnak azonban komoly akadályai vannak. Mindenekelőtt az, hogy a legnagyobb potenciális piacot jelentő Kína rendkívül kemény tárgyaló partner. Az európai értékesítési árnál jóval alacsonyabb szinten hajlandó csak orosz gázt vásárolni. Ez aligha elfogadható Moszkvának. Már csak azért is, mert egyelőre még azok a vezetékek is hiányoznak, amelyeken keresztül el lehetne juttatni a gázt Kínába. Joggal vetődhet föl a kérdés, hogy mitől tud Peking ilyen keményen tárgyalni. Nos, többek között attól, hogy elsődleges energiafelhasználásának mérlegében a földgáz aránya mindössze félszázalékos. (Összehasonlításképpen: ez az adat Magyarország esetében megközelíti a 45%-ot!) Ilyen körülmények között teljes mértékben érthető Peking álláspontja, merthogy nincs stratégiai súlya a gáznak energiafogyasztásában. Ráadásul jelenlegi szükségleteinek kétharmadát belső forrásokból elégíti ki, és ez a következő néhány évben nem is fog változni. Ma Kína külső piacokon durván annyi gázt vásárol, mint Magyarország teljes éves fogyasztása, azaz valamivel többet, mint 10 milliárd köbméter. És,

mint az előzőekből láthattuk, bővülő szükségleteinek kielégítéséhez nem kell kizárólag Oroszországhoz fordulnia. Éppúgy beszerezheti a hiányzó földgázmennyiséget Türkmenisztánban, Kazahsztánban avagy épp Iránban, már amennyiben végre ott is megkezdődne a gáz jelentős mértékű kitermelése. 2010-ig nem is várható ebben a tekintetben jelentős változás, azaz a kínai energiamérlegen belül a gáz aránya megmarad a félszázalékos szinten. Ha tehát Kína – különféle okokból – a következő évtizedben nem tekinthető jelentős gázfelvevőnek, akkor felmerül a kérdés: létezik-e egyáltalán más, az orosz gáz értékesítése szempontjából jelentős piac Ázsiában? Elvileg ilyen lehetne Japán, ám az ázsiai szigetország energiamérlegében is rendkívül alacsony arányt képvisel a földgáz, merthogy az ott sem több 2,5 százaléknál. Ráadásul ez az arány a következő években némiképp csökkenni is fog. Ezek után egyetlen jelentős energiaszükségletű ország jöhet még szóba: India. Ám elég a térképre nézni ahhoz, hogy belássuk, ez több mint illuzórikus perspektíva.

Mi következik mindebből? Mindenekelőtt az, hogy Moszkva hiába próbálja az „ázsiai kártyával” megszarolni Európát, ez a „manőver” nem tűnik meggyőzőnek. Oroszország ugyanis, ahogy manapság, úgy a belátható jövőben is, döntően – csaknem kizárólag – az európai piacokon tudja majd értékesíteni földgázát. Ha pedig Európa még arra is képes lesz, hogy koordinálja energiabeszerezéseit, aligha kell majd Moszkvával szemben kiszolgáltatott helyzetűnek éreznie magát. És erre érdemes építeni!

2007. október

(*Egyenlítő*, 2007. 10. szám)

2.4. A Déli áramlat és a Nabucco

Miután Ausztria, Olaszország, Görögország, Bulgária és Szerbia is elköteleződött a Déli áramlat mellett, 2008. február 28-án Magyarország is csatlakozott a gázvezeték megépítéséhez. Felelősen a magyar kormány aligha dönthetett másként. Magyarországon ugyanis az elsődleges energiafelhasználás 45 százalékban földgázalapú. Hasonlóan magas aránya a földgáz felhasználásának Európában rajtunk kívül csupán két országnak van: Hollandiának és Oroszországnak. Csak hogy az említett országok földgázexportőrök, míg hazánk szükségleteinek 85 százalékát külföldről, mégpedig Oroszországból, s ráadásul egyetlen vezetéken keresztül szerzi be. E három körülmény együttes megléte – amely egyetlen más európai államra sem jellemző – teszi hazánkat különösen kiszolgáltatottá gázügyben. Ugyanakkor épp ez teszi legitimmé a kormányzat minden olyan törekvését, amely a jelenlegi kiszolgáltatott helyzetet próbál változtatni, s élni kíván mind a szállítási útvonalak, mind a beszerzési források diverzifikálásának lehetőségével.

A Déli áramlat-szerződés aláírásának kritikusai elfeledkeznek arról, hogy Magyarország – éppen a fentiek miatt – nem válogathat. Elementáris érdekei fűződnek minden olyan „gázprojekt” megvalósulásához, amely kiszolgáltatott helyzetét képes mérsékelni. Az, hogy nem válogathat, egyben azt is jelenti: nem köteleződhet el egyoldalúan egyik terv – legyen az a Nabucco avagy a Déli áramlat – mellett sem. Már csak azért sem, mert mindkét projektnek vannak sebezhető –

kockázatokat rejtő – pontjai. Ilyen helyzetben a felelős magatartás csakis egy lehet: mindkét terv megvalósítását segíteni.

A DÉLI ÁRAMLAT-PROJEKT TÖRTÉNETE

Noha nem Ausztria a Déli áramlat végpontja, e nagyszabású projekt nyilvános története mégiscsak velük kezdődött, mégpedig 2007. május 25-én. Ekkor látogatott el Vlagyimir Putyin Bécsbe, és írták alá – többek között – azt a szerződést, amely rögzíti a Gazprom részvételét a Baumgarten melletti ún. „Közép-európai Gázközpont” működtetésében. A központ a megállapodás megkötéséig az OMV leányvállalatának, az OMV Gas Internationalnak a 100%-os tulajdonában volt. E szerződéssel a Gazprom a baumgarteni gázelosztó központban, illetve az ahhoz kapcsolódó „gáztőzsdében” (Central Europe Gas Hub – CEGH) nyert 50%-os részesedést. Az ügylet végső keretei 2008 januárjára körvonalazódtak, és a szerbiai megállapodások megkötésével párhuzamosan történt bejelentésük. A baumgarteni gázelosztó központ jelentőségét mutatja, hogy ezen keresztül évente mintegy 80-100 milliárd köbméter gáz jut el a nyugat-európai fogyasztókhoz, vagyis durván a mai EU-ba irányuló orosz gázszállítások (150 milliárd köbméter/év) több mint fele. A CEGH és az ahhoz kapcsolódó „gáztőzsde” a rövid teljesítési határidejű gázszállítások börzéje, az európai piacon – szemben az amerikai gázpiaccal – viszonylag új fejleménynek számít. Baumgarten fontos – fizikai és pénzügyi – elosztó szerepe nyilvánvaló módon Moszkva számára a felette való – akár csak részleges – rendelkezés megszerzését a Déli áramlat-projekt egyik kulcselemévé tették.

2007. június 23-án írta alá az olasz ENI és a Gazprom export első embere – Paolo Scaroni, illetve Alekszandr Medvegyev – a Déli áramlat megvalósításával kapcsolatos első

megállapodást. Ez a dokumentum a terv technikai és gazdasági megvalósíthatóságának elemzését, illetve a projekt kivitelezésével összefüggő politikai és jogi keretek előzetes áttekintését „rendelte meg”. A majdani gázvezeték alapparaméterei már ekkor nyilvánossá váltak: a vezeték hossza 3300 km, ebből tengerfenéken fut 900 km, 2000 méteres mélységben; az átadás várható időpontja 2013, a vezeték végső kapacitása, amit 2020-ban ér majd el, 30 milliárd köbméter/év. Ugyanakkor a költségekkel kapcsolatos első nyilvános információk meglehetősen kuszák: éppúgy találkozni 10, mint 14 milliárd dollárra becsült költséggel. Két nappal az aláírás után (2007. június 25.) a megállapodást nyilvánosan üdvözli az Európai Bizottság energiapolitikáért felelős tagja, Andris Piebalgs is. Az ENI–Gazprom-megállapodás többek között azért sem okozhatott különösebb meglepetést, mert e két cég szoros együttműködésével épült meg az Oroszországot Törökországgal a Fekete-tenger alatt összekötő ún. Kék áramlat. Felettebb beszédes, hogy a gázvezeték 2003-as törökországi átadásán a török miniszterelnök mellett nemcsak Putyin orosz elnök, de Silvio Berlusconi, olasz kormányfő is jelen volt.

2007. november 22-én újabb megállapodást ír alá Moszkvában az ENI és ezúttal már a Gazprom első embere. Az ekkor aláírt megállapodás immár kötelező érvényű, és létrehozza a Déli áramlat-projekt operátorcégét, amelyik megépíti, majd pedig üzemelteti a Déli áramlatot. A megállapodás aláírásakor Romano Prodi olasz kormányfő is Moszkvában van, és tárgyal Putyinnal. Mindez jól mutatja az olasz politikai osztály széles körű egyetértését a gázvezeték megépítésével, illetve az abban való olasz részvétellel kapcsolatban.

A projekthez az osztrákokon és az olaszokon kívül még egy EU-tagállam kormánya csatlakozik meglehetősen korán, mégpedig a görög. 2007. június 26-án Putyin, orosz elnök Isztambulban, a fekete-tengeri országok vezetőinek csúcstalálkozóján tárgyal a görög kormányfővel, Konsztantinosz

Karamanlisszal, és bejelentik, hogy Görögország is csatlakozik a Déli áramlathoz. Mindazonáltal máig nem teljesen világos, hogy Athén e történetben milyen szerepet is tölt majd be. Vagyis Görögország „csak” tartalék pálya arra az estre, ha valamilyen nehézség merülne föl a Déli áramlat északi nyomvonala körül, avagy a Déli áramlatnak mindenképpen lesz egy déli leágazása, amely Görögországon át és az Adriai-tenger fenekén keresztül érné el az olasz csizma sarkát. Ezt nehéz lenne egyelőre a nyilvános információkból egyértelműen kiolvasni. Mindenesetre a Görögországot Olaszországgal összekötő vezetékterv egy olyan régi álom, amelynek neve is van, úgy hívják: Poszeidón.

A Déli áramlat-történet következő állomása Bulgária. 2008. január 17–18-án Putyin ellátogat Szófiába, ahol hosszú alkudozás után írják csak alá a Déli áramlat Bulgárián áthaladó szakaszára vonatkozó megállapodást. Sajtóhírek szerint a felek végül a vezeték bulgáriai szakaszának 50-50%-os tulajdoni megosztásában egyeztek meg. Szófia alkupozícióit nyilvánvalóan erősítette az a körülmény is, hogy Moszkva messzemenően érdekelt – a gázüzlettel párhuzamosan tárgyalt – Burgasz–Alexandroupoli közti kőolajvezeték fektetésének megvalósulásában is, amely egyrészt lehetőséget ad a törökök ellenőrizte két szoros – a Boszporusz és a Dardanel-lák – kikerülésére, másrészt pedig korlátozni tudja a 2005-ben megnyitott és a kaszpikumi olajat nemzetközi piacokra eljuttató Baku–Tbiliszi–Ceyhan vezeték hatékonyságát.

2008. január 23-án a szerb kormány is jóváhagyja az Oroszországgal kötendő államközi szerződés szövegtervezetét. A megállapodáscsomag aláírására a szerb állam- és kormányfő, valamint Putyin jelenlétében 2008. január 25-én Moszkvában került sor. A csomag része a szerb gázkombinát, a Srbijagas és a Gazprom leányvállalata, a Gazprom export közt kötendő megállapodás, amely a Déli áramlat szerbiai megépítésére, továbbá a román határ közelében lévő Ba-

natszki Dvor-i föld alatti gáztároló kapacitásának jelentős bővítésére (800 millió köbméterről 3 millió köbméteresre) vonatkozik. Ugyancsak a csomag eleme a Gazprom nyefity és a szerb kormány közti megállapodás a szerb olajvállalat, a NIS (Naftne Industrije Srbije) 51%-os részvénycsomagjának eladásáról 500 millió (más források szerint 400 millió) euróért és további 500 millió euró értékű befektetésekért. Megállapodnak arra vonatkozóan is, hogy Szerbiában fölépítik a délkelet-európai térség legnagyobb teljesítményű földgáz-tüzelésű villamos erőművét. Az erőmű teljesítménye akkora lesz, hogy Belgrád jelentős mennyiségű villamos energiát tud majd exportálni Görögországnak és Törökországnak.

A Déli áramlat vezeték szerbiai szakasza megépítésének és tulajdonlásának feltételrendszere nem teljesen világos. Ami a nyilvánosság elé került információkból kiolvasható az az, hogy a megépülő vezetéken Szerbián át évente minimum 10 milliárd köbméter gáznak kell áthaladnia (Szerbia éves földgázszükséglete 2,5 milliárd köbméter). Az ügylet nyomán a szerb kormány évi 100-150 millió euró tranzitdíjra számít. E nem jelentéktelen tételek ellenére április elején nehézségek merültek fel a szerződés kormányzat általi megerősítését illetően. A megállapodást januárban még támogató kormányzati tényezők egy része – mindenekelőtt a Tadic-féle párt által delegált kormánytagok – utóbb indokoltak találnák a szerződés bizonyos pontjainak újratárgyalását.

A projektnek várhatóan nemcsak ilyen, de másfajta természetű nehézségekkel is szembe kell majd néznie. (A szerb felülvizsgálati kezdeményezéssel csaknem egy időben problémák merültek fel az osztrákokkal megkötött megállapodás tekintetében is!) A teljes képhez ugyanis az is hozzátartozik, hogy a Déli áramlat nem egy vonatkozásban még komoly kihívásokkal és megoldatlan problémákkal találkozhatja szembe magát. Ilyen nehézségnek tekinthető, hogy a tervezett vezeték 900 kilométer hosszú és 2000 méter mélyen lévő tenger

alatti szakaszának a megépítése rendkívül bonyolult műszaki feladat. Ilyen mélyen és ilyen hosszan még soha nem fektettek sehohly vezetékét. Biztató ugyanakkor, hogy ezt a munkát ugyanaz az olasz ENI végzi majd, amely – német és japán technológia bevonásával – évekkorábban már sikeresen fektetett le közel 400 kilométernyi gázvezetékét hasonló körülmények között a Kék áramlat Fekete-tenger alatti szakaszának megépítésekor. Ennek ellenére nem lesz egyszerű ilyen mélyen és ilyen hosszú vezeték szakaszt kifogástalan minőségben megépíteni és megbízhatóan üzemeltetni.

A fentiekben túl problémák adódhatnak abból is, hogy a tenger alatti fektetéseket megelőzően Moszkvának egyeztetnie kell Ukrajnával, sőt esetleg még Romániával és Törökországgal is a tengerfenék használatát illetően. És miután a projektből kimaradt, ellenérdekű szereplőkről van szó, az orosz fél könnyen kényszerülhet elhúzódozó tárgyalásokra, hosszú és nehéz alkura.

Ugyancsak kockázati tényező, hogy Oroszország gázki-termelése immár évek óta stagnál. Nem teljesen világos, hogy az új, egyre nehezebb természeti és éghajlati körülmények közt található oroszországi lelőhelyek megnyitása és kitermelésbe állítása mikor történik majd meg. Moszkva ebben a helyzetben nyilván megpróbál időt nyerni, és – többek között – ehhez szüksége van arra, hogy a „közép-ázsiai zsák-ból” még jó néhány évig csak észak felé – vagyis kizárólag saját magán keresztül – juthasson a nemzetközi piacokra a Kazahsztánban, Üzbegisztánban és Türkmenisztánban kiter-melt földgázt. Ezen a helyzeten lehet sopánkodni, ámbár nem különösebben érdemes. Már csak azért sem, mert ezen a helyzeten Magyarország biztosan nem tud változtatni, sőt – minden jel szerint – a térségbeli rendkívül erős orosz jelenlét miatt nálunk sokkal erősebb nemzetközi tényezők se nagyon. Röviden: Oroszországnak kell a közép-ázsiai gáz, és ebből aligha fog engedni. A Nyugat pedig egyelőre – és ez akár

egy-másfél évtizedig is eltarthat – nincs abban a helyzetben, hogy ezen érdemben változtatni tudjon. Lehet ugyan ezzel próbálkozni, ám a próbálkozás ilyen nyilvánvalóan előnytelen versenyfeltételek mellett nem kifejezetten bölcs dolog...

A NABUCCO-PROJEKT TÖRTÉNETE

Az Oroszországot elkerülő, s elsősorban a Kaspzi-térség országainak gázkészleteire számító Nabucco gázvezeték története 2002 februárjában, szintén Ausztriában kezdődött. Ekkor került sor a projekttel kapcsolatos első tárgyalásokra az osztrák OMV Gas és a török Botas között. A két vállalat – amely ugyanezen év májusában együttműködési memorandumot írt alá – a Nabuccóról folyó tárgyalásokra meghívta a bolgár Bulgargazt, a magyar Molt, és a román Transgazt is. E cégek hivatalosan 2002 júniusában, Isztambulban csatlakoztak a projekthez. Az öt résztvevő 2002 októberében írta alá a gázvezeték megépítésének megvalósíthatósági tanulmányára vonatkozó együttműködési megállapodását.

Bár napjainkban a gázvezetékbe táplált gáz kapcsán elsősorban az azeri gázforrásokat emlegetik, ám a Nabucco-projekt kezdeményezői eredetileg azzal számoltak, hogy a vezetékbe a Kaszpi-térség posztszovjet köztársaságaiból – Azerbajdzsánból, Türkmenisztánból, Üzbegisztánból, Kazahsztánból –, továbbá Iránból és Irakból egyaránt kerülhet gáz.

Az Európai Bizottság hivatalosan 2003 decemberében karolta fel a Nabucco-projektet: a terv nem csupán az Európai Unió Transzeurópai Energiahálózat programjának lett része, de a 2004 végére megszületett megvalósíthatósági tanulmánya is az EU 50%-os részfinanszírozásával készült. A gázvezetéktervben részt vevők több mint kétéves előkészület után 2004 júniusában alapították meg a Nabucco bécsi székhelyű projektcéget (Nabucco Gas Pipeline International GmbH) az-

zal, hogy a céget vivő OVM befektetőt keres, és megállapodik valamelyik célerszággal a kitermelésről. A projektcégben a török Botas, a bolgár Bulgargaz, a román Transgaz, a magyar Mol és az osztrák OMV Gas eredetileg egyaránt 20-20%-nyi részvényarányhoz jutott.

Ekkor váltak ismertté a Nabucco gázvezeték főbb paraméterei is. A Nabucco a szlovák–osztrák határnál fekvő Baumgartentől indulna, melyet a tervek szerint nyugat-európai gázelosztó központtá fejlesztenek. A hozzávetőlegesen 3300 km hosszú (török szakasza 2000, a bolgár 400, a román 460, a magyar 390, az osztrák 46 km), két építési fázisban megvalósuló gázvezeték első ütemben (a jelenlegi tervek szerint: 2009–13) az Ankara melletti Ahibozig kanyarodna, ahol a meglévő török infrastruktúrára csatlakozva transzkaukázusi, vagyis azeri gázt szállítana Európába. További két év alatt (2016–18) érne el a Kaszpi-térség keleti oldalát, vagyis a Transzkaspikumot. A vezeték átadásának várható időpontja jelenleg 2013. De már ma is szinte biztosak lehetünk abban, hogy ez a céldátum – már amennyiben egyáltalán megépül a vezeték – éveket csúszik majd. A vezeték végső kapacitása, amit az átadást követő ötödik évben érne el, 31 milliárd köbméter/év lesz. A projekt költségeit a megvalósíthatósági tanulmány 4,5-5 milliárd euróra kalkulálta.

És ezen a ponton jelentkeznek a projekttel kapcsolatos első nehézségek. Hogy valójában mi történt 2004 nyara és 2006 októbere között, utólag nehéz rekonstruálni. Tény azonban, hogy az OMV-nek ez idő alatt nem sikerült szakmai befektetőt találnia. A Nabuccót még a 2006-os ukrán–orosz gázvita sem igazán lendítette előre, a projektcég nevében ugyanis a Bulgargaz csupán 2006 októberében közölte, hogy a projekt öt résztvevője tárgyalásokat kezdett négy európai energetikai óriáscéggel (Total, Gaz de France, E.ON és RWE) a projektbe való bevonásukról. 2007 februárjában azonban a francia Totalal megszakadtak a tárgyalások, s ezt

követően nem vezettek eredményre a Gaz de France-al sem. Annak ellenére, hogy a 2007-es fehérorosz–orosz gáz- és olajvítákat követően előbb az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank (EBRD) jelentette be, hogy a beruházást alacsony kamat mellett akár hetven százalékgig is előfinanszírozná. És az sem lendített jelentősen a terv megvalósításán, hogy utóbb az is kiderült, az EU egymilliárd euróval beszálna a projektbe. Az Európai Bizottság 2007 júliusában még arról is döntött, hogy a Nabucco-projekt összefogására külön koordinátort nevez ki a holland Jozias van Aartsen személyében. A Gaz de France részvétele 2007 decemberében nem csupán Törökország ellenállásán bukott meg – pontosabban Ankara azon felháborodásán, hogy Franciaország büntetnek tartja a törökök által elkövetett 1915–1926-os örmény népiirtás tagadását –, de azon is, hogy igazán már a franciák sem akarták. Kiderült ugyanis, hogy Nicolas Sarkozy, az új francia államfő az algériai földgázt részesíti előnyben, amikor országa energiainportjának sokoldalúbbá tételére gondol, illetve időközben Párizs számára az is világossá vált, hogy Moszkva a francia Totalt engedi be – 25%-os részvénycsomaggal – a rendkívül ígéretes Stokman-lelőhely gázkitermelésébe. A Nabucco tervezése azonban, úgy tűnik, némi lendületet kapott azóta, hogy február elején a német RWE energiavállalat hatodik tagként csatlakozott a tervező-kivitelező konzorciumhoz.

A Nabucco-projektben külön történetet képez az Egyesült Államok magatartása, amely – közismerten – azt követően vált igazán aktívvá, miután Gyurcsány Ferenc magyar miniszterelnök egy lapinterjúban a Nabuccót „régí álomnak” nevezte, hozzátéve, hogy „nekünk nem álmokra, hanem projektekre van szükségünk”.

Az amerikaiak számára a Nabucco mindenekelőtt politikai projekt. Washington ugyan gyakran hangoztatja – mellesleg igaza is van –, hogy a Nabucco révén mérsékelni le-

hetne a Gazprom európai monopolhelyzetét, és ez jó lenne Európának. De fellépésében láthatóan nem csak ez, hanem ezen túli célok is motiválják. Minden jel szerint az Egyesült Államok a Nabucco-tervvel két, számára nagyon fontos további politikai célt követ. Egyrészt, szeretné Oroszország nyugtalanítóan megnövekedett befolyását, magabiztosságát és mesés bevételeit némiképp korlátozni-mérsékelni; másrészt pedig megpróbálja elérni, hogy megszűnjék Azerbajdzsán Oroszországtól való mindennemű függése, és ezzel párhuzamosan egyértelművé váljék Baku Washington iránti politikai lojalitása. Ez utóbbi – Azerbajdzsán energetikai tartalékain és a Kaszpi-térségben elfoglalt helyén és lehetséges szerepén túl – mindenekelőtt azért különösen értékes, mert a transzkaukázusi köztársaság közvetlenül határos Iránnal, amelynek észak-nyugati részén igen jelentős létszámú azeri diaszpóra él. Ennek a csoportnak pedig fontos szerepe lehet egy majdani teheráni politikai fordulatban. A fenti politikai célok eléréséhez tekinti hatékony eszköznek Washington a Nabucco-tervet. Az ugyanis sikeres megvalósítása esetén nemcsak a további orosz üzleti expanziót reteszeli el, de további jelentős pénzügyi támaszt is adhat Azerbajdzsán függetlenségének. (Az azeri GDP 2006-ban több mint 30%-kal növekedett, köszönhetően a 2005 őszen megnyitott Baku–Tbiliszi–Ceyhan kőolajvezetéknek!)

Ugyanakkor a Nabucco-terv két legérzékenyebb pontja közül az egyik épp Azerbajdzsánnal kapcsolatos. Az utóbbi években már-már áttekinthetetlen információs háború dúl a körül, hogy milyenek is valójában az azeri gázkészletek. Abban teljes az egyetértés, hogy a sah-denizi lelőhely első ütemének kiaknázása nyomán, 2009-től már 8-8,5 milliárd köbméter gázt tud Azerbajdzsán évente felszínre hozni. A következő évtized derekára pedig oly mértékben bővül majd a kitermelés, hogy 2015-től évi 10 milliárd köbméter gázt tud majd Baku exportcélokra felkínálni. Ezeket az adatokat több-

nyire minden érintett fél – érdekeitől függetlenül – elfogadja. Abban a tekintetben azonban, hogy ezentúl léteznek-e komoly további gáztartalékok és azok milyen nagyok – teljes a káosz. Moszkva nyilvánvalóan abban érdekelt, hogy e tartalékok létét kétségbe vonja, Washington viszont mindent bevetve próbálja ennek épp ellenkezőjét igazolni. Hogy a kép még bonyolultabb legyen, az üzleti élet szereplői közt sem teljes az egyetértés. (A nyilvános források egy része ezzel hozza összefüggésbe a Total 2006 végi kilépését a történetből.) A másik érzékeny pont az ún. transzkaszi vezeték. Ennek megépítésére pillanatnyilag vajmi kicsi az esély. Moszkva és Teherán itt egymást segítve riasztja el a potenciális befektetőket, és figyelmezteti nagyon határozottan a közép-ázsiai köztársaságokat, hogy eszükbe ne jusson a Kaszpi-tenger jogi helyzetének rendezése előtt bármilyen vezetékfektetésre is gondolni. Vagyis a Nabuccóval leginkább az a probléma, hogy nincs kellő mennyiségű, azt feltölteni képes gáz. Azerbajdzsán önmagában erre – már amennyiben igazolódna a mesés tartalékokra vonatkozó, ám egyelőre semmivel sem igazolt állítások – legjobb esetben is csak a következő évtized végére lesz képes. De ehhez óriási beruházásokra és az állítólagos tartalékok igazolására lesz szükség. Egyelőre azonban mindkettő hiányzik. Bizonyos tekintetben hasonló a helyzet Türkmenisztán és részben Kazahsztán esetén is, azzal a további nehézséggel, hogy a Kaszpi-tenger státusának rendezetlensége erősen problematikussá teszi a transzkaszpikumi földgáz Nabuccóba történő pumpálását.

Azt, hogy a Nabucco esetében mindenekelőtt politikai projektről van szó, az utóbbi másfél év számos térségbeli látogatása-találkozója is jól bizonyítja. Az egyik leglátványosabb ilyen jellegű vizit épp az Európai Unióhoz kapcsolódott. Az EU soros elnökségét adó Németország külügyminisztere 2007. március 28-án járt Aszتانában, s Frank-Walter Steinmeier arról igyekezett meggyőzni az öt közép-ázsiai állam –

a kazah, a kirgiz, a tádzsik, az üzbég és a türkmén – külügy-miniszterét, hogy tegyenek valamit országaik demokratizálódásáért, továbbá az Oroszországtól független európai irányú energiaszállításokért. Ez azonban két olyan elvárás, amelynek egyidejű teljesítésére a térség autoriter rendszerei egész egyszerűen képtelenek. S talán épp emiatt oly sebezhető maga az amerikai projekt is. Mintha Washingtonban se akarnák észrevenni, hogy ezek a rezsimek belső politikai természetükből fakadóan képtelenek Moszkvával szakítani. A szakítás ugyanis e rendszerek politikai öngyilkosságát jelentené. Ezt pedig nem fogják elkövetni, bármennyire jó is lenne Moszkvától függetlenül jelentős jövedelmekhez jutni. Vagyis amikor választani kell aközött, hogy Moszkvától elszakadva értékesítsék erőforrásaikat, és ezzel az orosz politikai jóindulat elvesztését is kockáztatják, illetve aközött, hogy Moszkvával együttműködve lépjenek külső piacokra, megtartva ezzel Oroszország politikai támogatását – ezek a rendszerek egyértelműen az utóbbit választják. (Az EU mindazonáltal folytatja a térség államainak meggyőzését. Idén tavasszal a tavalyi asztanai találkozóhoz hasonló megbeszélésekre került sor, ezúttal a türkmén fővárosban, Aşgabatban. A találkozón állítólag az EU-delegáció ígéretet kapott Berdimuhammedov türkmén államfőtől évi 10 milliárd köbméter gáz szállítására. A kérdés csupán csak az, hogy miként jut el ez a mennyiség a Kaszpi-tenger nyugati oldalára. És lehet ugyan azt állítani, hogy mindössze 60 km hosszú gázvezetékszakaszt kellene immár csak lefektetni egy, a tengerben található türkmén és azeri kitermelőhely közt, ám ennek kockázatait láthatóan egyelőre sem Baku, sem Aşgabat nem hajlandó vállalni.)

A Nabucco legnagyobb „versenyhátránya” a Déli áramlattal szemben döntően abból fakad, hogy míg az utóbbi esetében a vezetékrendszer építésében jelentős forrásokkal – üzleti kockázatot is vállalva – részt vesz maga a bepumpálandó gáz tulajdonosa, vagyis Oroszország, addig mindez a Nabuc-

co esetében nem áll. Vagyis olyan üzleti szereplők akarják az Európáig futó vezetéket megépíteni, akik nemcsak, hogy nem rendelkeznek a kitermelőhelyek és az onnan nyert földgáz felett, de arról sincs igazán megbízható tudomásuk, hogy mekkorák is a kitermelhető készletek. Amikor a 1960-as és 1970-es években a Szovjetunió megépítette a nagy exportvezetékeit, akkor ezt annak biztos tudatában tette, hogy vannak megfelelő készletei. És e készletekre hagyatkozva vett fel a vezetéképítésekhez igen jelentős nyugati hiteleket és vásárolt nyugati technológiát (csöveket, kompresszorokat stb.), mert tudta, hogy valóságos készletei révén tartozásait képes lesz a hosszú futamidejű gázszállításaival kiegyenlíteni. Ezt a garanciát pedig Nyugaton is elfogadták. A Déli áramlat is lényegében e régi „szerkezet” jegyében épül, azaz a vezetéktelepítés, ha nem is kizárólagos, de egyik legfontosabb finanszírozója az a Gazprom, amelyik a szállítandó gázkészletek felett rendelkezik. A Nabucco esetében épp fordított a helyzet.

A Déli áramlat bírálói az utóbbi évben gyakran idézték a magyar kormány gázvezetékekkel kapcsolatos politikájának amerikai kritikáit. Ám egy szót sem szóltak arról, hogy Washington akkor lendíthetne igazán érdemben a projekten, ha leülne tárgyalni Iránnal. Ott ugyanis a Nabuccóba is bőven elegendő gáz van, merthogy Iráné a világ második legnagyobb igazolt gáztartaléka. Teherán azonban egyelőre nettó gázimportőr...

2008. március

(*Nemzet és biztonság*, 2008. április)

2.5. Nabucco – a Kaszpikum felől

Soha sem volt kérdéses, hogy a Nabucco gázvezeték megvalósulása eminens magyar érdek. És ez mindenekelőtt annak felettébb kiszolgáltatott helyzetnek a következménye, hogy miközben a magyar energiamérlegen belül 45%-os a földgáz aránya, aközben annak 4/5-ét külső piacokon – mégpedig lényegében kizárólag Oroszországban – szerezzük be. Az Európai Unióban nincs még egy ilyen ország, ahol e két mutató ilyen előnytelenül kombinálnának. Ebből pedig az következik, hogy Magyarország számára fontos érdek, hogy gázellátásának biztonságát mind a lehetséges beszerzési források, mind a lehetséges szállítási útvonalak tekintetében diverzifikálja.

E kiszolgáltatottság azonban nem jelentheti azt, hogy a mindenkori kormányzat ne vegye figyelembe a lehetséges új szállítási útvonalak és beszerzési források kapcsán felmerülő kockázatokat, vonatkozzék ez akár az oroszok kezdeményezte Déli áramlatra, akár az Európai Unió és az Egyesült Államok által támogatott Nabucco-tervre. Mindkét projekt körül számos probléma akad továbbra is. Ez az írás az utóbbi körüli nyitott kérdéseket veszi sorra, mégpedig annak kevésbé ismert vonatkozásait, vagyis a lehetséges kaszpikumi gázbeszállítók – mindenekelőtt Azerbajdzsán és Türkmenisztán – helyzetét.

A Nabucco-projekt legérzékenyebb, legtöbb kérdést felvető eleme mindig is – az évi 30 milliárd köbméteres kapacitásúra tervezett – vezeték megbízható feltöltése volt. A terv

kiötlői lényegében három „irányból” remélték a megépítendő vezeték megtöltését. Egyrészt a Kaszpi-tenger két oldalán található, jelentős energiakészletekkel rendelkező egykori szovjet tagköztársaságok – Azerbajdzsán, Türkmenisztán, Üzbegisztán és Kazahsztán – révén, másrészt, az európai gázpiacon mind ez ideig semmiféle szerepet nem játszó, ám a világ második legnagyobb igazolt gázkészletével rendelkező Irán által, illetve a konszolidálódó Irak révén. Ám az utóbbi két lehetséges szállítóval kapcsolatban kezdet kezdetétől komoly kétségek merültek fel. Irak esetében továbbra sem látszik reménytelinek egy olyan vezeték biztonsága, amely kurdisztáni területeken áthaladva érné el a majdani Nabucco vezeték keleti végpontját, a törökországi Erzurumot. Irán pedig mindenekelőtt a nukleáris programja nyomán körülötte kialakult tartós politikai bizonytalanság, illetve az Egyesült Államok erőteljes rosszallása miatt nem tekinthető Európa számára megbízható partnernek, annak ellenére sem, hogy épp néhány hete – június végén – jelentette be az iráni energiaügyi miniszter Teherán Nabucco-projekthez történő csatlakozási szándékát. Ilyen körülmények között lehetséges tényleges szállítóként egyedül az egykori szovjet tagköztársaságok maradtak meg.

E négy, jelentős energiakészletekkel rendelkező „új független állam” közül azonban – különböző okokból – kettőre, mégpedig Üzbegisztánra és Kazahsztánra a Nabucco vezeték aligha számíthat. Üzbegisztán esetén ennek az a magyarázata, hogy miként ma, úgy 2015-ben is az ország exportkapacitását lényegében teljes egészében Oroszország köti le. Mellesleg ez a kapacitás nem is túl nagy. 2007-ben az üzbég gázkitermelés 65,3 milliárd köbméteres volt, amiből a közép-ázsiai ország mindössze 14 milliárdot tudott exportálni. Igaz, 2015-ben – Taskent tervei szerint – már 85 milliárdos lesz az ország kitermelése, és ebből 20 milliárd köbmétert tud majd külső piacra vinni. Az üzbég helyzet különlegessége, hogy itt

az orosz aktivitás nem a Gazprom, hanem az egyik legnagyobb orosz olajcég, a LUKolj révén valósul meg. Az olajóriás ugyanis néhány éve 35 évre szóló koncessziós jogot nyert el az üzbég gáz kitermelésére és a hazai állami tranzitáló céggel közös vezetéktelepítésre. Kazahsztán esetén is az üzbegisztánihoz hasonló a helyzet. A hatalmas kiterjedésű belső-ázsiai országban 2007-ben csaknem 30 milliárd köbméter gázt hoztak felszínre, aminek csaknem felét exportálták is, döntően Oroszországnak. Ugyan 2015-re szeretnék jelentősen bővíteni gázkitermelésüket, elérve az évi 80 milliárd köbméteres szintet, amiből 35 milliárdot visznek majd külső piacra, ám ez a piac döntően orosz és kínai lesz. Asztana, noha talán az egyetlen FÁK-térségbeli ország, amely akár nyíltan az orosz érdekekkel szemben is politizálhatna, mert belső politikai stabilitása, gazdasági növekedésének üteme és gazdaságának ereje, valamint energetikai függetlensége ezt messzemenően lehetővé tenné, ám a kazah vezetés mégsem él e lehetőséggel. A nazarbajevi Kazahsztán ugyanis több előnyt lát a Moszkvával történő együttműködésben, mint a vele való esetleges szakításban. Ezért aztán Asztana aligha lesz a térségnek az a szereplője, amely kész Európáért az Oroszországgal való szakításra. Kazahsztán csak addig fog elmenni az Európával történő együttműködésben, ameddig az nem kelt bizalmatlanságot Moszkvában. Egyébként is 2008 márciusában Oroszország felettébb vonzó ajánlattal élt a három transzkaspikumi ország – Kazahsztán, Üzbegisztán és Türkmenisztán – irányában, merthogy felajánlotta az általuk exportált gáz európai átlagárért történő megvásárlását 2009 elejétől. (Ez egyébként akkor, vagyis 2008 márciusában még a 330 dollár/1000 köbméternél tartott. A nyár derekára azonban az átlagár elérte a 410 dolláros szintet, miközben az év végére már az ezer köbméterenkénti 500 dolláros ár sem zárható ki!) Miután a három ország közül kettőnek – Kazahsztánnak és Üzbegisztánnak – nincsenek és valószínűsít-

hetően nem is lesznek jelentős exportálható gázkészletei, így azok aligha szánják el magukat arra, hogy – a kínai irányt leszámítva – Oroszországot elkerülő vezetékeket telepítsenek, illetve azok megépítésében közreműködjenek. A „kínai irány” pedig azért nem kelt – meglehet, csak egyelőre – bizalmatlanságot Moszkvában, mert az sem politikai, sem üzleti tekintetben nem ütközik az orosz érdekekkel. Moszkva és Peking politikai viszonya – noha hosszabb távon ez aligha tartható – már egy ideje kifejezetten jó és kiegyensúlyozott, sőt számos tekintetben álláspontjuk közelebb áll egymáshoz, mint az európai és amerikai pozíciókhoz. Üzleti tekintetben pedig Moszkvát valószínűleg azért nem nyugtalanítja a közép-ázsiai országok „kínai irányvétele”, mert ez a „döntés” a térség energiaszállítóit továbbra is távol tartja az Oroszország számára oly fontos európai piacoktól.

Két volt szovjet tagköztársaság – Azerbajdzsán és Türkmenisztán – helyzete azonban némiképp eltér a kazah és üzbég lehetőségektől. Baku mindenekelőtt azért lehet Európa számára reményteli partner, mert kívül esik az északról Oroszország, délről Irán, míg nyugatról a Kaszpi-tenger által határolt és egyben Európától el is vágott „transzkaszpai zsákból”, vagyis attól az elrekeszelt tértől, ahová Türkmenisztán mellett Kazahsztán és Üzbegisztán is tartozik. A Transzkaspikum vonatkozásában máig azért beszélhetünk „Európától elrekeszelt térről”, mert a Kaszpi-tenger státusa, illetve felosztása körüli prolongált bizonytalanság komoly – jogi és politikai – akadályt jelent egy majdani tenger alatti vezeték fektetésének. E bizonytalanság fenntartásában a part menti öt állam közül kettő – Irán és Oroszország – az érdekelt. Az előbbi ezt nyíltan is hangoztatja, míg Moszkva a háttérből szemléli és támogatja e rendezetlen helyzet fenntartását. Mindez azonban közvetlenül nem érinti Azerbajdzsánt. Baku ugyanis az Egyesült Államokkal messzemenően együttműködő, „baráti” Grúzián és Törökországon át akadálymentesen

juthat ki az európai piacokra. Mindez különösen érezhetővé vált a 2002 és 2005 közt megépített Baku–Tbiliszi–Ceyhan kőolajvezeték, illetve a 2005 és 2007 közt lefektetett Baku–Tbiliszi–Erzurum földgázvezeték megnyitását követően. Azerbajdzsán tehát olyan „geopolitikai helyzetben” van, hogy sem Oroszország, sem Irán nem képes Európába irányuló energiaszállításainak útját állni. Ezt erővel sem Moszkva, sem Irán nem tudja megtenni. Ráadásul az Ilham Alijev vezette ország igyekszik függetlenségét határozottan fönntartani, és ennek érdekében attól sem riad vissza, hogy látványosan távol tartsa magát Oroszországtól. Ám ez a „távolságtartás” kellőképpen körültekintő, azaz ügyel arra, hogy semmiképpen se csapjon át a két ország közti konfliktusos viszonyba. Baku tehát azért értékes partner Európa számára, mert nemcsak „elhelyezkedése”, de vezetőinek politikai irányvonala is az európai együttműködést „támogatja”. Azerbajdzsánnal azonban – már ami a Nabucco-tervet illeti – van egy probléma: az országnak sem most, sem pedig belátható időn belül nincs és nem is lesz elegendő mennyiségű földgáza a 3300 km-esre tervezett vezeték feltöltéséhez. (Erre a problémára azonban még visszatérünk.) Ami pedig Türkmenisztánt illeti, nos, ennek a transzkaszpikumi országnak ugyan minden bizonnyal jelentős – a térségben a legjelentősebb – gáztartalékai vannak, ám továbbra sem állnak rendelkezésre olyan szállítási útvonalak, amelyeken keresztül gázkincsének egy részét – Oroszországot elkerülve – Európa felé szállíthatná. Miután azonban a térségben messze a legjelentősebb gázvagyonnal bír – saját hivatalos állításai szerint a világ ismert gázkinccstartalékának 10%-át birtokolja –, eljöhethet az a pillanat, amikor Türkmenisztán kész lesz a Moszkvával való nyílt szakítás kockázatát is vállalni. Ez a pillanat azonban egyelőre még nem jött el...

Azerbajdzsán szuverén története során – jelentős gázkészletei dacára – csak 2007-ben vált gázexportórré. Az elmúlt

évben 1,78 milliárd köbmétert szállított külső piacokra. Ennek nagyobbik részét Törökországnak (120 dollár/1000 köbméter áron), míg kisebbik részét Grúziának (63 dolláros áron). Ez a mennyiség már idén lényegesen nagyobb lesz. Valószínűleg 4–6,4 milliárd köbméter körül alakul majd a 2008-as exportmennyiség. Ez azonban teljes egészében le van kötve, merthogy Baku egy még 2001-ben megkötött szerződés alapján arra vállalt kötelezettséget, hogy 2004 és 2018 közt közel 90 milliárd köbméter gázt szállít Törökországnak, évi 6-6,3 milliárd köbméternyi mennyiségben. (Grúzia ugyanezen szerződés alapján évi 0,6-0,8 milliárd köbméter gázt kap.) E kötelezettségvállaláson túl Azerbajdzsán mindaddig, amíg nem kezdődik meg az ún. sah-denizi lelőhely második fázisának kitermelése, nem is lesz abban a helyzetben, hogy további exportmennyiségekkel rendelkezzen. A Sah-Deniz-2 üzembe állítása azonban legjobb esetben is csak 2015-re várható, amikor is Baku további évi 18 milliárd köbméter gáz kitermelésére számíthat. Mindez pedig azt jelenti, hogy a következő évtized derekán a teljes azeri gázkitermelés eléri majd az évi 27-27,5 milliárd köbmétert. Ám ha ebből levesszük a Törökországnak és Grúziának 2018-ig szállítandó évi 7,1 milliárd köbméternyi mennyiséget, továbbá az azeri belső felhasználást (ez már ma is eléri az évi 11-12 milliárd köbméteres szintet), akkor a szabad exportkapacitás nem lesz több mint évi 8-9 milliárd köbméter. Ez a mennyiség pedig kevés ahhoz, hogy önmagában feltöltse a 30 milliárd köbméter kapacitású Nabucco vezetékét. Ráadásul a tényleges helyzet még ennél is előnytelenebbül alakulhat. Egyes források szerint Baku épp 2018–20 idején készül üzembe állítani azt a földgázt feldolgozó üzemét a főváros közelében lévő Szagacsaliban, amelynek évi alapanyagigénye 4 milliárd köbméter gáz lesz. És ha ehhez még hozzáadjuk annak lehetőségét, hogy Azerbajdzsán – élve az orosz ajánlattal – bizonyos mennyiséget kész lesz az európai átlagáron a Gazprom-

nak eladni, még akkor is szűkösek maradnak az azeri export-lehetőségek, ha a sah-denizi lelőhely második fázisa nem 18 milliárd köbméterrel, hanem 28 milliárddal növeli meg az azeri teljes kitermelést. (A Gazprom első embere, Alekszej Miller 2008. június 2-án tett Azerbajdzsánnak a közép-ázsiai országokéhoz hasonló ajánlatot, vagyis, hogy az orosz gázóriás 2009 elejétől kész mennyiségi felső határ nélkül európai átlagáron a „felesleges” azeri gázt is megvenni. Miller ajánlatát július elején a hokkaidói G8-as csúcsra tartó orosz elnök, Dmitrij Medvegyev személyesen is megismételte. Az azeri vezetés – különböző politikai megfontolásokból következően – nyilván nem fogja teljes egészében elutasítani Moszkva ajánlatát. Ezt azért se fogja megtenni, mert nincs technikai akadálya annak, hogy a ma is létező – korábban Oroszországból Azerbajdzsánba gázt szállító Mozdok–Kazi–Magomed – vezetéken ellenkező irányban gázt exportáljanak. Ezen az útvonalon ma is legalább 5 milliárd köbméter szállítható évente, ám a vezeték kapacitása viszonylag kevés ráfordítással 8 milliárdossá bővíthető. Baku felesleges exportkapacitásainak egészét ugyan nem engedi át Moszkvának, ám annak egy részét biztosan felajánlja majd. Azért nem az egész, noha az orosz opció igazán csábító, mert Baku nemcsak a Nabucco-projekt sírásója nem akar lenni, de azt sem szeretné, ha Törökország mellett csak Oroszországba tudna szállítani. Függetlenségének megőrzéséhez és további erősítéséhez az a leghatékonyabb eszköz, ha energiaszállításainak irányait diverzifikálja. És ez teljesen ésszerű politika.) Azerbajdzsán tehát önmagában belátható időn belül nem lesz abban a helyzetben, hogy feltöltse a Nabuccót. Mindenképpen arra van ráutalva, hogy a Kaszpi-tenger túlsó oldaláról Türkménisztán vagy esetleg még Kazahsztán beszálljon a lehetséges „gázbetáplálók” közé. Ugyanakkor Bakut semmi sem sürgeti. A Baku–Tbiliszi–Ceyhan (BTC) kőolajvezeték üzembe állításával ugyanis olyan jelentős pótlólagos jövede-

lemhez jutott e kaukázusi kis köztársaság, hogy nyugodtan kivárhat gázvagyónának nemzetközi piacokon történő értékesítésével. Éppen ezért sem a Nabucco vezeték megépítésébe, sem az ún. transzkaspikumi – vagyis az Azerbajdzsánt Türkmenisztánnal a Kaszpi-tenger alatt összekötő – vezeték megépítésébe nem akar bekapcsolódni. Vagyis sem üzleti, sem politikai kockázatokat ezzel kapcsolatban nem akar magára venni. Ha ezeket mások magukra veszik, azt valószínűleg nem ellenzi majd, sőt élni fog az abból eredő előnyökkel. Ám ennél többre – egyelőre – nem hajlandó. És ez Oroszország és Irán közvetlen szomszédságában nagyon is érthető. Ezért nem lohol Baku a NATO-ba, miközben messzemenően együttműködik a szervezettel. És ezért nem forszírozza különösebben – az orosz és az iráni rosszállást kiváltva – az egyébként nem túl drága (kb. 1-1,5 milliárd dollárba kerülő) transzkaspiai vezeték megépítését sem. Számos vonatkozásban ugyan nyilvánvalóan előnyös lenne Azerbajdzsán számára is a vezeték megépülése, de nem mindenáron. Baku már egy ideje ugyan nem keresi Moszkva kegyeit, de haragját sem „igényli”. Ennél jóval körültekintőbb az azeri elnök, Ilham Alijev politikája.

Ha lehet, még Azerbajdzsánál is kényesebb Türkmenisztán helyzete. Geopolitikai tekintetben ott van a „transzkaspiai zsákban”, miközben minden bizonnyal globális jelentőségű gázkészletek felett rendelkezik. (Hogy pontosan mekkora is ez a gázkészlet mind ez ideig nem tudható. Aşgabat szerint a világ ismert készleteinek 10%-a náluk van, míg az ún. független „regiszterek” ennél jóval szerényebbre – 2-3%-osra – becsülik a türkmén gázvagyont. A tényleges helyzet azonban az idei év végére akár még ki is derülhet, miután a 2007 elején megválasztott új elnök, G. Berdimuhammedov az év elején bejelentette: független külföldi auditálók mérik majd föl a türkmén gázvagyont.) Türkmenisztán helyzete attól bonyolult, hogy pillanatnyilag – leszámítva egy viszonylag kis ka-

pacitású Iránba tartó vezetéket – csak Oroszország felé tud gázt szállítani. Abban az irányban azonban jelentős mennyiséget, a teljes exportból (51 milliárd köbméter) durván 43 milliárd köbmétert. (A többit Irán vette meg.) Ez viszont azt jelenti, hogy az ország bevételeinek túlnyomó része az oroszországi gázexportból származik, vagyis minden ezzel kapcsolatban jelentkező bizonytalanság – az orosz vételi szándékok részleges avagy teljes felülvizsgálata – pillanatok alatt roppant nehéz helyzetet teremthetne Türkmenisztánban. Ezért aztán láthatóan Aşgabat egyelőre csak olyan vezetékterveken mer dolgozni, amelyek nem váltják ki Moszkva rosszallását. Ilyen iránynak számít a kínai (az ún. „transzeurázsiai” vezeték Üzbegisztánon és Kazahsztánon át Kínáig), és az indiai (az ún. „transzafgán” vezeték Afganisztánon és Pakisztánon át Észak-Indiáig), továbbá az a Kaszpi-tenger menti vezetékfelújítás, illetve új vezetékfektetés, amelyeken keresztül északra, vagyis Oroszország felé bővíthető a jelenlegi szállítási kapacitás. És bár a türkmén elnök többször nyilvánosan is hangot adott annak, hogy Aşgabat továbbra is napirenden tartja a Nabucco szempontjából kulcsjelentőségű ún. „transzkaszpi” vezeték megépítésének tervét, ám ennél tovább sohasem ment. És ez nagyon is érthető. Nem akar ujjat húzni Oroszországgal, kiváltképp akkor, amikor még olyannyira kiszolgáltatott Moszkvának. Oroszország politikai jóindulata egyelőre nemcsak azért fontos, mert Moszkva a türkmén gáz legnagyobb – sőt gyakorlatilag csaknem egyedüli – vásárlója, hanem mert messzemenő megértést mutat Berdimuhamedov kemény autoriter rendszere iránt. És bár az új elnök próbál kitörni a nyijazovi évek nemzetközi elszigeteltségéből és önelszigeteléséből, és talán némiképp oldja is majd az előző elnök „lökött” rendszerének szigorát, ám a türkmén rezsिम tekintélyelvű vonásai mégis oly erősek, hogy Berdimuhamedov egyáltalán nem lehet biztos rendszerének Nyugat általi politikai elfogadásában. Nem így

Oroszország esetén. A pragmatikus – és lényegét tekintve éppúgy autoriter természetű – moszkvai rendszer legkisebb aggály nélkül kész Aşgabatall együttműködni, ha a türkmén vezetés nem keresztezi Oroszország érdekeit. És Berdimuhamedov – egyelőre (?) – nem akarja keresztezni ezeket az érdekeket. Sőt a Kína felé tartó „transzeurázsia” vezeték közel 200 km-es türkmén szakaszát nem mással, mint épp egy orosz céggel (Sztrojtranszgaz) építteti. A több mint 7000 km-es vezetéknek (az üzbég szakasz 530 km, a kazah 1330, míg a kínai több mint 4500 km hosszúságú) elvben a következő év végére el kell készülnie. Ez a 30 milliárd köbméter/év kapacitású vezeték már érdemben mérselkelheti Türkmenisztán Moszkvától való függését. Ha pedig megépülne az az 1680 km-esre tervezett – és egyelőre meglehetősen kockázatosnak tetsző – „transzafgán” szállítási útvonal, amely évente 33 milliárd köbméter gázt szállítana Indiába, akkor Aşgabat joggal gondolhatná úgy – kiváltképp ha párhuzamosan ezzel kibővítené a ma 8 milliárdos kapacitású iráni vezetékét 14-15 milliárd köbméteresre –, hogy immár valóban több lábbon áll, és akár már a Moszkvával való érdekütközést is vállalhatja a „transzkaspi” vezeték telepítése miatt. Korábban azonban aligha fog efféle kockázatot vállalni. Miért is tenné?

Mindebből talán világosan látható, hogy Magyarország Nabucco-tervvel kapcsolatos álláspontja aligha befolyásolta – és befolyásolhatja a jövőben is – a vezeték megépültét. Ez egy olyan történet, amely a legkevesbé épp tőlünk függ, miközben nyilvánvaló érdekünk lenne, hogy a terv megvalósuljék. Ha másért nem, hát azért, hogy amikor a következő évtized elején a magyar küldöttség leül a Gazprom képviselőivel tárgyalni a 2014-ben lejáró gázzállítási szerződés megújításáról, mindezt úgy tehesse, hogy Budapest nemcsak Oroszországtól tud gázt vásárolni. És ebben még nincs semmi politika. Abban azonban van, ahogy a magyar kormány

2.5. Nabucco – a Kaszpikum felől

143

magatartását mind a hazai ellenzék, mind egynémely szövetségesünk bírálta, noha nyilván maguk is tisztában voltak azzal, hogy nem Budapest magatartásától függ a Nabucco-projekt jövője, annál is inkább, mert a magyar kormány soha nem ellenezte e tervet. Amit ellenzett, az a Nabucco-projekt melletti egyoldalú elköteleződés. Felelős kormányként azonban ez volt és maradt az egyedül helyes álláspont. Aligha lehet ez kétséges!

2008. július

(Egyenlítő, 2008. 9. szám)

POSZT-SZOVJET FÜZETEK

- I. A peresztrojka vége? (1991)
- II. Andrej Petrov: Privatizálás a Szovjetunióban (1991)
- III. A Szovjetunió vége? (Szakértői gyorsjelentés) (1991)
- IV. V. Ny. Zemszkov:
GULAG tényekben, adatokban (1991)
- V. Népirtás a Szovjetunióban (Gulag, kuláktalanítás,
náci genocídium az adatok tükrében) (1992)
- VI. A jelcini gazdaságpolitika alternatívái
(Szakértői jelentés) (1992)
- VII. Varga Lajos: Ukrajna. Történeti áttekintés (1993)
- VIII. 1917. Orosz forradalom-szovjet történelem (1993)
- IX. A rendszerváltás a Szovjetunióban a tények tükrében
(1989–1991) (1993)
- X. Ronald Suny: Grúzok, örmények, azerbajdzsánok
(Az etnikai konfliktusok története
a Kaukázuson túli köztársaságokban) (1993)
- XI. Jelcin és a jelcinizmus (Szakértői jelentés) (1993)
- XII. Szemusin Dmitrij: Belorusszia rövid története (1996)
- XIII. Katona Magda: A Közép-ázsiai etnikai konfliktusok
történetéhez (1997)
- XIV. Konyec Jelcinscsini (1999)
- XV. Dokumentumok történeti ruszisztikánk tárgyköréből
(2000)
- XVI. Irina Glebova: Hogyan boldogult Oroszország
a demokráciával? (2008)